



ΤΕΥΧΟΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟ
2022/1



ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ
**ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ Ι**

Michèle Barrett
Suzanne Bergeron
Ashley Bohrer
Heather A. Brown
Christine Delphy
Silvia Federici
Susan Ferguson
Kevin Floyd
Elena Gapova
Martha Gimenez
Fríga Haug
David McNally
Jyoti Puri
Prajna Seneviratne
Jiřina Šmejkalová
Gayatri Chakravorty Spivak
Lise Vogel

Γ
Ρ
Ι
Σ
Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ



ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

Συντακτική επιτροπή: Ελένη Βλάχου, Χριστίνα Δημακοπούλου, Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Αγγελική Πούλου, Μαρία Χολέβα.

Επιστημονικοί Συνεργάτες: Δημήτρης Αναστασίου, Άρις Αραγεώργης (1961-2018), Γιώργος Βελεγράκης, Θανάσης Γκιούρας, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Νίκος Παπαδάτος, Ντορίνα Παπαναστασίου, Κώστας Πασσάς, Γιώργος Πλειός, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σωτήρης Σκανδάλης, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Simona Todaro, Τέλης Τύμπας, Γιώργος Φαράκλας, Γιώργος Φουρτούνης, Νίκος Φωλίνας, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία: www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδιασμός κειμένου: Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος

Σελιδοποίηση: Νεκτάριος Στεργιόπουλος

Παραγωγή: Μοτίβο Α.Ε.

Σχεδίαση ιστοσελίδας: Γιάννης Σακελλαρίου, Αποστόλης Κυριάκος

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις Τόπος

Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 11 – 2022/1

Εικόνα εξωφύλλου: Μάνος Τσιχλής

John Heartfield, *Zwangslieferantin von Menschenmaterial nur Mut! Der Staat braucht Arbeitslose und Soldaten!* (Εξαναγκασμένη προμηθεύτρια ανθρώπινου υλικού, κουράγιο! Το κράτος χρειάζεται ανέργους και στρατιώτες!), στο AIZ, Vol. 9, no 10 (8 Μαρτίου 1930), ασημοτυπία ζελατίνης με γραφίτη, 25,4 x 22,5 εκ.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

Περιεχόμενα

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αφιέρωμα στον «Μαρξισμό και Φεμινισμό»: το παρόν τεύχος	07
---	----

ΕΝΟΤΗΤΑ 1:

ΟΙ 'ΠΡΩΤΕΣ' ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ

MICHÈLE BARRETT

Ορισμένα εννοιολογικά προβλήματα στη μαρξιστική φεμινιστική ανάλυση	31
---	----

CHRISTINE DELPHY

Για έναν υλιστικό φεμινισμό	61
-----------------------------	----

MARTHA E. GIMENEZ

Τι είναι υλικό στον υλιστικό φεμινισμό; Μια μαρξιστική φεμινιστική κριτική	71
---	----

FRIGGA HAUG

Για τη θεωρία των έμφυλων σχέσεων	93
-----------------------------------	----

SUSAN FERGUSON & DAVID MCNALLY

Κεφάλαιο, εργασιακή δύναμη και έμφυλες σχέσεις	125
--	-----

SILVIA FEDERICI

Πέρα από τον Μαρξ. Φεμινισμός, μαρξισμός και το ζήτημα της αναπαραγωγής	153
--	-----

HEATHER A. BROWN

Ο Ένγκελς και το φύλο	163
-----------------------	-----

ΕΝΟΤΗΤΑ 2:

ΟΙ 'ΝΕΕΣ' ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ

ASHLEY BOHRER

Διαθεματικότητα και μαρξισμός: μια κριτική ιστοριογραφία	183
--	-----

LISE VOGEL

Πέρα από τη διαθεματικότητα	213
-----------------------------	-----

KEVIN FLOYD

Γράφοντας ιστορία: μαρξισμός, queer θεωρία και αντίφαση στο μέλλον των αμερικανικών σπουδών	227
--	-----

SUZANNE BERGERON & JYOTI PURI

Η σεξουαλικότητα μεταξύ κράτους και τάξης: μια εισαγωγή _____ 257

PRAJNA SENEVIRATNE

Ο μαρξιστικός φεμινισμός συναντά τον μεταποικιακό φεμινισμό στη θεωρία
της οργάνωσης: ερωτήματα, συνέπειες και απαντήσεις _____ 269

CHAKRAVORTY GAYATRI SPIVAK

Διάσπαρτες εικασίες για το ερώτημα της αξίας _____ 285

ΕΝΟΤΗΤΑ 3:

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΕΚΤΟΣ ΔΥΣΗΣ

ELENA GAPOVA

Η Ρωσική Επανάσταση και η γυναικεία απελευθέρωση: σημειώσεις
για την κληρονομιά του εγχειρήματος της σοσιαλιστικής χειραφέτησης _____ 323

JIŘINA ŠMEJKALOVÁ

Χρειάζονται οι γυναίκες της Τσεχίας τον φεμινισμό;
Προοπτικές των φεμινιστικών θεωριών και πρακτικών στην Τσεχοσλοβακία _____ 335

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

*Δεν είναι μόνον
ο κομμουνισμός
στη γη,
στα κάθιδρα εργοστάσια εκείνα.
Είναι και μες στο σπίτι,
στο τραπέζάκι μπρος,
στις σχέσεις,
στη φαμίλια,
στην καθημερινή ρουτίνα.
Β. Μαγιακόφσκι
(απόδοση στα ελληνικά Γ. Ρίτσος)*

Αφιέρωμα «Μαρξισμός και Φεμινισμός»: το παρόν τεύχος

Το ενδέκατο τεύχος της *ΚΡΙΣΗΣ* είναι ειδικό και αφιερώνεται στη θεματική «Μαρξισμός και Φεμινισμός». Πρόκειται για το πρώτο ειδικό θεματικό τεύχος, το οποίο, σε αντίθεση με τέτοιου είδους τεύχη, επιμελείται το σύνολο της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού και δημοσιεύεται υπό την ευθύνη της. Αποτελεί το πρώτο μέρος ενός ειδικού αφιερώματος στη συγκεκριμένη θεματική, το οποίο συντονίζει η *ΚΡΙΣΗ* και το οποίο θα ολοκληρωθεί με την έκδοση ενός δεύτερου μέρους την άνοιξη του 2023 (δέκατο τρίτο τεύχος).

Η διαφορά των δύο μερών έγκειται στο εξής: το παρόν τεύχος αποτελεί μια συλλογή δεκαπέντε μεταφρασμένων στα ελληνικά κειμένων, αντλημένων από τη διεθνή βιβλιογραφία, ενώ το επόμενο μέρος θα απαρτίζεται από πρωτότυπες συμβολές στα ελληνικά και τα αγγλικά. Ο βασικός λόγος που προκρίθηκε η έκδοση ενός τεύχους με μεταφράσεις ξενόγλωσσων κειμένων είναι ότι η βιβλιογραφία που πραγματεύεται θεωρητικά τις σχέσεις της μαρξιστικής και της φεμινιστικής παράδοσης στα ελληνικά είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Έτσι, η συντακτική επιτροπή έκρινε ότι ένα τεύχος με μεταφράσεις κειμένων της διεθνούς θεωρητικής παραγωγής, τα οποία θεωρούνται επιδραστικά αλλά και κομβικής σημασίας για τη σύζευξη, εκτός της πλήρωσης του παραπάνω κενού, μπορεί να λειτουργήσει και ως έναυσμα για τη θεωρητική επεξεργασία των σχέσεων των δύο παραδόσεων σήμερα, συνεισφέροντας στην έντονη συζήτηση που έχουν εγκαινιάσει τα τελευταία χρόνια οι σπουδές φύλου στην Ελλάδα. Σε αυτή την κατεύθυνση, η *ΚΡΙΣΗ* εκτίμησε ότι η έκδοση ενός δεύτερου τεύχους, το οποίο θα φιλοξενήσει πρωτότυπες συμβολές θέτοντας στο επίκεντρό τους τις σχέσεις ανάμεσα σε αυτές τις δύο παραδόσεις σήμερα, ίσως να αποτελέσει ένα εφελκυστικό για την εδραίωση ενός διαλόγου μεταξύ μαρξιστικών και φεμινιστικών σπουδών. Ως εκ τούτου, η έκδοση του ενδέκατου τεύχους συνοδεύεται από μια πρόσκληση υποβολής κειμένων, τα οποία, πλαισιώνοντας τα κείμενα προσκεκλημένων συγγραφέων, θα σημάνουν και την ολοκλήρωση του αφιερώματος.

«Μαρξισμός και Φεμινισμός Ι»: το παρόν συντακτικό σημείωμα

Το παρόν κείμενο έχει έναν υβριδικό χαρακτήρα. Από τη μία μεριά, συνιστά ένα καθιερωμένο συντακτικό σημείωμα, το οποίο επεξηγεί τους λόγους που ώθησαν τη συντακτική επιτροπή στην επιλογή της συγκεκριμένης θεματικής και την κατάρτιση της ύλης του τεύχους. Από την άλλη μεριά, όμως, για να γίνει αυτή η επεξήγηση εφικτή, θα πρέπει να αναλυθούν μια σειρά από θεωρητικούς παράγοντες, όπως αυτοί διαμορφώθηκαν ιστορικά. Υπό αυτήν την έννοια, το κείμενο επέχει και θέση εισαγωγής στη θεματική από τη μεριά των επιμελητών και επιμελητριών του τεύχους. Σε τούτο το σημείο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συντακτική επιτροπή της ΚΡΙΣΗΣ δεν έχει την ειδική επιστημονική κατάρτιση για να εκπονήσει με πληρότητα μια παρόμοια εισαγωγή στο θέμα, καθώς κανένα από τα μέλη της δεν ειδικεύεται στις φεμινιστικές σπουδές ή στις σπουδές φύλου. Για τον λόγο αυτό, θα αρκεστούμε στην παρουσίαση ενός συνοπτικού και αδρομερούς πλαισίου, το οποίο, λαμβάνοντας μια ιστορική μορφή, θα επιχειρήσει να συνοψίσει τα βασικά επίδικα που προκύπτουν από τη θεωρητική (και λιγότερο από την πολιτική) αλληλεπίδραση της μαρξιστικής και της φεμινιστικής παράδοσης. Η διαμόρφωση του εν λόγω πλαισίου, ακριβώς εξαιτίας του ιστορικού του χαρακτήρα, θα ακολουθήσει την πεπατημένη των λεγόμενων κυμάτων του φεμινισμού, με όλα τα προβλήματα που κάτι τέτοιο συνεπάγεται. Δύο είναι τα σημαντικότερα: πρώτον, τα ιστοριογραφικά προβλήματα που συνεπάγεται κάθε περιγραφική «γενεαλογική» προσέγγιση ενός ιστορικού φαινομένου, δυσχεραίνουν μοιραία την ολοκληρωμένη προσέγγιση και κατανόηση του φαινομένου που χαρακτηρίζεται ως «Μαρξισμός και Φεμινισμός»· και δεύτερον, η δυτικοκεντρική ή ακόμα περισσότερο αμερικανοκεντρική οπτική που συνεπάγεται ο λόγος περί κυμάτων του φεμινισμού, μπορεί να στενέψει αρκετά την πρόσληψη της ιστορικής θεωρητικής αλληλεπίδρασής του με τον μαρξισμό. Επιπρόσθετα, η διαμόρφωση αυτού του πλαισίου θα ακολουθήσει μια συγκεκριμένη σκοπιά: εκείνη που εστιάζει στο πώς η εξέλιξη της φεμινιστικής σκέψης εγκαλεί διαχρονικά τη μαρξιστική παράδοση και λιγότερο στο πώς συμβαίνει το αντίστροφο. Τέλος, η βιβλιογραφία που παρατίθεται είναι ιδιαίτερα επιλεκτική και ενδεικτική και, σε καμία περίπτωση, δεν εξαντλεί ή αντιπροσωπεύει το εύρος της διαθέσιμης γραμματείας στο θέμα. Έχοντας ομολογήσει αυτές τις, εν πολλοίς, αναπόδραστες αδυναμίες μας, ελπίζουμε ότι όσα θα παρατεθούν παρακάτω επεξηγούν επαρκώς τα κριτήρια επιλογής των κειμένων που απαρτίζουν το παρόν τεύχος. Ελπίζουμε, ακόμη, ότι η αναγνώστρια ή ο αναγνώστης της ΚΡΙΣΗΣ θα εκλάβει την αδρομέρεια της ανάλυσής μας και τις αναπόφευκτες παραλείψεις ως τη βάση για να εκκινήσει ένας πιο ενδελεχής και πληρέστερος επιστημονικός διάλογος για τη θεωρητική σχέση μεταξύ μαρξισμού και φεμινισμού.

Φεμινισμός σε κύματα, μαρξισμός εν εξελίξει

Η χρήση του όρου «κύμα» για την περιγραφή των διαφόρων φάσεων της φεμινιστικής σκέψης και πολιτικής πρακτικής έλκει την καταγωγή του από ένα διάσημο άρθρο της Martha Lear, το οποίο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *New York Times* τον Μάρτιο του 1968 υπό τον τίτλο «Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα: Τι θέλουν αυτές οι γυναίκες;» (*The Second Feminist Wave: What do These Women Want?*). Όπως είναι αυτονόητο, ο

προσδιορισμός ενός κύματος ως δεύτερου προϋποθέτει την ύπαρξη ενός πρώτου, το οποίο εν προκειμένω τοποθετείται στην περίοδο από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1920 περίπου. Ασφαλώς, κάτι τέτοιο επ' ουδενί σημαίνει ότι δεν μπορούν να ανιχνευτούν στην ιστορία εκφράσεις (θεωρητικές ή πρακτικές) του φεμινισμού πριν τον 19ο αιώνα.¹ Το πρώτο κύμα σφραγίζεται, τουλάχιστον στη φιλελεύθερη εκδοχή του, από τον αγώνα για το δικαίωμα ψήφου καθώς και από άλλα πολιτικά αιτήματα που αφορούν στην τυπική ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Αναφορικά με τη μαρξιστική παράδοση, κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος σφυρηλατείται η καθιερωμένη αντίληψη για το «γυναικείο ζήτημα», μια αντίληψη που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μονολεκτικά ως αναγωγιστική. Σύμφωνα με αυτήν, η έμφυλη καταπίεση και η ταξική ανισότητα είναι ισοεκτατές έννοιες και παράλληλα η πρώτη ανάγεται στη δεύτερη, με την έννοια ότι η δεύτερη είναι αιτία της πρώτης. Μια διατύπωση που, αν και απλουστευτική, συμπυκνώνει την παραδοσιακή μαρξιστική πρόσληψη του γυναικείου ζητήματος, είναι η ακόλουθη: «Η ανισοτιμία των δύο φύλων έχει σημαδέψει την ταξική κοινωνία γιατί είναι γέννημά της και θα εξαλειφθεί πλήρως μόνο μαζί μ' αυτήν» (Σκαλούμπακα 2010: 179). Τούτη η παραδοσιακή πρόσληψη βρίσκει το βασικό της θεωρητικό έρεισμα στην *Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους* (Ενγκελς 1997). Στο εν λόγω κείμενο, όπως είναι ευρέως γνωστό, ο Ένγκελς θεωρεί πως στις «πρωτόγονες» (sic) μη ταξικές («κομμουνιστικές») κοινωνίες δεν υφίσταται έμφυλη ανισότητα. Αυτή τελευταία ξεκινά με το πέρασμα στις ταξικές κοινωνίες.

Στο παλιό κομμουνιστικό νοικοκυριό, που περιλάμβανε πολλά αντρόγυνα και τα παιδιά τους, η διεύθυνση του νοικοκυριού, που είχε ανατεθεί στις γυναίκες, ήταν εξίσου δημόσιο, κοινωνικά αναγκαίο λειτουργήμα όπως και η εξεύρεση μέσων διατροφής από τους άντρες. Με την πατριαρχική οικογένεια, και ακόμα περισσότερο με τη μονογαμική ξεχωριστή οικογένεια, άλλαξαν τα πράγματα. Η διεύθυνση του νοικοκυριού έχασε το δημόσιο χαρακτήρα της. Έπαψε να ενδιαφέρει την κοινωνία. Έγινε ιδιωτική υπηρεσία. Η γυναίκα, παραμερισμένη από τη συμμετοχή στην κοινωνική παραγωγή, έγινε η πρώτη υπηρέτρια.

[...]

Η σύγχρονη ξεχωριστή οικογένεια είναι θεμελιωμένη πάνω στην ανοιχτή ή καλυμμένη σπιτική σκλαβιά της γυναίκας, και η σύγχρονη κοινωνία είναι μια μάζα που τα μέρη της αποτελούνται μονάχα από μεμονωμένες οικογένειες. Ο άντρας, στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, πρέπει σήμερα να είναι ο βιοπαλαιστής, ο τροφοδότης της οικογένειας, τουλάχιστον στις ιδιοκτήτριες τάξεις, και αυτό του δίνει μια κυριαρχική θέση, που δεν έχει ανάγκη από κανένα έκτακτο νομικό προνόμιο. Μέσα στην οικογένεια, ο άντρας είναι ο αστός, η γυναίκα εκπροσωπεί το προλεταριάτο (Ενγκελς 1997: 89).

¹ Η Σιμόν Ντε Μπουάρ (Beauvoir 1949), για παράδειγμα, θεωρεί ότι η πρώτη γυναίκα που υπερασπίστηκε το φύλο της ήταν η Christine de Pisan, στην Ιταλία τον 15ο αιώνα. Τέτοιου είδους ιστορικές διαπιστώσεις πρωτοκαθεδρίας είναι μακριά από τις επιδιώξεις του παρόντος κειμένου.

Παράλληλα, για τον Ένγκελς, η κοινωνική πρόοδος, την οποία σηματοδοτεί η έλευση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της μεγάλης βιομηχανίας, θέτει τις υλικές προϋποθέσεις για τη γυναικεία απελευθέρωση.

[Η] απελευθέρωση της γυναίκας, η ισοτιμία της με τον άντρα είναι και παραμένει αδύνατη όσο καιρό η γυναίκα θα μένει αποκλεισμένη από την κοινωνική παραγωγική εργασία και θα είναι περιορισμένη στη σπιτική ιδιωτική δουλειά. Η απελευθέρωση της γυναίκας θα γίνει δυνατή μόλις μπορέσει να συμμετάσχει σε μεγάλη, κοινωνική κλίμακα στην παραγωγή, και οι δουλειές του σπιτιού θα την απασχολούν μονάχα σε ασημαντό βαθμό. Κι αυτό έγινε δυνατό μονάχα με τη σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία, η οποία όχι μόνο επιτρέπει την εργασία της γυναίκας σε μεγάλη κλίμακα, αλλά και την απαιτεί ρητά και η οποία τείνει όλο και περισσότερο να μετατρέψει την ιδιωτική σπιτική δουλειά σε δημόσια βιομηχανία (Ένγκελς 1997: 200).

Αυτή η απελευθέρωση, ωστόσο, δεν μπορεί να ολοκληρωθεί παρά μόνο με το πέρασμα σε μια κοινωνία κοινωνικοποιημένων μέσων παραγωγής.

Στο βιομηχανικό κόσμο, ωστόσο, ο ειδικός χαρακτήρας της οικονομικής καταπίεσης που βαραίνει πάνω στο προλεταριάτο φαίνεται σ' όλη του την οξύτητα, μόνο αφού παραμεριστούν όλα τα νομικά ειδικά προνόμια της τάξης των καπιταλιστών και αποκατασταθεί η πλήρης νομική ισοτιμία των δυο τάξεων. Η δημοκρατία δεν αναιρεί την αντίθεση των δυο τάξεων, αντίθετα, προσφέρει ίσα-ίσα το έδαφος όπου με την πάλη λύνεται η αντίθεση αυτή. Το ίδιο επίσης θα φωτιστούν πέρα για πέρα ο ιδιόμορφος χαρακτήρας της κυριαρχίας του άντρα πάνω στη γυναίκα στη σύγχρονη οικογένεια και η ανάγκη, καθώς και ο τρόπος, της δημιουργίας μιας πραγματικής κοινωνικής ισοτιμίας και των δυο, μόλις θα είναι και οι δυο νομικά εντελώς ισότιμοι. Θα φανεί τότε ότι η απελευθέρωση της γυναίκας έχει για πρώτη προϋπόθεση την επανεισαγωγή ολόκληρου του γυναικείου φύλου στην κοινωνική εργασία και ότι αυτό πάλι απαιτεί να πάψει η ξεχωριστή οικογένεια να είναι οικονομική μονάδα της κοινωνίας (Ένγκελς 1997: 89-90).

Και συμπληρώνει ο Ένγκελς (1997: 92): «Με το πέρασμα των μέσων παραγωγής σε κοινή ιδιοκτησία, παύει η ατομική οικογένεια να είναι η οικονομική μονάδα της κοινωνίας».

Εν ολίγοις, «η ξεχωριστή οικογένεια», κατά τον Ένγκελς, είναι η πηγή της έμφυλης καταπίεσης. Η τελευταία δεν υπήρχε ούτε πριν την εμφάνιση της πρώτης, δηλαδή εντός της «πρωτόγονης» «κομμουνιστικής» κοινωνίας, αλλά ούτε θα υπάρχει κατά το πέρασμα στην αταξική κοινωνία που έπεται του καπιταλισμού, οπότε και θα εξαφανιστεί. Παράλληλα και ως απόρροια των παραπάνω, η εκμετάλλευση και η καταπίεση των γυναικών εμφανίζεται αντιστρόφως ανάλογη με τη συμμετοχή των τελευταίων στην κοινωνική παραγωγική εργασία. Η θέση αυτή καθόρισε, σε πάρα πολύ σημαντικό βαθμό, την πολιτική των κομμουνιστικών κομμάτων κατά τη διάρκεια της Τρίτης Διεθνούς. Στο δεύτερο συνέδριό της, αποφασίστηκαν μάλιστα τα παρακάτω μέτρα για το γυναικείο ζήτημα: η μεταφορά των γυναικών έξω από το σπίτι και η ένταξή τους στην οικονομία· η αναδιοργάνωση των αγροτικών νοικοκυριών που εξακολουθούν να διατηρούν τη

γυναίκα σε υποδεέστερες θέσεις· η ανάπτυξη κοινοτικών δομών που εν μέρει την απαλλάσσουν από την οικιακή εργασία και τη φροντίδα των παιδιών· η παροχή ίσων ευκαιριών για τις γυναίκες· η κινητοποίηση των γυναικών στους τομείς της πολιτικής εργασίας και της κυβερνητικής διοίκησης (Harris 1995: 91-92). Η παραπάνω θέση επηρέασε επίσης και την πολιτική των σοσιαλιστικών κρατών, από την ΕΣΣΔ έως την Κούβα, στα οποία είχε άμεσο αντίκτυπο η πολιτική της Τρίτης Διεθνούς και των πολιτικών της επιγόνων.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε πως η παραδοσιακή μαρξιστική αντίληψη για το γυναικείο ζήτημα δεν είχε προβληματοποιήσει θεωρητικά τη σχέση του μαρξισμού με τον φεμινισμό. Η αναγωγή της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική άφηνε λίγα περιθώρια για κάτι τέτοιο. Ωστόσο, παρά τη μη προβληματοποίηση της εν λόγω σχέσης, η πρακτική των κομμουνιστ(ρι)ών κατά τον 20ο αιώνα έθεσε ως πολιτικό και ηθικό καθήκον τη λήψη μέτρων για την ισοτιμία των φύλων. Τούτο το καθήκον αντανakλάται και στα παρακάτω λόγια του Λένιν (2008: 85), όπου περιγράφονται τα πολιτικά καθήκοντα των κομμουνιστ(ρι)ών γενικά και όχι μόνο κατ' αναφορά στο γυναικείο ζήτημα:

Στην πραγματικότητα, το 'ανέβασμα της δραστηριότητας της μάζας των εργατών' μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τον όρο ότι δε θα περιοριζόμαστε στην 'πολιτική ζύμωση σε οικονομικό έδαφος'. Κι ένας από τους βασικούς όρους για την αναγκαία επέκταση της πολιτικής ζύμωσης είναι η οργάνωση ολόπλευρων πολιτικών αποκαλύψεων. Η πολιτική συνείδηση και η επαναστατική δραστηριότητα των μαζών δεν μπορούν να καλλιεργηθούν διαφορετικά, παρά μόνο με τις αποκαλύψεις αυτές. [...] Η συνείδηση της εργατικής τάξης δεν μπορεί να είναι αληθινά πολιτική συνείδηση, αν οι εργάτες δε μάθουν ν' απαντούν σ' όλες χωρίς εξαίρεση τις περιπτώσεις αυθαιρεσίας και καταπίεσης, βίας και κατάχρησης, οποιεσδήποτε τάξεις κι αν αφορούν οι περιπτώσεις αυτές· και μάλιστα, ν' απαντούν από σοσιαλδημοκρατική κι όχι από οποιαδήποτε άλλη σκοπιά.

Κάτι τέτοιο είχε ως αποτέλεσμα, ιδιαίτερα στις χώρες της οικοδόμησης του σοσιαλισμού, να λαμβάνονται πρωτοβουλίες, οι οποίες επιχειρούσαν «από τα πάνω», όπως λέγεται στη σχετική ιδιόλεκτο, να λάβουν επανορθωτικά μέτρα για το πρόβλημα της ανισοτιμίας των φύλων. Τα μέτρα αυτά είχαν θεαματικά αποτελέσματα, κυρίως ως προς την τυπική ισοτιμία των γυναικών, αλλά και τη συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία. Ωστόσο, δεν ήταν εξίσου επιτυχημένα αναφορικά με όψεις της γυναικείας καταπίεσης, οι οποίες δεν σχετίζονται άμεσα με τη συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνική παραγωγική εργασία.

Αν το πρώτο κύμα έθετε στο επίκεντρο των διεκδικήσεών του τα τυπικά πολιτικά δικαιώματα και την απλή συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνική παραγωγική διαδικασία, το δεύτερο κύμα του φεμινισμού, το οποίο εκτείνεται από τη δεκαετία του 1960 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980 με αρχές της δεκαετίας του 1990, διευρύνει κατά πολύ τη φεμινιστική ατζέντα. Τούτη η τελευταία συμπεριλαμβάνει πλέον θέματα που αφορούν στην απελευθέρωση της γυναικείας σεξουαλικότητας και τη σεξουαλική της αντικειμενοποίηση· τα αναπαραγωγικά δικαιώματα με επίκεντρο το ζήτημα της άμβλωσης και της αντισύλληψης· την ενδοοικογενειακή βία και τον βιασμό εντός γάμου· την

ασφάλεια εντός του εργασιακού περιβάλλοντος, αλλά και τις έμφυλες διακρίσεις εντός αυτού (μισθολογικές ανισότητες και αποκλεισμός από επαγγέλματα «κύρους»)- τα στερεότυπα περί των έμφυλων ρόλων στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών αλλά και ευρύτερα.

Σε θεωρητικό επίπεδο, εισήχθη και εμπεδώθηκε η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου (sex/gender), η οποία αποτέλεσε συνθήκη δυνατότητας της αποκαθήλωσης μιας σειράς «φυσικοποιημένων» έμφυλων διακρίσεων. Στο έδαφος τούτης της διάκρισης,² αναδύθηκε το ρεύμα του «ριζοσπαστικού φεμινισμού», σύμφωνα με τον οποίο η βασική δομή της κοινωνίας είναι πατριαρχική, δηλαδή χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία των ανδρών πάνω στις γυναίκες, με συνέπεια την καταπίεση των τελευταίων. Η πατριαρχία, πάντα σύμφωνα με αυτήν τη σκοπιά, αποτελεί ένα υπερϊστορικό ή διϊστορικό φαινόμενο, το οποίο υπόκειται όλων των άλλων μορφών καταπίεσης στην κοινωνία:

Κατά γενική ομολογία, το σύστημα τάξη-βιολογικό φύλο [sex-class system] ήταν το πρώτο ταξικό σύστημα, με όλα τα άλλα ταξικά συστήματα να εκπορεύονται από αυτό τον αρχικό διχασμό του ανθρώπινου είδους. Κάθε σύστημα οικοδομούταν πάνω στο προηγούμενο μέχρι που καταλήξαμε σε με πυραμιδοειδή κοινωνική δομή, η οποία εξ ορισμού στερεί από τις ομάδες, τη μία μετά την άλλη, την ανθρωπινότητά τους (Atkinson 2014: 2).

Επιστρέφοντας στο επίκεντρο της πραγματέυσής μας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η σχέση φεμινισμού και μαρξισμού συστηματοποιήθηκε θεωρητικά κατά τη διάρκεια του δεύτερου κύματος. Οι μαρξίστριες φεμινίστριες ανέπτυξαν μια θεωρητική προβληματική για τη σχέση των δύο παραδόσεων στο έδαφος της απόρριψης τόσο της παραδοσιακής αναγωγιστικής θέσης για τη σχέση μεταξύ έμφυλης καταπίεσης και ταξικής αντίθεσης όσο και του ριζοσπαστικού φεμινισμού.

Από τη μία μεριά, απέναντι στην παραδοσιακή αναγωγιστική μαρξιστική πρόσληψη του φεμινισμού, οι δευτεροκυματικές μαρξίστριες φεμινίστριες αντέταξαν μια σειρά από επιχειρήματα τόσο εμπειρικής όσο και θεωρητικής διάστασης. Ως βασικές εμπειρικές αντενδείξεις, οι οποίες θεωρήθηκε ότι έθεταν σε αμφισβήτηση την παραδοσιακή θέση, εκλήφθησαν: (α) η διάψευση της πρόβλεψης περί φθίνουσας πορείας της πατριαρχίας εντός του καπιταλισμού:

Οι προβλέψεις των μαρξιστών του 19ου αιώνα ότι η πατριαρχία θα έφθινε μπροστά στην ανάγκη του καπιταλισμού να προλεταριοποιήσει τους πάντες, δεν επαληθεύτηκαν (Hartmann 1979: 20)

² Όπως αναφέρει η Άτκινσον (Atkinson 2014: 2): «η ιερή μας φράση ήταν το γνωμικό της Μποβουάρ: 'Καμία δε γεννιέται γυναίκα, αλλά μάλλον γίνεται'» (μετάφραση δική μας).

(β) και, κυρίως, η θέση των γυναικών στις χώρες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης:

Οι μαρξίστριες φεμινίστριες προσπαθούν να αναλύσουν όχι απλώς την πατριαρχία αλλά τη σχέση πατριαρχίας και καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό συμβαίνει γιατί δεν πιστεύουν ότι η καθυπόταξη των γυναικών μπορεί να διαχωρισθεί απόλυτα από άλλες μορφές εκμετάλλευσης και καταπίεσης που υπάρχουν στις καπιταλιστικές κοινωνίες, όπως π.χ. η ταξική εκμετάλλευση και ο ρατσισμός. Ωστόσο, απορρίπτουν τους τρόπους που ο ορθόδοξος μαρξισμός και οι σοσιαλιστικές οργανώσεις περιθωριοποιούν τις γυναίκες στη θεωρία και στην πρακτική τους και θεωρούν την καταπίεση των γυναικών ως απλή παρενέργεια της ταξικής εκμετάλλευσης. *Είναι σαφές ότι ο σοσιαλισμός δεν εγγυάται με κάποιον απλό τρόπο την απελευθέρωση της γυναίκας, όπως αποκαλύπτει η εμπειρία των γυναικών στις σοσιαλιστικές κοινωνίες* (Beechey 1979: 2· η έμφαση δική μας).

Και επίσης:

Η συνεχιζόμενη καταπίεση των γυναικών σε χώρες όπου ο καπιταλισμός έχει καταργηθεί, αποδίδεται σε καθαρά ιδεολογικούς παράγοντες. Αυτό όμως προϋποθέτει έναν ιδεαλιστικό και όχι μαρξιστικό ορισμό της ιδεολογίας. Την αντιμετωπίζει ως παράγοντα που μπορεί να επιβιώσει ακόμα κι όταν εξαλειφθεί κάθε υλική καταπίεση, της οποίας τη νομιμοποίηση εξυπηρέτούσε (Delphy 1970: 1).³

Επιπροσθέτως, οι εν λόγω μαρξίστριες φεμινίστριες προέταξαν μια σειρά θεωρητικών επιχειρημάτων ενάντια στην αναγωγή της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική εκμετάλλευση. Ένα πολύ χαρακτηριστικό επιχείρημα αυτού του τύπου παρέχεται από τη Χάρτμαν στο διάσημο άρθρο της «Ο άτυχος γάμος του φεμινισμού με τον μαρξισμό. Προς μια πιο προοδευτική ένωση»:

Ο μαρξισμός μάς επιτρέπει να καταλάβουμε πολλά πράγματα γύρω από τις καπιταλιστικές κοινωνίες: τη δομή της παραγωγής, τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης δομής της απασχόλησης και τη φύση της κυρίαρχης ιδεολογίας. Η θεωρία του Μαρξ για την

³ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανισότιμη θέση των γυναικών στις χώρες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης δεν επισημαίνεται μόνο από τις μαρξίστριες φεμινίστριες της δυτικής Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής. Η Τατιάνα Μαμόνοβα ήταν επικεφαλής μιας φεμινιστικής αυτοέκδοσης (Almanac) στο Λένινγκραντ το 1979, υπό τον τίτλο «Γυναίκα και Ρωσία». Η έκδοση διακόπηκε μετά το πρώτο τεύχος από τις αρχές και συνεχίστηκε εκτός της ΕΣΣΔ, στο Παρίσι. Η Μαμόνοβα τονίζει ότι μόλις το 25% των μελών του ΚΚΣΕ είναι γυναίκες, ενώ περιγράφει την κατάσταση των γυναικών ως εξής: «τα κορίτσια μας λαμβάνουν την ίδια παιδεία με τα αγόρια μας, αλλά είναι πολύ πιο δύσκολο για εκείνες να κάνουν καριέρα. Από τη μια μεριά, τις αποκαλούν 'το ασθενές φύλο' και, από την άλλη, τους ανατίθενται περισσότερες ευθύνες από τους άνδρες. Εκείνο που ιδανικά απαιτείται από μια γυναίκα είναι να έχει παιδιά, να είναι εξάιρετη στη δουλειά της, να αναλαμβάνει την ευθύνη του σπιτιού και παρ' όλα αυτά, την ίδια στιγμή, να είναι και όμορφη. Η κατάσταση των γυναικών είναι ακόμα πιο δύσκολη στην επαρχία. Δουλεύουν τα χωράφια με τα χέρια· τα πάντα είναι στους ώμους τους. Ο μόνος τρόπος για να το χαρακτηρίσουμε όλο αυτό είναι ως χλευασμός των γυναικών» (Mamonova 1994: xx και xxi αντίστοιχα· η μετάφραση δική μας).

ανάπτυξη του καπιταλισμού είναι μια θεωρία σχηματισμού ‘κενών θέσεων’. Ο Μαρξ προέβλεψε, για παράδειγμα, τη διεύρυνση του προλεταριάτου και την κατάργηση της μικροαστικής τάξης. Με μεγαλύτερη ακρίβεια και λεπτομέρεια, ο Μπρέιβμαν [Braverman] ανάμεσα σε άλλους, εξήγησε πώς δημιουργούνται οι ‘θέσεις’ του υπαλλήλου και του εργαζόμενου στις υπηρεσίες στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Όπως ακριβώς το κεφάλαιο δημιουργεί αυτές τις θέσεις ανεξάρτητα από τα άτομα που θα τις καταλάβουν, έτσι και οι κατηγορίες της μαρξιστικής ανάλυσης ‘τάξη’, ‘εφεδρικός στρατός εργασίας’, ‘μισθωτός εργάτης’, δεν εξηγούν γιατί κάποιοι συγκεκριμένοι άνθρωποι καταλαμβάνουν συγκεκριμένες θέσεις. Δεν δίνουν καμιά ένδειξη γιατί οι γυναίκες είναι εκείνες που υποτάσσονται στους άνδρες μέσα και έξω από την οικογένεια και γιατί δεν συμβαίνει το αντίθετο. Οι μαρξιστικές αναλυτικές κατηγορίες, όπως και το ίδιο το κεφάλαιο, δεν έχουν φύλο. Οι κατηγορίες του μαρξισμού δεν μπορούν να μας πουν ποιος θα καταλάβει τις ‘κενές θέσεις’. Η μαρξιστική ανάλυση του γυναικείου ζητήματος πάσχει από αυτή τη βασική αδυναμία (Hartmann 1979: 8-9).

Εν ολίγοις, οι μαρξίστριες φεμινίστριες του δεύτερου κύματος δεν θεωρούν ότι υπάρχουν καλοί εμπειρικοί ή θεωρητικοί λόγοι ούτε για την εξηγητική αναγωγή της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική εκμετάλλευση ούτε για την παραπομπή της ολοκλήρωσης της γυναικείας χειραφέτησης στην αταξική κοινωνία.

Από την άλλη μεριά, οι μαρξίστριες φεμινίστριες της περιόδου απορρίπτουν τη σκοπιά του ριζοσπαστικού φεμινισμού ως ιδεαλιστική. Γράφει χαρακτηριστικά η Χάρτμαν:

Το ‘προσωπικό είναι πολιτικό’ σημαίνει για τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες ότι η πρωταρχική και βασική ταξική διαίρεση βρίσκεται ανάμεσα στα φύλα και ότι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι η δίψα των ανδρών για εξουσία και κυριαρχία πάνω στις γυναίκες, η διαλεκτική του φύλου.

[...]

Εδώ βρίσκεται και το λάθος της ριζοσπαστικής φεμινιστικής ανάλυσης: η ‘διαλεκτική του φύλου’ όπως την παρουσιάζουν οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες προβάλλει τα ‘αρσενικά’ και ‘θηλυκά’ χαρακτηριστικά, που εμφανίζονται σήμερα, σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Η ριζοσπαστική φεμινιστική ανάλυση είναι πιο ισχυρή όσον αφορά τη γνώση του παρόντος. Η πιο μεγάλη της αδυναμία βρίσκεται στην έμφαση που δίνει στην ψυχολογία, παραβλέποντας την ιστορία (Hartmann 1979: 11).

Παράλληλα, εγκαλούν τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες επειδή δεν εξηγούν «ποιο είναι αυτό το στοιχείο στην οργάνωση όλων των ανθρώπινων κοινωνιών που οδηγεί αφ’ ενός σε θεσμοθέτηση τέτοιων σχέσεων εξουσίας, αφ’ ετέρου σε διαφορετικές μορφές ανδρικής κυριαρχίας και γυναικείας υποτέλειας μέσα σε διαφορετικές κοινωνίες» (Beechey 1979: 2). Θεωρούν ότι η έμφυλη καταπίεση δεν μπορεί να εξηγηθεί με αποκλειστική αναφορά στη σφαίρα της ιδεολογίας ή στο ψυχολογικό πεδίο, κάτι που αποτελεί ίδιον της οπτικής των ριζοσπαστριών φεμινιστριών. Αντίθετα, η καταπίεση αυτή είναι πάντοτε αποτέλεσμα της έμφυλης εκμετάλλευσης, η οποία έχει υλική κοινωνική βάση. Να πώς αντιλαμβάνεται η Χάρτμαν την πατριαρχία:

[Ο]ρίζουμε την πατριαρχία ως ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων με υλική βάση, όπου υπάρχουν σχέσεις ιεραρχίας και αλληλεγγύης ανάμεσα στους άνδρες, σχέσεις που τους επιτρέπουν στη συνέχεια να κυριαρχήσουν πάνω στις γυναίκες. Η υλική βάση της πατριαρχίας είναι ο έλεγχος της εργατικής δύναμης των γυναικών από τους άνδρες. Ο έλεγχος αυτός διατηρείται καθώς παρεμποδίζεται η πρόσβαση των γυναικών στις αναγκαίες παραγωγικές πηγές και περιορίζεται η γυναικεία σεξουαλικότητα. (Hartmann 1979: 16)

Είναι ενδιαφέρουσα, και μάλλον διδακτική για τον τρόπο που πρέπει να αντιμετωπίζονται τα κείμενα των κλασικών, η εξής διαπίστωση: οι μαρξίστριες φεμινίστριες, προκειμένου να διαμορφώσουν έναν ενδιαμέσο εννοιολογικό χώρο μεταξύ της αναγωγιστικής παραδοσιακής μαρξιστικής πρόσληψης του φεμινισμού και του ιδεαλισμού, αναζητούν θεωρητικό έρεισμα στο κείμενο εκείνο που αποτελεί, ακριβώς, την πηγή του μαρξιστικού αναγωγισμού, δηλαδή την *Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, όπου στις πρώτες σελίδες διαβάζουμε:

Σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη, το καθοριστικό στοιχείο στην ιστορία είναι σε τελική ανάλυση: η παραγωγή και η αναπαραγωγή της άμεσης ζωής. Αυτή όμως με τη σειρά της έχει διπλό χαρακτήρα. Από τη μια μεριά, η παραγωγή των μέσων συντήρησης, αντικειμένων για τη διατροφή, το ντύσιμο, την κατοικία και των εργαλείων που χρειάζονται γι' αυτά. Από την άλλη μεριά, η παραγωγή των ίδιων των ανθρώπων, η αναπαραγωγή του είδους. Οι κοινωνικοί θεσμοί, όπου ζουν οι άνθρωποι μιας ορισμένης ιστορικής εποχής και μιας ορισμένης χώρας, καθορίζονται και από τα δύο είδη της παραγωγής: από τη βαθμίδα ανάπτυξης, από τη μια μεριά, της εργασίας και, από την άλλη, της οικογένειας (Ενγκελς 1997: 7–8).

Σε αυτό το απόσπασμα εντοπίζεται η βάση μιας οπτικής, η οποία βλέπει, από τη μία, τις ταξικές σχέσεις ως το αποτέλεσμα της παραγωγής των μέσων διαβίωσης και, από την άλλη, τις έμφυλες πατριαρχικές σχέσεις ως το αποτέλεσμα της παραγωγής των ίδιων των ανθρώπων, της αναπαραγωγής του είδους, ως το αποτέλεσμα της δομής της οικογένειας.

Η εν λόγω οπτική απορρίπτει την εξηγητική αναγωγή των έμφυλων σχέσεων στις ταξικές, αλλά και την απόλυτη, κατά ιδεαλιστικό τρόπο, αποσύνδεσή τους. Σύμφωνα με την Χάρτμαν:

[Ο]λόκληρη η κοινωνία μπορεί να κατανοηθεί μόνον αν εξετασθούν και τα δύο είδη παραγωγής και αναπαραγωγής, ανθρώπων και αντικειμένων. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει 'αμιγής καπιταλισμός' ούτε 'αμιγής πατριαρχία' γιατί πρέπει αναγκαστικά να συνυπάρχουν. Υπάρχει πατριαρχικός καπιταλισμός, πατριαρχική φεουδαρχία, κοινωνίες ισοτιμίας με βάση το κυνήγι και τη συλλογή, μητριαρχική γεωργική κοινωνία ή ακόμα πατριαρχική γεωργική κοινωνία κ.λπ. Δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια αναγκαία σχέση ανάμεσα στις αλλαγές στον έναν τομέα της παραγωγής και στις αλλαγές στον άλλο. Μια κοινωνία μπορεί να μεταβεί από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, για παράδειγμα,

παραμένοντας πατριαρχική. Παρ' όλα αυτά, η κοινή λογική, η ιστορία και η εμπειρία μας, λένε ότι οι δύο αυτοί τομείς παραγωγής βρίσκονται τόσο στενά συνδεδεμένοι, ώστε αλλαγές στον έναν προκαλούν κινήσεις, εντάσεις ή αντιφάσεις στον άλλον (Hartmann 1979: 15).

Το βασικό ερώτημα, δεδομένων των παραπάνω, είναι κατά ποιο τρόπο συνδέονται τα δύο συστήματα παραγωγής (μέσων διαβίωσης και ανθρώπων), πώς η εξέλιξη του ενός επηρεάζει την εξέλιξη του άλλου και κατ' επέκταση πώς το θεωρητικό πλαίσιο που μελετά το ένα σύστημα (μαρξισμός) τροποποιεί το θεωρητικό πλαίσιο που μελετά το άλλο (φεμινισμός), και αντιστρόφως.

Εξυπακούεται πως υπάρχουν πολλά περιθώρια διαφωνιών απέναντι στον τρόπο, με τον οποίο οι μαρξίστριες φεμινίστριες αντιλαμβάνονταν τις παραπάνω συνδέσεις και αλληλεπιδράσεις, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο υλοποιούσαν το γενικό θεωρητικό πρόταγμα της σύζευξης των δύο παραδόσεων. Για παράδειγμα, μπορεί ο/η αναγνώστης/τρια να αντιπαραβάλει τον υλιστικό φεμινισμό της Κριστίν Ντελφύ (Delphy 2018· βλ. παρόν τεύχος) με το κείμενο της Martha Gimenez (2000) στο παρόν τεύχος. Πέραν των επιμέρους διαφωνιών, ωστόσο, η σημασία του μαρξιστικού φεμινισμού του δεύτερου κύματος έγκειται στο ότι προβληματοποίησε θεωρητικά, δηλαδή κατέστησε θεωρητικό επίδοκο τη σύζευξη των δύο θεωρητικών μερών του, αντιμετωπίζοντας «κατά μέτωπο» μια σειρά από ζωτικά ερωτήματα. Η εν λόγω προβληματοποίηση επήλθε ως αποτέλεσμα της διμέτωσης απόρριψης αφενός της αναγωγής της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική εκμετάλλευση και αφετέρου στην, ιδεαλιστική τω τρόπω, παντελή αποσύνδεσή τους. Η διπλή αυτή απόρριψη δημιούργησε τον εννοιολογικό χώρο για να αναπτυχθούν τα ιδιαίτερα θεωρητικά προβλήματα που απαρτίζουν το πεδίο του μαρξιστικού φεμινισμού.

Το δεύτερο κύμα άρχισε να «σβήνει» στις λιθορριπές των λεγόμενων sex wars, δηλαδή της διαμάχης, η οποία αναπτύχθηκε στα τέλη του 1970-αρχές 1980, περί του αν η πορνογραφία και η πορνεία αποτελούν έκφραση της γυναικείας καταπίεσης ή αντίθετα της σεξουαλικής χειραφέτησης. Οι φεμινίστριες του τρίτου κύματος κάνουν τότε την εμφάνισή τους, επιδεικνύοντας μια πολύ διαφορετική στάση, σχεδόν σε όλα τα επίπεδα (θεωρητικό, πολιτικό, πολιτισμικό) σε σχέση με αυτές του δεύτερου κύματος, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια αμοιβαία κριτική μεταξύ των δύο γενεών φεμινισμού. Οι τελευταίες είχαν γαλουχηθεί σε ένα έντονο πολιτικό κλίμα, όπου το αντιπολεμικό κίνημα, το κίνημα για τον τερματισμό των θεσμοθετημένων φυλετικών διακρίσεων και για τα ατομικά δικαιώματα, αλλά και οι διάφορες αποχρώσεις της αριστεράς συμπλέκονταν με ποικίλους τρόπους εντός ενός πλαισίου μαχητικού ακτιβισμού. Παράλληλα, στο επίπεδο της θεωρίας κυριαρχούσαν τα μεγάλα θεωρητικά συστήματα, τα οποία προσελάμβαναν το πεδίο του κοινωνικού σαν ένα αρθρωμένο και συνεκτικό όλο, το οποίο μπορεί και πρέπει να εξηγηθεί με πληρότητα. Αντίθετα, η έλευση του τρίτου κύματος συνοδεύτηκε από την αποπολιτικοποίηση που επέφερε το τέλος του ψυχρού πολέμου, καθώς επίσης και από τη στροφή στον μεθοδολογικό ατομισμό και την αναζήτηση της διαφορετικότητας. Παράλληλα, όσο κι αν αυτό μοιάζει ένα θεωρητικό κλισέ, συνέπεσε με την επικράτηση μεταμοντέρνων επεξεργασιών που προτάσσουν το τέλος των «μεγάλων αφηγήσεων» και εκλαμβάνουν το πεδίο του κοινωνικού ως ένα σύνολο κατακερματισμένων φαινομένων δίχως κάποια υποκείμενη συνοχή, για την οποία οφείλεται μια συνολική εξήγηση.

Στο πλαίσιο αυτό, οι φεμινίστριες του τρίτου κύματος θεώρησαν ότι ο δευτεροκυματικός φεμινισμός είναι εν πολλοίς ελιτίστικος και αγνοεί τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο καταπιέζονται διάφορες υποκατηγορίες γυναικών, όπως οι μη-λευκές, οι μετανάστριες ή οι διεμφυλικές γυναίκες.⁴ Δεν είναι τυχαίο ότι στο πλαίσιο του τρίτου κύματος αναπτύχθηκε ως βασικό αναλυτικό εργαλείο η έννοια της διαθεματικότητας (intersectionality). Όπως επισημαίνει η Κούπερ:

Η διαθεματικότητα εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ως ένα αναλυτικό πλαίσιο, το οποίο είναι σε θέση να εστιάσει στην ιδιαίτερη θεσιακότητα [positionality] των μαύρων και άλλων μη λευκών [of color] γυναικών τόσο στη νομοθεσία περί ατομικών δικαιωμάτων όσο και εντός του κινήματος για τα ατομικά δικαιώματα. Συνιστά την πλέον ορατή και ανθεκτική συνεισφορά του φεμινισμού, και συγκεκριμένα του μαύρου φεμινισμού, στην κριτική κοινωνική θεωρία κατά το τελευταίο τέταρτο του αιώνα (Cooper 2016: 385· μετάφραση δική μας).

Εισηγήτρια του όρου θεωρείται η αφροαμερικανή νομικός και συγγραφέας Kimberlé Crenshaw (1989· 1991· βλ. όμως Vogel στο παρόν τεύχος). Σύμφωνα με το μεθοδολογικό πλαίσιο της διαθεματικότητας, ίσως και σε απόκλιση από τις θεωρητικές προθέσεις της Crenshaw (βλ. Cooper 2016), η κατανόηση της καταπίεσης, της κυριαρχίας και της διάκρισης μέσα στην κοινωνία θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον τρόπο που αλληλεπιδρούν διάφοροι παράγοντες πλεονεκτήματος και μειονεκτήματος (π.χ. φύλο, φυλή, τάξη, σεξουαλικός προσανατολισμός, αναπηρία κλπ.) σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Εν ολίγοις, η διαθεματικότητα ως αναλυτικό εργαλείο αντιτίθεται σε θεωρητικά πλαίσια που εξετάζουν την καταπίεση υπό το πρίσμα ενός παράγοντα σε απομόνωση.⁵ Παρά τις διαφορετικές προσλήψεις της έννοιας της διαθεματικότητας και τις διαμάχες που συνεπάγονται – η παρουσίαση των οποίων εκφεύγει κατά πολύ της στόχευσης του παρόντος κειμένου –, μπορεί με ασφάλεια να υποστηριχθεί ότι αυτή συνδέθηκε με τις πολιτικές της ταυτότητας. Η Μίνα Καραβαντά, παρά τη δυσκολία ενός τέτοιου εγχειρήματος, παρέχει μια ευσύνοπτη και πυκνή περιγραφή του όρου:

Ο όρος πολιτικές ταυτότητας [identity politics] σηματοδοτεί μια πολύμορφη και πολυδιάστατη βεντάλια πολιτικών στόχων και σχεδιασμών, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν αυτά τα κινήματα και τις κοινωνικές ταυτότητες που συμμετέχουν σε αυτά για να διεκδικήσουν το δικαίωμά τους στην ελευθερία λόγου και στον αυτο-προσδιορισμό. Στενά συνδεδεμένες με την ιδέα ότι κάποιες κοινωνικές ταυτότητες είναι αντικείμενο καταπίεσης και περιθωριοποίησης με αποτέλεσμα να λειτουργούν ως στερεότυπα ή αρνητικά ορόσημα (π.χ. ο πολιτισμένος λευκός έναντι του βάρβαρου μαύρου ή γηγενή, το κυρίαρχο φύλο—άρρεν—έναντι του αδύναμου φύλου—θήλυ, και άλλα), οι πολιτικές ταυτότητας στοχεύουν: α. στην ανάλυση των ηγεμονικών λόγων [hegemonic discourses]

⁴ Οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος, βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν δέχονται αυτήν την κατηγορία. Βλ. τα κείμενα της Lise Vogel και Ashley Bohrer στο παρόν τεύχος.

⁵ Εύλογη μπορεί να είναι εδώ η διερώτηση, αν όντως υπάρχουν τέτοια πλαίσια ή αν αποτελούν έναν θεωρητικό αχυράνθρωπο (strawman).

και των ιδεολογικών τους μηχανισμών [ideological apparatuses], οι οποίοι έχουν στιγματίσει, εκμεταλλευτεί και περιθωριοποιήσει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες σηματοδοτώντας αυτές ως κατώτερες ετερότητες, β. στην ενδελεχή κριτική κάθε μορφής ουσιοκρατίας [essentialism], δηλαδή κάθε είδους αντίληψης η οποία βασίζεται σε μια παράλογη γενίκευση που πηγάζει από διαφορές που είναι βιολογικές, εθνικές ή και θρησκευτικές, και που παρουσιάζονται, χωρίς να αναλύονται ή να αποδομούνται, ως αυτά καθαυτά αρνητικά ή θετικά ορόσημα γ. και τέλος, στη διεκδίκηση αναγνώρισης των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων τα οποία έχουν στερηθεί αυτές οι περιθωριοποιημένες ή καταπιεσμένες ταυτότητες που τώρα καλούνται να διαμορφώσουν το πολιτικό και κοινωνικό πεδίο με την παρουσία τους και τον (τους) λόγους τους. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι ο όρος χρησιμοποιείται και μειωτικά για να περιγράψει μια στεγνή και συχνά στείρα ομαδική αλληλεγγύη που βασίζεται σε συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά προκειμένου να αντικρούσει την καταδυνάστευση και καταπίεση από διάφορες ηγεμονίες κινδυνεύοντας έτσι να αποκλείσει τη συνεργασία με άλλες πολιτισμικές και πολιτικές ομάδες με το να καταφεύγει σε πολιτικές απομόνωσης [separatism].⁶

Οι παραπάνω εξελίξεις διάνοιξαν τον θεωρητικό ορίζοντα των φεμινιστικών σπουδών προς την κατεύθυνση της συνδιαλλαγής και της ώσμωσης με τις μεταποικιακές σπουδές ή/και με την queer θεωρία. Όπως ίσως γίνεται εύκολα κατανοητό όμως, τις απομάκρυναν από τη μαρξιστική παράδοση. Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του αναλυτικού εργαλείου της διαθεματικότητας, τα οποία αντιβαίνουν στον σκληρό πυρήνα της μαρξιστικής οπτικής για την κοινωνία και την εξήγηση της καταπίεσης που υφίσταται σε αυτήν: α) η τρόπον τινά συμμετρικοποίηση των διάφορων ταυτοτήτων, δηλαδή η μη απόδοση εξηγητικής προτεραιότητας στις ταξικές σχέσεις καθώς και β) η πρόταξη της υποκειμενικότητας και της ανθρώπινης δραστηριότητας εις βάρος της εξέτασης των αντικειμενικών υλικών συνθηκών. Συναφώς, οι πολιτικές της ταυτότητας, αν δεν απάδουν, τουλάχιστον δεν εναρμονίζονται αυτόματα με τις παραδεδομένες πολιτικές πρακτικές της μαρξιστικής παράδοσης, σε όλο της το φάσμα. Όλα τούτα φαίνεται να οδήγησαν τον μαρξισμό και τον φεμινισμό από έναν «δυστυχή γάμο» (Hartmann 1979) σε ένα «συναινετικό διαζύγιο».

Την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, ο φεμινισμός πλέει πάνω στο τέταρτο κύμα του, το οποίο, κατά την αγγλική εκδοχή της wikipedia, ξεκινά το 2012 και σχετίζεται με τη χρήση του διαδικτύου και ιδιαίτερα με τον ακτιβισμό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπως το κίνημα του #MeToo. Η προσοχή του εν λόγω ακτιβισμού στράφηκε κυρίως στα ζητήματα της σεξουαλικής παρενόχλησης, στην κουλτούρα του βιασμού και το λεγόμενο body shaming. Ωστόσο, το εν λόγω κύμα είτε δεν διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από το τρίτο είτε τα σημεία διαφοροποίησης του, αν και σημαντικά, δεν έχουν ακόμη θεματοποιηθεί θεωρητικά. Σε κάθε περίπτωση, η εμφάνισή του δεν μπορεί να έχει το ίδιο ειδικό βάρος

⁶ http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%F_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%82#.CE.A3.CF.87.CF.8C.CE.BB.CE.B9.CE.B1_.CE.95.CF.80.CE.B9.CE.BC.CE.B5.CE.BB.CE.AE.CF.84.CF.81.CE.B9.CE.B1.CF.82. Ανακτήθηκε στις 14/3/2022).

για τα θεωρητικά μελήματα του παρόντος τεύχους, όπως έχουν οι υπόλοιπες τρεις «φάσεις», δεδομένου ότι, τουλάχιστον προς το παρόν, στο κύμα του τέταρτου κύματος σπάνια εντοπίζονται νησίδες πραγματικού διαλόγου της φεμινιστικής με τη μαρξιστική σκέψη.

Η δομή του τεύχους

Η δομή του παρόντος τεύχους, στο πιο γενικό επίπεδο, υπακούει σε μια διαπίστωση και πεποίθηση, η οποία συνόδευσε το εκδοτικό εγχείρημα της *ΚΡΙΣΗΣ* εξαρχής: Το μειωμένο θεωρητικό ενδιαφέρον για τον μαρξισμό, το οποίο παρατηρείται στο ευρύτερο πεδίο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών κατά τα τελευταία χρόνια, δεν είναι αποτέλεσμα της κάμψης της ευρετικής γονιμότητας της εν λόγω ερευνητικής παράδοσης. Αντίθετα, οι αιτίες είναι μάλλον εξω-θεωρητικές και εξω-επιστημονικές. Από την άλλη μεριά, η αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για τη μαρξιστική παράδοση και η γονιμοποίηση των θεωρητικών και μεθοδολογικών της εργαλείων στο σήμερα, αλλά και ο επί της ουσίας εμπλουτισμός, η κριτική της θεώρηση και η εκλέπτυνσή της δεν μπορεί παρά να διέρχεται μέσα από την οικειοποίηση – θετική ή κριτική – των θεωρητικών επεξεργασιών που αναπτύχθηκαν στο έδαφος της περιγραφόμενης οπισθοχώρησης της μαρξιστικής παράδοσης.

Το παρόν τεύχος επιδιώκει να εστιάσει σε εκείνες τις κεντρικές στιγμές της φεμινιστικής σκέψης, οι οποίες σφραγίζουν τις δυνατότητες συνομιλίας της με τη μαρξιστική σκέψη, κυρίως από την εποχή του δεύτερου κύματος έως σήμερα – δίχως φυσικά να αξιώνει την κάλυψη όλου του εύρους αυτής της μακράς και πολυδιάστατης θεωρητικής επεξεργασίας και ώσμωσης. Στην κατεύθυνση αυτή, προχωρήσαμε στην επιλογή δεκαπέντε κειμένων, τα οποία εμπίπτουν ευρύτερα στο πεδίο των σπουδών φύλου και μοιράζονται το μέλημα για την ανάπτυξη, την εύρεση ή και την επαναφορά μιας μαρξιστικής οπτικής. Τα κείμενα απευθύνουν διαφορετικής τάξης ερωτήματα και συχνά εκκινούν από αποκλίνουσες θεωρητικές αφετηρίες και ερμηνευτικά σχήματα, δοκιμάζοντας τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία του μαρξισμού (και των διαφορετικών «σχολών» και ερμηνειών του) στο πεδίο των έμφυλων ζητημάτων. Τα κριτήρια επιλογής των εν λόγω άρθρων δεν ήταν, επομένως, ο βαθμός συμφωνίας σε θεωρητικό/ιδεολογικό επίπεδο ή η πρόκριση κάποιας συγκεκριμένης θεωρητικής σκοπιάς από τη μεριά των επιμελητών και επιμελητριών του τεύχους. Τουναντίον, βασικό κριτήριο ήταν η προσπάθεια να χαρτογραφηθεί ο πολυδιάστατος και πλουραλιστικός χαρακτήρας του θεωρητικού φαινομένου «μαρξισμός και φεμινισμός» και να αναδειχθούν, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων αυτού του τεύχους, τα επίμαχα εκείνα ερωτήματα, τα οποία απασχόλησαν ή και συνεχίζουν να απασχολούν τη φεμινιστική σκέψη κατ' αναφορά στον μαρξισμό.

Το τεύχος χωρίστηκε σε τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα έλαβε τον τίτλο *Οι Πρώτες περιπέτειες του μαρξισμού-φεμινισμού* καθώς αντλεί το περιεχόμενό του από τα πιο μαρξιστικά-φεμινιστικά ερωτήματα που απηύθυναν αρχικά οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος, τοποθετώντας έκτοτε τη μαρξιστική και τη φεμινιστική παράδοση σε μια έντονη και ιδιαίτερα απαιτητική αναμέτρηση και συνομιλία. Απαρτίζεται από επτά άρθρα, τα οποία πραγματεύονται ζητήματα, όπως αυτά αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της προβληματοποίησης της σχέσης μεταξύ του μαρξισμού και του φεμινισμού που περιγράψαμε παραπάνω, και τούτο ανεξάρτητα από το αν οι συγγραφείς τους ανήκουν στενά ή όχι

στη γενιά του δεύτερου κύματος. Η επιλογή των άρθρων προς μετάφραση ήταν ένα δύσκολο καθήκον δεδομένης της ιδιαίτερα πλούσιας βιβλιογραφίας που ακόμα εξακολουθεί να παράγεται πάνω στα ερωτήματα αιχμής του δεύτερου κύματος. Τα άρθρα που τελικά δημοσιεύονται θεωρούμε ότι, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, λειτουργούν ως στοιχειωδώς αντιπροσωπευτικά αυτών των ερωτημάτων.

Πιο συγκεκριμένα, η **Michèle Barrett**⁷ απευθύνει το καίριο ερώτημα «ποιο θα μπορούσε είναι το αντικείμενο του μαρξιστικού φεμινισμού», από τη στιγμή που η μαρξιστική και η φεμινιστική ανάλυση θέτουν, αντίστοιχα, στο επίκεντρο της έρευνάς τους δύο διαφορετικά αντικείμενα: η μεν μαρξιστική διερευνά την αντίφαση μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, μετερχόμενη κατηγοριών «μη εχουσών φύλου» και η δε φεμινιστική ακριβώς το αντίθετο: εξετάζει τις έμφυλες σχέσεις και κυρίως τη γυναικεία καταπίεση. Η απάντηση της Barrett σε αυτό το ερώτημα είναι ότι αντικείμενο του μαρξιστικού φεμινισμού είναι η σχέση ανάμεσα στη γυναικεία καταπίεση και στους τρόπους παραγωγής, ιδωμένους στο ιστορικό τους πλαίσιο, και πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Προκειμένου να πλαισιώσει θεωρητικά τούτη την απάντηση, εξετάζει τις χρήσεις τριών επίμαχων εννοιών: την πατριαρχία, την αναπαραγωγή και την ιδεολογία. Και αυτό, με σκοπό να αναμετρηθεί με δύο κομβικά, για μια μαρξιστική φεμινιστική ανάλυση, ζητήματα: το επιχείρημα περί αυτονομίας της γυναικείας καταπίεσης από τη λειτουργία του καπιταλισμού και εκείνο περί τοποθέτησής της στο πεδίο της ιδεολογίας.

Η **Christine Delphy**, με τη σειρά της, σκιαγραφεί το θεωρητικό περίγραμμα ενός υλιστικού φεμινισμού, θέτοντας στο επίκεντρο της πραγμάτευσής της τον όρο «γυναικεία καταπίεση». Στο άρθρο της, διερευνά πρωτίστως τις επιστημολογικές συνεπαγωγές της «εισβολής» αυτού του όρου στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών. Υποστηρίζει πως μια υλιστική φεμινιστική προσέγγιση οφείλει να έχει ως βασική της επιστημολογική προκειμένη τη θέση ότι η γυναικεία καταπίεση είναι κοινωνική καταπίεση και πεδίο πάλης μεταξύ κοινωνικών ομάδων (των ανδρών και των γυναικών). Για τη Delphy, μια τέτοια προσέγγιση είναι, ωστόσο, ασύμβατη με τις προκειμένες των ανθρωπιστικών επιστημών (όπως της κοινωνιολογίας ή της ψυχανάλυσης), οι οποίες, εξακολουθώντας να διατηρούν την κυρίαρχη ιδεολογία περί κατάτμησης της εμπειρίας και μερισμού της γνώσης σε στεγανούς επιστημονικούς κλάδους, αρνούνται την κοινωνική προέλευση της γυναικείας καταπίεσης και υπονομεύουν την βαθιά ενότητα των διαφορετικών επιπέδων της εμπειρίας ως τόπων καταπίεσης. Υποστηρίζει ότι ο υλιστικός φεμινισμός δεν αποτελεί έναν νέο επιστημονικό κλάδο με αντικείμενο τις γυναίκες, αλλά, αντίθετα, συνιστά μια επιστημολογική επανάσταση, η οποία θα επαναστατικοποιήσει τη γνώση, υπαγορεύοντας μια νέα οπτική, εκείνη της γυναικείας καταπίεσης, η οποία και θα αλλάξει την κατανόηση του συνόλου της ανθρώπινης εμπειρίας.

Στο άρθρο της **Martha Gimenez**, ο μαρξιστικός και ο υλιστικός φεμινισμός αναμετρούνται στο πεδίο της φεμινιστικής θεωρίας, ώστε να αναδειχθούν οι διαφορές

⁷ Για λόγους σεβασμού των συγγραφέων και των οπτικών τους και για λόγους αποφυγής υποκειμενικών ερμηνειών, οι συνόψεις των άρθρων που ακολουθούν προσπαθούν να τηρούν, στο μέτρο του δυνατού, το ύφος και τον λόγο των περιλήψεων ή εισαγωγικών σημειωμάτων των συγγραφέων, όπου αυτά ήταν διαθέσιμα. Όπου τούτα απουσίαζαν, οι συνόψεις βασίστηκαν στην κατανόηση του κειμένου από τους επιμελητές και τις επιμελήτριες του τεύχους που φέρουμε και την αποκλειστική ευθύνη για κάθε πιθανή μεθερμηνεία.

τους. Όπως σημειώνει η ίδια, σε μια εποχή που η θεωρητική στροφή προς τον ιδεαλισμό και την ενδεχομενικότητα εμφανίζεται ως ηγεμονική στον ακαδημαϊκό χώρο, είναι αναγκαίο να εξηγηθούν οι λόγοι για τους οποίους τα φεμινιστικά αιτήματα επιστρέφουν στον επιστροφής στον υλισμό. Συγκρίνοντας τα δύο ρεύματα και καταδεικνύοντας τις αντιφάσεις και τις ασυμβατότητες των θεωρήσεων που συγκαλύπτονται υπό την «υλιστική» ομπρέλα, η Gimenez τάσσεται εν τέλει υπέρ της επιστροφής στον μαρξιστικό φεμινισμό, η οποία και επιβάλλεται από τις καταστροφικές συνέπειες του καπιταλισμού στις γυναίκες και από την πολιτική σημασία μιας θεωρητικά επαρκούς ανάλυσης των αιτίων της δεινής κατάστασής τους.

Η **Friga Haug** θέτει το ερώτημα αν και με ποια έννοια οι έμφυλες σχέσεις οφείλουν να κατανοηθούν ως σχέσεις παραγωγής και όχι απλώς ως επικαθορισμένες από τις σχέσεις παραγωγής. Μέσα από μια κριτική ανασκόπηση των κειμένων του Μαρξ και του Ένγκελς, αλλά και με αναφορά σε μεταγενέστερους μαρξιστές θεωρητικούς και σε θεωρίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του φεμινιστικού κινήματος, θέτει στο θεωρητικό επίκεντρο τη διπλή φύση της έννοιας της κοινωνικής παραγωγής, δηλαδή αφενός ως παραγωγής της ζωής (αναπαραγωγής) και αφετέρου ως παραγωγής αγαθών. Σε αυτή τη βάση προσεγγίζει το ερώτημα σχετικά με το πώς σχετίζονται οι τομείς της ζωής και των βιοποριστικών αγαθών μεταξύ τους, πώς κινούνται τα φύλα μέσα σε αυτούς τους τομείς και από πού πηγάζει η κυριαρχία. Στην προοπτική απάντησης αυτού του ερωτήματος θα επισημάνει πως θα πρέπει να γίνει κανόνας ότι οι διαφορετικές σχέσεις παραγωγής στην ιστορία οφείλουν να εξετάζονται και ως έμφυλες σχέσεις, καθώς τίποτα δεν μπορεί να κατανοηθεί εάν δεν δοθεί απάντηση στο ερώτημα πώς η παραγωγή της ζωής είναι ρυθμισμένη πάνω στο σύνολο της παραγωγής των βιοποριστικών αγαθών, με άλλα λόγια, πώς η ίδια καθορίζει την αναπαραγωγή του συνόλου της κοινωνίας. Στην ανάπτυξη της προβληματικής της δεν θα παραλείψει να υπογραμμίσει την ανάγκη κατανόησης των μετασχηματισμών που επιφέρει ο σύγχρονος καπιταλισμός και η ανάπτυξη της τεχνολογίας εστιάζοντας στο πώς η καπιταλιστική χρήση της γενετικής τεχνολογίας μετατοπίζει πλέον καθοριστικά το όριο ανάμεσα στην παραγωγή της ζωής και στην παραγωγή αγαθών, επισημαίνοντας την ανάγκη να επαναπροσδιοριστεί η συνάρτηση των έμφυλων σχέσεων ως σχέσεων παραγωγής.

Εν συνεχεία, οι **Ferguson Susan & David McNally**, στην εισαγωγή τους στην επανέκδοση του βιβλίου της Vogel *Μαρξισμός και η καταπίεση των γυναικών: προς μια ενοποιητική* θεωρία, αποτιμούν τη σημασία του εν λόγω βιβλίου, το οποίο δημοσιεύεται εν έτει 1983, προτείνοντας μια μαρξιστική ανάλυση της γυναικείας καταπίεσης με βάση τις κεντρικές θεωρητικές κατηγορίες του Τόμου Ι του Κεφαλαίου του Μαρξ. Οι συγγραφείς ανατρέχουν στις συζητήσεις που προηγήθηκαν της έκδοσης του βιβλίου εντός του πεδίου της σοσιαλιστικής-φεμινιστικής θεωρίας, προκειμένου να αναδείξουν τις αντιφάσεις που οδήγησαν στην αναμόρφωση της σχέσης μαρξισμού-φεμινισμού μέσα από το μαρξικό εννοιολογικό οπλοστάσιο του Κεφαλαίου. Υποστηρίζουν ότι η συμβολή της Vogel συνίσταται στη σημασία που αποδίδει στην οικογένεια ως πεδίο αναπαραγωγής του εμπορεύματος «εργασιακή δύναμη», συνδέοντας έτσι τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Μέσα από κριτικές αναφορές στην εργασία της Vogel αλλά και εντάσσοντάς την «ενοποιητική θεωρία» της περί κοινωνικής αναπαραγωγής στο σημερινό θεωρητικό τοπίο, τονίζουν τη δυναμική της μαρξιστικής της ανάλυσης, σε

σχέση με την κατανόηση των έμφυλων μορφών της καπιταλιστικής κοινωνικής αναπαραγωγής και επισημαίνουν τη σημασία της για τον ιστορικό υλισμό σήμερα.

Η **Silvia Federici**, επιστρέφοντας και εκείνη στο έργο του Μαρξ, θέτει στο επίκεντρο της εργασίας της τη σχέση ανάμεσα στον μαρξισμό και τον φεμινισμό, επιχειρώντας να κατανοήσει αλλά και να εδραιώσει τη σχέση τους. Όπως σημειώνει στην περίληψη του άρθρου της, η σύνδεση μαρξισμού και φεμινισμού, ως δύο εκ των πλέον ριζοσπαστικών ρευμάτων της εποχής μας, είναι κομβική προκειμένου «να υπερβούμε τη διάσπαση του παγκόσμιου προλεταριάτου και να αναπτύξουμε στρατηγικές για μια δικαιότερη κοινωνία». Στρεφόμενη στο έργο του Μαρξ, αναγνωρίζει την κεντρική συνεισφορά του στη φεμινιστική θεωρία και το φεμινιστικό κίνημα, επισημαίνοντας όμως και τους περιορισμούς του. Συντάσσεται με τη φεμινιστική κριτική, σύμφωνα με την οποία η μαρξική ανάλυση επικεντρώνεται πρωτίστως σε ένα τμήμα της εργατικής τάξης, δηλαδή τους άνδρες, βιομηχανικούς, μισθωτούς εργάτες, και υποστηρίζει ότι μια τέτοια προσέγγιση δεν μπορεί παρά να είναι ελλιπής ως προς την κατανόηση των καπιταλιστικών σχέσεων καθώς αφήνει στο περιθώριο «την εργασία όλων εκείνων, των οποίων η εργασία τροφοδοτεί παγκοσμίως, δίχως αμοιβή, την καπιταλιστική συσσώρευση».

Στο άρθρο της, η **Heather A. Brown** εξετάζει το έργο του Ένγκελς, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*. Κατά τη συγγραφέα, πρόκειται για ένα έργο κομβικής σημασίας για την κατανόηση των σχέσεων μεταξύ φύλου και τάξης, το οποίο έχει όμως παρερμηνευθεί λόγω της ισχυρής πρόσδεσής του στον οικονομικό ντετερμινισμό. Μέσα από μια θετική αλλά και κριτική αποτίμηση του «ενγκελσιανού φεμινισμού», ανατρέπει στα «Εθνολογικά σημειωματάρια» του Μαρξ – στα οποία βασίστηκε ο Ένγκελς για να γράψει την *Καταγωγή* – προκειμένου να συγκρίνει τη μαρξική και ενγκελσιανή θεώρηση περί γυναικείας καταπίεσης. Η ίδια αναγνωρίζει στον Μαρξ μια περισσότερο επεξεργασμένη και διαλεκτική προσέγγιση, η οποία επιτρέπει ένα δυναμικότερο πολυγραμμικό πλαίσιο κατανόησης των καταπιεστικών σχέσεων. Εισηγείται ότι οι θέσεις του Μαρξ είναι πολύ πιο χρήσιμες για την κατανόηση των διατομών μεταξύ φύλου και τάξης σήμερα, και άρα συνολικά για το πεδίο της διαθεματικότητας.

Η δεύτερη ενότητα τιτλοφορείται *Οι 'νέες' περιπέτειες του μαρξισμού-φεμινισμού* καθώς φιλοξενεί έξι άρθρα τα οποία πραγματεύονται ερωτήματα που αναπτύχθηκαν κατά την περίοδο της σχετικής αποστασιοποίησης του φεμινισμού από τον μαρξισμό. Από το τρίτο έως και το τέταρτο κύμα, επιχειρείται – αν και σποραδικότερα – η γεφύρωση του μαρξισμού με ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών ρευμάτων και επεξεργασιών, οι οποίες περιλαμβάνουν τη διαθεματικότητα, τις μεταποικιακές προσεγγίσεις καθώς και την queer θεωρία, αλλά και τις θεωρίες της αποδόμησης. Στην κατεύθυνση αυτή, επιλέξαμε έξι άρθρα που εμπίπτουν σε αυτές τις απόπειρες των σπουδών φύλου, γνωρίζοντας φυσικά ότι πρόκειται για μια ιδιαίτερη επιλεκτική και μικρή ανθολογία άρθρων που, σε καμία περίπτωση, δεν εξαντλούν ή αντιπροσωπεύουν τη σχετική βιβλιογραφική παραγωγή. Πρόκειται κυρίως για μια πρώτη υπόμνηση ότι ο εμπλουτισμός και η εκλέπτυνση των μαρξιστικών προσεγγίσεων οφείλει να οικειοποιηθεί – θετικά ή κριτικά – τις προβληματικές που αναπτύσσονται ακόμη και εν τη θεωρητική απουσία του ίδιου του μαρξισμού.

Η *διαθεματικότητα* βρίσκεται στο επίκεντρο του άρθρου της **Ashley Bohrer**, η οποία εστιάζει στη σχέση ανάμεσα στον μαρξισμό και τις διατομές μεταξύ φύλης, κοινωνικού

φύλου, σεξουαλικότητας και τάξης. Για τη Bohrer, η σύνδεση του μαρξισμού με τη διατομεακότητα είναι απολύτως κρίσιμη προκειμένου να κατανοηθεί αλλά και ληφθεί υπόψη ο ιστορικός υλισμός. Στην κατεύθυνση αυτή, εξετάζεται η ιστορία της κριτικής που ασκήθηκε από τη σκοπιά της διαθεματικότητας στον μαρξισμό και αντιστρόφως, προκειμένου να θεμελιωθεί μια ενοποίηση των δύο αυτών πλαισίων. Τέλος, υποστηρίζεται ότι στον εικοστό πρώτο αιώνα είναι απαραίτητη μια μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού, με την πλέον ανθεκτική θεώρηση να είναι εκείνη η οποία επιχειρεί να αρθρωθεί με βάση τη διαθεματικότητα, εκείνη που αντιμετωπίζει την τάξη, τη φυλή, το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα ως πρωταρχικά στοιχεία της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η **Lise Vogel**, με τη σειρά της, καταπιάνεται και εκείνη με τη διαθεματικότητα, αλλά από μια διαφορετική σκοπιά. Εξετάζει τη γενεαλογία της συγκεκριμένης έννοιας, προσεγγίζοντας την ιστορία της εννοιολόγησης της «διαφορετικότητας» ως μια ιστορία αποτελούμενη από την αλληλεπίδραση πολλαπλών κατηγοριών «κοινωνικής διαφοράς». Εστιάζοντας συγκεκριμένα στην ιστορία της τριλογίας φυλή-τάξη-φύλο, υποστηρίζει ότι η διαθεματικότητα αποτελεί μια από τις πλέον ελκυστικές και παράλληλα προβληματικές έννοιες που αναπτύχθηκαν μέσα στον 20ό αιώνα για να περιγράψει την κοινωνική ετερογένεια. Στο πλαίσιο μιας κριτικής προσέγγισης της διαθεματικότητας από τη σκοπιά μιας μαρξιστικής φεμινιστικής ανάλυσης, αναγνωρίζει την ανάγκη για μια πληρέστερη εννοιολόγησή της και εισηγείται την επαναφορά στη θεμελιώδη διάσταση της τάξης, όμως στη διατομή της με το φύλο, προτείνοντας ξανά μια ενοποιητική θεωρία κοινωνικής αναπαραγωγής.

Η *queer* θεωρία και ο μαρξισμός συναντώνται στο άρθρο του **Kevin Floyd**, ο οποίος επιχειρεί, με όχημα ακριβώς τον μαρξισμό και τη *queer* θεωρία, να διατυπώσει ένα διαλεκτικό αφήγημα που να συνδέει τις ιστορίες του καπιταλισμού, την ταξική και την αντιετερσεξιστική πολιτική στις σύγχρονες ΗΠΑ. Κινούμενος σε ένα θεωρητικό αφηρημένο επίπεδο, ο Floyd προχωράει σε μια κριτική οικειοποίηση της έννοιας της «πραγμοποίησης» του Lukács, προκειμένου να θεμελιώσει την υπόθεση ότι «η πραγμοποίηση του ερωτικού με όρους κεφαλαίου, η οποία είναι ιδιαίτερο γνώρισμα του αιώνα αυτού, αποτελεί θεμελιώδη ιστορική συνθήκη δυνατότητας μιας σύγχρονης αντιετερσεξιστικής πολιτικής». Υποστηρίζει ότι είναι απαραίτητο να εστιάσουμε θεωρητικά στην προοδευτική και απελευθερωτική ικανότητα της αντίφασης, όχι στην «αλληλεξάρτηση» των καταπίεσεων, καθώς, για εκείνον, οι αντιφάσεις του καπιταλισμού μπορεί να γίνουν τόποι αξιοποιήσιμοι για την εκκίνηση μιας αναδιάρθρωσης.

Επιδιώκοντας έναν διάλογο ανάμεσα στην αντι-αιτιοκρατική μαρξιστική θεωρία και τη *queer* θεωρία, οι **Suzanne Bergeron & Jyoti Puri** επιμελούνται την έκδοση των πρακτικών ενός συμποσίου με τίτλο *Σεξουαλικότητα μεταξύ κράτους και τάξης*. Μέσα από την παρουσίαση των άρθρων του συμποσίου, τα οποία εστιάζουν στις συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ καπιταλισμού και σεξουαλικότητας, οι συγγραφείς ανιχνεύουν τις «αμοιβαίως συγκροτούμενες και απροσδιόριστες σχέσεις μεταξύ τάξης, σεξουαλικότητας και διακυβέρνησης» και συζητούν επίμαχα ερωτήματα που αφορούν στη σεξουαλικότητα – ερωτήματα που αποτελούν και αντικείμενα πραγμάτευσης των άρθρων τους συμποσίου: μια *queer* ανάγνωση του πώς η οικονομία λειτουργεί ως ο άλλος της ερωτικής σχέσης στο πλαίσιο των εθνικών λογαριασμών εισοδήματος· την προβληματοποίηση της εξιδανικευμένης ετεροκανονικής οικογένειας στο πλαίσιο του σχηματισμού του ινδικού

μετααποικριακού κράτους· τη θεμελιωμένη στην ετεροκανονιστικότητα ιδεολογία ανάπτυξης στο σύγχρονο Εκουαδόρ· τον αναδυόμενο νεοφιλευθερισμό θεραπείας ζευγαριών στις Η.Π.Α· και τη διάρθρωση της τάξης, της φυλής, του φύλου και της σεξουαλικότητας που χαρακτηρίζει την ένταξη των μεταναστών/τριών εργαζομένων φροντίδας στην παγκόσμια σκηνή.

Η **Prajna Seneviratne** εξετάζει τη σχέση μαρξισμού, φεμινισμού και *μεταποικιακών προσεγγίσεων*. Στο άρθρο της, επιχειρεί να γεφυρώσει τις μαρξιστικές και μεταποικιακές φεμινιστικές προσεγγίσεις μέσω της θεωρίας της οργάνωσης, διερευνώντας παράλληλα τις πολλαπλές αλληλεπιδράσεις των ρόλων της παραγωγικής και αναπαραγωγικής εργασίας των γυναικών εργατριών στις φυτείες και τη βιομηχανία ένδυσης της Σρι Λάνκα. Όπως δηλώνει η ίδια στην περίληψή της, στόχος της είναι να σκιαγραφήσει τις διαφορετικές φεμινιστικές προσεγγίσεις της θεωρίας της οργάνωσης, και αφετέρου να τις συγκρίνει με τις θεωρητικές φεμινιστικές μαρξιστικές και μεταποικιακές προσεγγίσεις, προκειμένου να αναδειχθούν οι διαφορές και οι ομοιότητές τους. Υποστηρίζει ότι ένας κοινός τόπος, όπου ο μαρξιστικός φεμινισμός και ο μεταποικιακός φεμινισμός θα συμπλέκονται και θα συμπληρώνουν ο ένας τον άλλο, δεν είναι μονάχα εφικτός αλλά, αντιθέτως, είναι και ο πλέον κατάλληλος για να διερευνηθούν οι απαιτήσεις που επιβάλλονται στα γυναικεία σώματα και στην εργασία τους.

Το δεύτερο μέρος κλείνει με το άρθρο της **Chakravorty Gayatri Spivak** και έναν διάλογο μεταξύ μαρξισμού και θεωριών της αποδόμησης. Η Spivak δεν απευθύνεται άμεσα στη σχέση μαρξισμού-φεμινισμού, αλλά προβαίνει σε ένα σύνθετο και γενικευμένο θεωρητικό εγχείρημα: να προσεγγίσει την κατηγορία του υποκειμένου – των γυναικών συμπεριλαμβανομένων – μέσα από τη μαρξική έννοια της υπεραξίας και τις διάφορες αναγνώσεις της. Όπως δηλώνει η ίδια εξ αρχής, το ερώτημα της αξίας προσδιορίζεται αυτομάτως από δύο «τύπους» κατηγορήσεως του υποκειμένου: τον «ιδεαλιστικό» που αναφέρεται στη συνείδηση και τον «υλιστικό» που αναφέρεται στην εργασιακή δύναμη. Πρόκειται για δύο κατηγορήσεις, οι οποίες εμφανίζονται ως αμοιβαίως αποκλειόμενες, παρά τις θεωρητικές προσπάθειες συμφιλίωσής τους. Κινούμενη μεταξύ αποδόμησης και μαρξισμού και διερευνώντας την έννοια της κειμενικότητας, η Spivak επεξεργάζεται το εξής ερώτημα: τί γίνεται το ερώτημα της αξίας όταν προσδιορίζεται από την «υλιστική» κατηγορία του υποκειμένου, όπως αυτή η τελευταία διατυπώνεται από τον Μαρξ;

Τέλος, επιλέξαμε να αφιερώσουμε μια τρίτη ενότητα στη σχέση μαρξισμού-φεμινισμού στην Ανατολική Ευρώπη, σε μια μικρή αλλά ουσιώδη προσπάθεια να εξισορροπηθεί, έστω και μερικώς, η δυτικό-κεντρικότητα των περισσότερων άρθρων του τεύχους. Χωρίς φυσικά να λειτουργεί αντιπροσωπευτικά της μη-δυτικής θεωρητικής παραγωγής και αφήνοντας απ' έξω τη μαρξιστική-φεμινιστική σκέψη πολλών περιοχών του μη-δυτικού κόσμου, τα άρθρα που δημοσιεύονται σε αυτή την ενότητα με τίτλος *Μαρξισμός και Φεμινισμός εκτός Δύσης* μάς δίνουν μια εικόνα της ώσμωσης μαρξισμού και φεμινισμού στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Η **Elena Gapova** παρουσιάζει με ευσύνοπτο τρόπο τις στοχεύσεις, τα διακυβεύματα και τα επιτεύγματα του σοσιαλιστικού φεμινιστικού χειραφετητικού προγράμματος σε διάφορες περιόδους μετά τη Ρωσική Επανάσταση, αναφερόμενη και στις κριτικές που δέχτηκε ένα τέτοιο εγχείρημα. Εξετάζει, επίσης, τις προκλήσεις, τις οποίες καλείται να αντιμετωπίσει ο σύγχρονος σοσιαλιστικός φεμινισμός, υπό το βάρος της επέλασης του νεοφιλευθερισμού και της διάλυσης των εργασιακών και κοινωνικών κατακτήσεων.

Η Jiřina Šmejkalová, με τη σειρά της, μας μεταφέρει στη Τσεχοσλοβακία για να περιγράψει τα εμπόδια που καθιστούν δύσκολη την επικοινωνία των γυναικών αλλά και των ανδρών της χώρας με τις πρόσφατες δυτικές φεμινιστικές θεωρίες. Υποστηρίζει ότι αυτές οι τελευταίες δεν μπορούν να διαχωριστούν από την ανάπτυξη της δυτικής μεταπολεμικής σκέψης και γραμματείας περί κοινωνίας και πολιτισμού. Εισηγείται δε την εξέταση των ριζών αυτών στην κατακερματισμένη ψυχαναλυτική παράδοση, στην παραμορφωμένη μαρξιστική παράδοση αλλά και στην πραγματική έλλειψη αποδομιστικών προσεγγίσεων στο ίδιο το πνευματικό περιβάλλον της.

Ευχαριστίες

Είμαστε στην ευτυχή θέση να ευχαριστήσουμε μια σειρά από ανθρώπους, δίχως τη συμβολή των οποίων η έκδοση του παρόντος τεύχους θα ήταν πραγματικά αδύνατη. Το ευτυχές της θέσης προκύπτει από το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι επέδειξαν έμπρακτα τη διάθεση να καταβάλουν, ανυστερόβουλα, χρόνο και κόπο προκειμένου να καταστεί εφικτή η υλοποίηση του αφιερώματος και του μεταφραστικού εγχειρήματος. Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή.

Ο σχεδιασμός του τεύχους θα ήταν απλά κυριολεκτικά αδύνατος, δίχως τις πρόθυμες και εμπεριστατωμένες συμβουλές δύο ερευνητριών των σπουδών φύλου: της Άντζελας Δημητρακάκη και της Ειρήνης Αβραμοπούλου. Τις ευχαριστούμε ιδιαιτέρως για αυτό. Όπως ομολογήσαμε ήδη, καμία και κανείς εκ των μελών της Συντακτικής Επιτροπής δεν έχει παρόμοια ειδίκευση. Επομένως, η ειδημοσύνη της Άντζελας και της Ειρήνης ήταν κάτι παραπάνω από απαραίτητη για την κατάρτιση της τελικής λίστας των άρθρων που φιλοξενούνται στο ανά χείρας τεύχος. Η συμβολή τους αλλά και η άμεση ανταπόκρισή τους σε κάθε μας ερώτημα, ήταν παραπάνω από πολύτιμη για την ολοκλήρωση του μεταφραστικού εγχειρήματος. Η όποια επίτευξη πληρότητας οφείλεται αποκλειστικά σε εκείνες, ενώ οι αδυναμίες και οι παραλείψεις βαραίνουν αποκλειστικά εμάς.

Προϋπόθεση για τη μετάφραση και δημοσίευση των άρθρων που επιλέχθηκαν ήταν η εξασφάλιση πνευματικών δικαιωμάτων – η δωρεάν παραχώρηση των οποίων δεν ήταν, σε καμία περίπτωση, αυτονόητη, δεδομένου του ολοένα και μεγαλύτερου ελέγχου (αλλά και της αυξανόμενης εμπορευματοποίησης) των δημοσιευμένων ερευνητικών εργασιών από τους εκδοτικούς φορείς. Στην κατεύθυνση αυτή, εξαιρετικά σημαντική ήταν η προθυμία και η συνδρομή των συγγραφέων των άρθρων, μελών των συντακτικών επιτροπών περιοδικών, εκδοτικών σειρών και οίκων που είτε μας έδωσαν ελεύθερη πρόσβαση στη μετάφραση και δημοσίευση των κειμένων τους είτε συνέδραμαν ώστε τα μεταφραστικά δικαιώματα να μας παραχωρηθούν δωρεάν. Θερμές ευχαριστίες χρωστάμε, λοιπόν, στους/στις: Michelle Barrett, Suzanne Bergeron, Ashley Bohrer, Silvia Federici, Susan Ferguson, Elena Gapova, Martha Gimenez, Peter Hallward, Frigga Haug, Puri Jyoti, David McNally, Peter Osborne, Jiřina Šmejkalová και Παναγιώτη Σωτήρη. Ευχαριστούμε, επίσης, τις εξής εκδόσεις, περιοδικά και φορείς: Éditions Syllepse, Guilford Publications Inc., *Historical Materialism*, *Historical Materialism* Book Series at Brill, *Journal of International Women's Studies*, *Radical Philosophy*, *Rethinking Marxism*, Rosa-Luxemburg-Stiftung, University of Minnesota Press, Verso Books, Women's Studies International Forum-Elsevier.

Η υλοποίηση του ανά χείρας τεύχους θα ήταν απολύτως ανέφικτη δίχως όλες εκείνες και όλους εκείνους που μοιράστηκαν μαζί μας τούτο το μεταφραστικό εγχείρημα και δεσμευτήκαν σε αυτό με ανιδιοτέλεια, προθυμία και έντονο αίσθημα συναδελφικής αλληλεγγύης. Είναι εκείνοι και εκείνες που ανέλαβαν να μεταφράσουν τα δεκαπέντε κείμενα με συνέπεια, κόπο και υπευθυνότητα. Μόνο ευγνώμονες μπορεί να είμαστε, επομένως, στην Ηρώ Ακριβού, τη Ζωή Αμοιρίδου, την Αγγελική Κήτα, τη Μαρινίκη Κολιάρη, την Ειρήνη Κοτσώνα, την Ιωάννα Κουρού, τη Χαρούλα Μούτσιου, τη Γιόρια Παναγοπούλου, τη Στέλλα Συνεγιάννη, τον Σωτήρη Σκανδάλη, τη Χαρά Τσαντίλη, τον Μάνο Τσιχλή, τη Φλουρή Φαραντάκη και τον Θάνο Χρυσανθόπουλο. Όλα τα κείμενα υποβλήθηκαν σε εκτενείς μεταφραστικές και γλωσσικές επιμέλειες, τις οποίες ανέλαβαν τα μέλη της συντακτικής επιτροπής με την πολύτιμη συμβολή της Δάφνης Ανδρουλάκη, του Αθανάσιου Μαρβάκη, της Χριστίνας Νομικού, της Γιόριας Παναγοπούλου, του Κώστα Στεργιόπουλου και του Αργύρη Φασούλα, τις οποίες και τους οποίους θα πρέπει να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερος. Θερμές ευχαριστίες, επίσης, χρωστάμε στον Αριστείδη Μπαλτά για τις ιδιαίτερα χρήσιμες μεταφραστικές του παρατηρήσεις στο απαιτητικό κείμενο της Spínak. Τα μέλη της συντακτικής επιτροπής, ως επιμελητές και επιμελήτριες αυτού του τεύχους, φέρουμε την κύρια και αποκλειστική ευθύνη για κάθε λάθος ή μεταφραστική αστοχία που ο αναγνώστης και η αναγνώστρια μπορεί να συναντήσει στα κείμενα.

Τέλος, οφείλουμε να προχωρήσουμε σε δύο διευκρινίσεις, οι οποίες θα βοηθήσουν την ανάγνωση του τεύχους και την κατανόηση ορισμένων επιλογών. Πρώτον, τα δεκαπέντε κείμενα που επιλέχθηκαν προς μετάφραση δημοσιεύθηκαν πρωτογενώς σε περιοδικά και τόμους, καθένα εκ των οποίων τηρεί το δικό του σύστημα βιβλιογραφικών αναφορών και υποσημειώσεων. Αυτό σημαίνει ότι οι συγγραφείς των άρθρων συνέθεσαν το κείμενό τους, υιοθετώντας το οικείο σύστημα φορμαλισμών. Για λόγους αποφυγής αλλοίωσης και παρέμβασης στον τρόπο παράθεσης των υποσημειώσεων και των βιβλιογραφικών αναφορών σε σχέση με το κύριο κείμενο, και άρα τις ίδιες τις επιλογές των συγγραφέων, αποφασίσαμε να διατηρήσουμε σε κάθε άρθρο το σύστημα παραπομπών ως είχε στο πρωτότυπο κείμενο, αντί να ακολουθήσουμε εκείνο που τηρεί η *KPIΣΗ*. Δεύτερον, η μετάφραση δεκαπέντε κειμένων από διαφορετικούς μεταφραστές και διαφορετικές μεταφράστριες οδήγησε μοιραία σε έναν «πλουραλισμό» διαφορετικών γραφών αλλά και στη συνύπαρξη υποκειμενικών ερμηνευτικών αποδόσεων εννοιών και όρων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, εργαστήκαμε προς την κατεύθυνση επίτευξης μιας ομοιομορφίας και συνέπειας μεταξύ των κειμένων, ιδιαίτερα όσον αφορά σε καθιερωμένους όρους. Στις περισσότερες περιπτώσεις όμως, σεβαστήκαμε τις αποδόσεις που επέλεξε η κάθε μεταφράστρια και ο κάθε μεταφραστής με βάση την έρευνά τους: διατηρήσαμε, δηλαδή, τις δικές τους ερμηνευτικές σκοπιές στη μετάφραση.

Η Συντακτική Επιτροπή της Κρίσης

Βιβλιογραφία

- Atkinson T. G. 2014. «The Descent from Radical Feminism to Postmodernism», <https://www.bu.edu/wgs/files/2013/10/Atkinson-The-Descent-from-Radical-Feminism-to-Postmodernism.pdf> (ανακτήθηκε 2/4/2022).
- Beechey V. 1979. «Για την Πατριαρχία», http://www.gender.panteion.gr/gr/didaktiko_pdf/Beechey_Feminism_Marxism.pdf (ανακτήθηκε 2/2/2022).
- Beauvoir de S. 1949. *Le deuxième sexe, t. 1: Les faits et les mythes*, Paris: Gallimard.
- Cooper B. 2016. «Intersectionality», στο Lisa Disch & Mary Hawkesworth (επιμ.), *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, Oxford University Press: 385–406.
- Crenshaw K. 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics, *The University of Chicago Legal Forum* 140: 139–167.
- Crenshaw K. 1991. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color, *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–99.
- Delphy C. 1970. Ο Κύριος Εχθρός, μτφρ/επιμ. Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, http://www.gender.panteion.gr/gr/didaktiko_pdf/Hartmann_Feminism_Marxism.pdf (ανακτήθηκε 2/2/2022).
- Delphy C. 2018. Ένας Υλιστικός Φεμινισμός είναι Εφικτός, μτφρ. Μ. Κυπαρίση & Γ. Καψόπουλος, Αθήνα: Τοποβόρος.
- Ένγκελς Φ. 1997. *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Gimenez M. E. 2000. What's material about materialist feminist? A Marxist Feminist critique, *Radical Philosophy* 101 (Μάιος/Ιούνιος): 18–28.
- Harris C. 1995. Socialist societies and the emancipation of women: The case of cuba, *Socialism and Democracy* 9 (1): 91–113.
- Hartmann H. I. 1979. «Ο άτυχος γάμος του φεμινισμού με τον μαρξισμό. Προς μια πιο προοδευτική ένωση», μτφρ/επιμ. Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, http://www.gender.panteion.gr/gr/didaktiko_pdf/Hartmann_Feminism_Marxism.pdf (ανακτήθηκε 2/2/2022).
- Λένιν Β.Ι. 2008. *Τι να Κάνουμε*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Mamonova T. 1994. «Introduction: The Feminist Movement in the Soviet Union», στο T. Mamonova (επιμ.), *Women and Russia: Feminist Writings from the Soviet Union*, Oxford: Basil Blackwell: xiii–xxiii.
- Σκαλούμπακα Χ. 2010. Μαρξιστικό μέτωπο στις φεμινιστικές και νεοφεμινιστικές αντιλήψεις, *ΚΟΜΕΠ* 5: 179–204.

ASHLEY BOHRER

Διαθεματικότητα και μαρξισμός: μια κριτική ιστοριογραφία*

Μετάφραση: Χαρά Τσαντίλη και Φλουρή Φαραντάκη

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον αναφορικά με την εννοιολογική σύλληψη της σχέσης μεταξύ καταπίεσης και καπιταλισμού, όπως και μια έντονη αντιπαράθεση σε σχέση με τον ακριβή χαρακτήρα αυτής της σχέσης. Χωρίς αμφιβολία, με αφορμή την οικονομική κρίση, γίνεται ολοένα και περισσότερο σαφές ότι ο καπιταλισμός, τόσο στο παρελθόν όσο και κατά τον εικοστό πρώτο αιώνα, είχε ιδιαίτερες ολέθριες συνέπειες για τις γυναίκες και τους μη-λευκούς ανθρώπους. Η διαθεματικότητα, η οποία εμφανίστηκε ως έννοια στα τέλη του εικοστού αιώνα ως ένας τρόπος προσδιορισμού της σχέσης μεταξύ φυλής, κοινωνικού φύλου, σεξουαλικότητας και τάξης, υπέβαλε σε κριτική τον ορθόδοξο μαρξισμό σχετικά με την αμέλειά του να συμπεριλάβει στο αφήγημά του τις πολύπλοκες δυναμικές ποικίλων κοινωνικών θέσεων-με τη σειρά τους, οι διανοούμενοι/ες του μαρξισμού τον εικοστό πρώτο αιώνα καταπατίστηκαν με τη διαθεματικότητα, στρέφοντας την προσοχή στις ενδεείς έννοιες της τάξης και του καπιταλισμού, επί των οποίων στηρίζεται. Καθώς η διαθεματικότητα συνιστά ενδεχομένως τον πιο συνήθη τρόπο που οι σύγχρονοι/ες ακτιβιστές/ακτιβίστριες και θεωρητικοί της αριστεράς αντιλαμβάνονται τις πολιτικές ταυτότητας, μια ανάλυση της σχέσης της διαθεματικότητας με τον μαρξισμό είναι απολύτως κρίσιμη προκειμένου να γίνει αντιληπτός και να ληφθεί υπόψη ο ιστορικός υλισμός. Αυτό το άρθρο εξετάζει την ιστορία των κριτικών που ασκήθηκαν από τη διαθεματικότητα στον μαρξισμό και αντιστρόφως προκειμένου να θεμελιωθεί μια ενοποίηση των δύο αυτών πλαισίων. Υποστηρίζεται ότι στον εικοστό πρώτο αιώνα έχουμε ανάγκη από μια αειφόρο μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού, και ότι η μόνη ανθεκτική αφήγηση του καπιταλισμού είναι εκείνη που θα αρθρωθεί με βάση τη διαθεματικότητα, εκείνη που θα αντιμετωπίσει την τάξη, τη φυλή, το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα ως πρωταρχικά στοιχεία της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Τα τελευταία χρόνια, η διαθεματικότητα έχει συζητηθεί περισσότερο από ποτέ. Αυτές οι συζητήσεις είναι τόσο συχνές που κάποιοι την αποκάλεσαν «ηγεμονική».¹ Από τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, υπήρξε επίσης ένα αναζωογονημένο ενδιαφέρον για τον μαρξισμό – ο «σοσιαλισμός» και ο «καπιταλισμός» ήταν οι όροι με τις περισσότερες αναζητήσεις στο Google το 2009. Καθώς αυτά τα δύο πλαίσια έχουν αναλυθεί και αποτελέσει αντικείμενο μελέτης όλο και περισσότερο κατά την τελευταία δεκαετία, έχουν έρθει επίσης σε επαφή το ένα με το άλλο. Οι μαρξιστές έχουν ασκήσει κριτική στους μελετητές της διαθεματικότητας και το αντίστροφο.

* Το άρθρο της Ashley Bohrer με πρωτότυπο τίτλο «Intersectionality and Marxism: a critical historiography» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 2018 στο *Historical Materialism* 26 (2), σσ. 46–74. Copyright ©*Historical Materialism* (ΣΤΜ).

¹ Mann 2013, σελ. 55

Αλλά έχουν γίνει επίσης μια σειρά από ενδιαφέρουσες και σημαντικές προσπάθειες για τη σύνθεση αυτών των πλαισίων, διαμορφώνοντας μια παραγωγική και πολυσχιδή θεωρία που είναι σε θέση να ανταποκρίνεται δυναμικά στην πολυπλοκότητα της καταπίεσης στον εικοστό πρώτο αιώνα. Ειδικότερα, αυτές οι συζητήσεις έχουν συγκροτηθεί κατά κύριο λόγο γύρω από ερωτήματα των πολιτικών ταυτότητας ή των τρόπων με τους οποίους η ταυτότητα μπορεί να είναι, είναι και πρέπει να είναι συσχετισμένη με τις δομικές συνθήκες του καπιταλισμού. Στο πλαίσιο των συζητήσεων γύρω από πολιτικές ταυτότητας, το να έχουμε μια βαθύτερη και πιο συνολική κατανόηση της ιστορίας και της σχέσης μεταξύ του μαρξισμού και της διαθεματικότητας, που κατά κάποιον τρόπο είναι το σύγχρονο παράδειγμα για την κατανόηση της ταυτότητας, είναι απολύτως ζωτικής σημασίας για τους σύγχρονους ακτιβιστές αλλά και τις ακαδημαϊκούς.

Το παρόν άρθρο αναπτύσσεται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα περιγράφει τις βασικές αρχές της διαθεματικότητας και τις κριτικές της στον μαρξισμό. Ενώ υπάρχει μια τεράστια βιβλιογραφία με τις κριτικές των θεωρητικών της διαθεματικότητας στον μαρξισμό, επικεντρώνομαι σε δύο κατηγορίες συγκεκριμένα. Η πρώτη είναι ο ισχυρισμός ότι ο μαρξισμός βασίζεται σε δυαδικές δομές για να εξηγήσει τον κόσμο. Η δεύτερη είναι ότι ο μαρξισμός ανάγει τις αναλύσεις της καταπίεσης στην ταξική καταπίεση, μόνο ή κυρίως, και θεωρεί ότι όλες οι άλλες μορφές κυριαρχίας (όπως ο σεξισμός, ο ρατσισμός και η ετεροκανονιστικότητα) είναι απλώς επιφανόμενες στις πρωταρχικές σχέσεις εξουσίας της τάξης. Ενώ αυτές οι κατηγορίες ισχύουν σίγουρα για πολλούς παραδοσιακούς μαρξιστές θεωρητικούς, υποστηρίζω ότι η ζωντανή και ταχέως μεταβαλλόμενη παράδοση των μαρξιστικών φεμινισμών² έχει αναπτυχθεί αρκετά ουσιαστικά και έχει αποδείξει ότι είναι σε θέση να ενσωματώσει αυτές ακριβώς τις επικρίσεις στις θεωρίες της.

² Χρησιμοποιώ τον όρο «μαρξίστριες φεμινίστριες» με λίγο διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι άλλοι/ες θεωρητικοί. Τον χρησιμοποιώ για να σηματοδοτήσω τις διάφορες τάσεις και τα πολλαπλά πλαίσια εντός της φεμινιστικής θεωρίας και του ακτιβισμού που προσδιορίζονται σε άμεση αναφορά με τη μαρξιστική ανάλυση της δομής του καπιταλισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ομαδοποιώ τις κατηγορίες «κοινωνικές φεμινίστριες», «κομμουνίστριες φεμινίστριες», «μαρξίστριες φεμινίστριες», «αντικαπιταλιστικές φεμινίστριες» και «μαρξίστριες αναρχικές φεμινίστριες» όλες μαζί και υπό αυτόν τον τίτλο. Πράττω αναλόγως για κάποιους λόγους: (1) Τα σύνορα και τα όρια μεταξύ αυτών των κατηγοριών είναι συνήθως εξαιρετικά δυσδιάκριτα. Ενώ η Susan Archer Mann (Mann 2012), για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι υπάρχουν έντονες θεωρητικές διαφορές μεταξύ αυτών των τάσεων, έχω εντοπίσει ότι αυτές οι θεωρητικές διαφοροποιήσεις δεν είναι πάντα συνεπείς, ότι οι θεωρητικοί αυτοπροσδιορίζονται ως «σοσιαλιστικές φεμινίστριες», παραδείγματος χάριν, όταν οι ιστορικοί του φεμινιστικού κινήματος θα αποκαλούνταν «μαρξίστριες φεμινίστριες» και αντιστρόφως. Ακολουθώντας, ενώ οι διανοούμενοι/ες εντός κάθε κατηγορίας διατηρούν πολύ διαφορετικές θέσεις, σε μένα δεν είναι σαφές το ότι οι ονομασίες αυτών των διαφορετικών παραδόσεων περιγράφουν σαφή εννοιολογικά πλαίσια με έναν εύκολο και απρόσκοπτο τρόπο. (2) Όλες οι παραδόσεις που κατονομάζονται παραπάνω βρίσκονται σε παρόμοια κατεύθυνση και προσπαθούν να διαπραγματευτούν μια σχέση με τη διαθεματικότητα, και ως εκ τούτου, για το σκοπό αυτού του άρθρου, μπορούν να εξετάζονται μαζί. Η κριτική σχετικά με το ότι η διαθεματικότητα ερμηνεύει το «μαρξισμό» μπορεί να διατυπωθεί εξίσου και κατά εκείνων που βρίσκονται σε πολλές από τις παραπάνω τάσεις. (3) Ενώ σε ένα συγκεκριμένο σημείο στη φεμινιστική θεωρία, ιδιαίτερα κατά το επονομαζόμενο «δεύτερο κύμα», οι διαφορές μεταξύ αυτών των θεωριών ήταν αρκετά σαφείς, φαίνεται σαν στη σύγχρονη φεμινιστική επιστήμη και στον ακτιβισμό, οι όροι «σοσιαλιστρία», «μαρξίστρια» και «αντικαπιταλιστρία» να χρησιμοποιούνται ως ισοδύναμοι, πολλές φορές από τον/την ίδιο/α σε ένα έργο του/της. Συν τοις άλλοις, αυτές οι διακρίσεις ήταν ακόμα πιο διαπερατές στις αρχές του εικοστού αιώνα, όταν ο μαρξισμός, ο σοσιαλισμός, ο ωκομμουνισμός και ο αντικαπιταλισμός λαμβάνονταν υπόψη ως έννοιες συνώνυμες. Ομαδοποιώντας αυτές τις παραδόσεις, δεν στοχεύω στο να εξαλείψω τις διαφορές μεταξύ τους, ούτε και να απονομιμοποιήσω τις ορολογίες πολλών συγγραφέων, αλλά αντιθέτως προτίθεμαι να είμαι σε θέση να μιλήσω περισσότερο ευρέως αναφορικά με τις θεωρητικές τάσεις χωρίς να οριοθετήσω τη γραφή μου στη λίστα των πέντε πλαισίων στην οποία μια φεμινιστική τάση με μαρξιστικό προσανατολισμό κάθε φορά αναφέρεται.

Η δεύτερη ενότητα εξηγεί τις μαρξιστικές-φεμινιστικές κριτικές της διαθεματικότητας, οι οποίες συχνά περιστρέφονται γύρω από την ιδέα ότι πολλές διαθεματικές θεωρίες έχουν αναπτύξει ανεπαρκώς τις αναλύσεις της τάξης. Ενώ πολλές διαθεματικές θεωρίες συζητούν την τάξη ή την ονομάζουν ως έναν από τους άξονες της καταπίεσης στον σύγχρονο κόσμο, λίγες εμβαθύνουν στις ιδιαιτερότητες των δομικών ταξικών σχέσεων ή ασκούν μια ολιστική κριτική του καπιταλισμού. Υποστηρίζω ότι μια διεξοδική και συγκεκριμένη κριτική του καπιταλισμού ως δομής είναι ζωτικής σημασίας για τις θεωρίες κυριαρχίας. Διαπραγματεύομαι επίσης τις επικρίσεις ορισμένων μαρξιστών μελετητών ότι επειδή ορισμένες τάσεις της διαθεματικότητας αγκαλιάζουν την «πολιτική ταυτότητας» είναι επομένως, με τους όρους τους, «αστικές». Επιχειρηματολογώ ότι αυτή η κριτική είναι άστοχη, μπορεί να απευθυνθεί με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια ενάντια στο μεταστρουκτουραλιστικό φεμινισμό, και ενώ η διαθεματικότητα και ο μεταστρουκτουραλισμός σίγουρα μοιράζονται κοινά στοιχεία, το πλαίσιο του καθενός είναι δομικά διαφορετικό. Έτσι, αυτή η κριτική φαίνεται να είναι μια αποτυχία εκ μέρους των μαρξιστριών φεμινιστριών να ασχοληθούν ουσιαστικά με τη διαθεματικότητα. Εφόσον ο ισχυρισμός ότι η διαθεματικότητα και συνεπώς οι πολιτικές ταυτότητας είναι ουσιαστικά μεταδομιστικές έννοιες συνιστά ένα σταθερό χαρακτηριστικό της συζήτησης γύρω από τις πολιτικές ταυτότητας, η κατανόηση αυτού του επιχειρήματος είναι απαραίτητη για τη θεμελίωση μιας σαφέστερης αντίληψης του τρόπου με τον οποίο οι πολιτικές ταυτότητας κατασκευάζονται στη μαρξιστική βιβλιογραφία που ασχολείται συνήθως με το ζήτημα. Η τελευταία ενότητα επιχειρεί να αναπτύξει έναν διαθεματικό μαρξισμό ή μια μαρξιστική θεωρία της διαθεματικότητας, μια θεωρία που χρησιμοποιεί στοιχεία κλειδιά και από τα δύο πλαίσια. Μέσω αυτού, υποστηρίζω ότι ο μαρξισμός χρειάζεται τη διαθεματικότητα, και ότι οι καλύτερες και οι πιο στοχαστικές προσεγγίσεις του εντάσσονται σε ένα πλαίσιο διαθεματικότητας, ακόμα κι αν ο όρος αυτός δεν έχει χρησιμοποιηθεί. Υποστηρίζω περαιτέρω ότι η διαθεματικότητα μπορεί να ωφεληθεί από μια ισχυρή θεωρία του καπιταλισμού. Αναδεικνύοντας την αμοιβαία ανεπάρκεια αυτών των δύο θεωριών αυτούσιων, ελπίζω να προχωρήσω προς την ανάπτυξη ενός θεωρητικού πλαισίου που μπορεί να εξηγήσει επαρκώς τις σχέσεις κυριαρχίας και εκμετάλλευσης που οργανώνονται γύρω από τη φυλή, την τάξη, το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα.

1. Η Διαθεματικότητα ασκεί κριτική στον μαρξισμό

Καθώς αναπτύχθηκε από μη-λευκές γυναίκες φεμινίστριες, η διαθεματικότητα προσπάθησε να θεωρητικοποιήσει τα συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μη-λευκές γυναίκες, προβλήματα που συχνά περιελάμβαναν τον ρατσισμό, τον σεξισμό, τον ταξισμό και τον ετεροσεξισμό, και τα οποία συχνά παραβλέπονταν από τις μονοθεματικές θεωρίες. Ενώ ο όρος διαθεματικότητα επινοήθηκε από την Kimberlé Crenshaw το 1989, πολλοί θεωρητικοί της διαθεματικότητας εντοπίζουν τις ρίζες του πλαισίου τους στα γραπτά μαύρων γυναικών του δέκατου ένατου αιώνα, όπως η Sojourner Truth, η Anna Julia Cooper και άλλες, που προσπάθησαν να περιγράψουν τους αποκλεισμούς και τις καταπίεσεις που αντιμετωπίζουν οι μαύρες γυναίκες λόγω του κοινωνικού φύλου και της φυλής τους. Η διαθεματικότητα συνέχισε να αναπτύσσεται καθ' όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα από θεωρητικούς που αυτοπροσδιορίστηκαν ποικιλοτρόπως ως μαύρες

γυναίκες, μαύρες φεμινίστριες, φεμινίστριες Chicanas, hispanas, xicanistas και sisters/outsider. Στο εμβληματικό της έργο, *Black Feminist Thought*, η Patricia Hill Collins περιγράφει τη θεωρία της διαθεματικότητας ως «ανάλυση που υποστηρίζει ότι τα συστήματα της φυλής, της κοινωνικής τάξης, του κοινωνικού φύλου, της σεξουαλικότητας, της εθνότητας, του έθνους και της ηλικίας αποτελούν αμοιβαίως κατασκευαζόμενα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής οργάνωσης, τα οποία διαμορφώνουν τις εμπειρίες των μαύρων γυναικών και με τη σειρά τους διαμορφώνονται από τις Μαύρες Γυναίκες».³ Όπως εξηγεί η Barbara Smith αυτό το στοιχείο κλειδί, «οι κύριοι 'ισμοί' ... είναι στενά συνυφασμένοι»⁴. απλά δεν μπορούν να χωριστούν. Η Patricia Hill Collins και άλλοι συχνά χρησιμοποιούν τον όρο «matrix της κυριαρχίας» αντί για τις «διασταυρούμενες καταπίεσεις». Άλλοι χρησιμοποιούν τον όρο «συναρμολογούμενες καταπίεσεις» ή «αμοιβαία ενισχυόμενες καταπίεσεις» για να περιγράψουν το ίδιο φαινόμενο. Στην πιο βασική της μορφή, λοιπόν, η διαθεματικότητα είναι η θεωρία που λέει ότι, τόσο δομικά όσο και βιωματικά, τα κοινωνικά συστήματα κυριαρχίας συνδέονται το ένα με το άλλο και για αυτό, για να κατανοήσουμε και να αλλάξουμε αυτά τα συστήματα, πρέπει να τα εξετάσουμε μαζί. Η διαθεματικότητα, λοιπόν, υποβάλλει σε κριτική θεωρίες που αντιμετωπίζουν τις μορφές καταπίεσης χωριστά, καθώς και τις απόπειρες εντοπισμού ενός άξονα καταπίεσης ως πρωταρχικού.

Υπό αυτό το πλαίσιο γίνονται οι πιο συχνές κριτικές στον μαρξισμό.

Καταρχάς, οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας ισχυρίζονται ότι οι μαρξιστές ανάγουν όλους τους κοινωνικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς και οικονομικούς ανταγωνισμούς στην τάξη.⁵ Κάποιοι μαρξιστές θεωρητικοί πράγματι παραλείπουν οποιαδήποτε σημαντική συζήτηση για τη φυλή, το κοινωνικό φύλο ή τη σεξουαλικότητα στο έργο τους (όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ), εξηγώντας τη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου, τις κρίσεις και την ιδιοποίηση του πλούτου με γενικούς όρους μη λαμβάνοντας υπόψη το κοινωνικό φύλο και τη φυλή (ή λαμβάνουν υπόψη άξονες καταπίεσης αλλά μόνο ως επιφαινόμενους της τάξης).⁶ Αυτή η μη συμπερίληψη της φυλής, του κοινωνικού φύλου και της σεξουαλικότητας ως σχετικών όρων στη συζήτηση περί καταπίεσης είναι μια τάση που οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας, καθώς και οι φεμινίστριες γενικά, έχουν καταδείξει ως σοβαρό περιορισμό της παράδοσης του μαρξισμού. Στην πραγματικότητα, ήταν λόγω της μακράς ιστορίας της παρεμπόδισης

³ Collins 2000, σελ. 299.

⁴ Smith 1998, σελ. 112.

⁵ Παραδείγματος χάριν, δείτε τον παρακάτω ισχυρισμό της Beverly Smith (Smith και Smith 1983, σελ. 122) για την κολεκτίβα Combahee River: υπάρχουν άνθρωποι που είναι μαρξιστές/μαρξίστριες, οι οποίοι/ες δηλώνουν «Εντάξει, όταν η ταξική καταπίεση και ο ρατσισμός τελειώσουν, τότε θα έρθει το τέλος και για την καταπίεση των γυναικών και των λεσβιών.» Η Smith, η οποία επανειλημμένα υπέβαλε κριτική στην αναγωγιστική στην τάξη τάση της μαρξιστικής οργάνωσης, υπήρξε η ίδια μαρξίστρια και διανοούμενη της διαθεματικότητας. Βλ. επίσης Gedalof 2013 και Alcott 2011.

⁶ Για παράδειγμα, Benn Michael 2006.

της εργασίας, της ζωής και των εμπειριών βίας και εκμετάλλευσης των γυναικών που οι μαρξίστριες φεμινίστριες άσκησαν κριτική στα κυρίαρχα ρεύματα των συζητήσεων για την καπιταλιστική οικονομία και κουλτούρα. Με αυτή την έννοια, η κριτική του κυρίαρχου ή ηγεμονικού μαρξισμού ως τυφλού προς τη φυλή και το κοινωνικό φύλο είναι μια κριτική που συμμερίζονται τόσο οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας όσο και οι φεμινίστριες που εντάσσουν τον εαυτό τους στη μαρξιστική παράδοση.⁸

Ενώ υπήρξαν και συνεχίζουν να γίνονται πολλές προσπάθειες από μαρξίστριες φεμινίστριες (καθώς και από μελετητές της Critical Race Theory και θεωρητικούς της μετα-αποικιοκρατίας) για να διορθώσουν αυτή τη χονδροειδή παράλειψη, πολλές από αυτές τις προσπάθειες πρότειναν ανεπαρκείς λύσεις. Κάποιοι πρότειναν μια «θεωρία διπλού συστήματος» όπου ο καπιταλισμός και η πατριαρχία ήταν διακριτά συστήματα που συνέπεσαν στην προβιομηχανική εποχή για να δημιουργήσουν το σύστημα της τάξης και της έμφυλης εκμετάλλευσης που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο κόσμο.⁹ Αυτές οι εξηγήσεις, που επιχειρούνται από θεωρητικούς όπως η Sylvia Walby,¹⁰ ενώ επιδίωκαν μια εν τη γενέσει της πρωτο-διαθεματική αναφορά περί τάξης και κοινωνικού φύλου, γενικά δεν άρθρωσαν τίποτα για τη φυλή, τη σεξουαλικότητα ή την αποικιοκρατία, επαναλαμβάνοντας την ίδια θεωρητική περιθωριοποίηση για την οποία κατηγορούσαν τους θεωρητικούς του κυρίαρχου ρεύματος.

Άλλες ανέπτυξαν μια «θεωρία ενός συστήματος» στην οποία ο σεξισμός ή η πατριαρχία και ο καπιταλισμός ήταν ένα και το αυτό σύστημα.¹¹ Αυτή η αντίληψη είχε πολλαπλές μορφές: ορισμένοι υποστήριξαν ότι η πατριαρχία και η ταξική εκμετάλλευση ήταν αμοιβαίως κατασκευαστικά και ισοπρωταρχικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού τόσο στην ιστορία του όσο και στη λογική του (Federici κ.λπ.). Άλλες υποστήριξαν ότι η πατριαρχία και η ταξική εκμετάλλευση ήταν πράγματι από ιστορικής σκοπιάς αμοιβαίως

⁷ Ενώ η κριτική πολλών μαρξιστικών θεωριών είναι σε κάθε περίπτωση καίρια, θα ήταν αποπροσανατολιστικό να διαγράψουμε τη μακρά ιστορία του μαρξισμού, η οποία είχε εκτεταμένες αναφορές στο κοινωνικό φύλο, στη φυλή και στην αποικιοκρατία. Μερικοί από τους βασικούς θεωρητικούς της μαρξιστικής παράδοσης, μεταξύ των οποίων και ο ίδιος ο Karl Marx, καθώς επίσης και ο Friedrich Engels (πβ. Engels 1942), διαπραγματεύτηκαν τα ζητήματα του ιμπεριαλισμού, της αποικιοκρατίας και της δουλείας, ενώ στην περίπτωση του Engels, τέθηκε και το ζήτημα της πατριαρχίας. Αληθεύει ότι οι μελέτες του Marx για τη δουλεία και τον ιμπεριαλισμό δεν συνιστούν από μόνες τους μια θεωρία για τη φυλή, ή οποιαδήποτε αναφορά στις έμφυλες διαστάσεις αυτών των κατασκευών. Πράγματι, μάλλον είναι ιδιαίτερος προβληματικό να απεικονιστεί η αποικιοκρατία και η δουλεία χωρίς να τίθεται στο επίκεντρο η φυλή και το κοινωνικό φύλο. Είναι αλήθεια ότι όσοι παρήγαγαν συγγραφικό έργο με βάση την παράδοση του Marx και του Engels, αγνόησαν αυτές τις διαστάσεις στις αναλύσεις τους. Για μια ανάλυση για τις απόψεις του Marx σε ό,τι σχετίζεται με τη δουλεία, τον ιμπεριαλισμό, και την αποικιοκρατία, βλ. Anderson 2010. Για περισσότερα σχετικά με τη θεωρητικοποίηση του Marx και του Engels αναφορικά με την καταπίεση των γυναικών, βλ. Brown 2012.

⁸ Βλ. Hartmann 1981· Barrett 1988· Cox και Federici 1976· Dalla Costa 2008· James και Dalla Costa 1973.

⁹ Για παράδειγμα, Hartmann 1981.

¹⁰ Walby 1988.

¹¹ Για παράδειγμα, Vogel 1983 και Young 1981.

κατασκευασμένες και, επειδή έχουν από εμπειρικής απόψεως διαμορφώσει και συνεχίζουν να διαμορφώνουν τον κόσμο γύρω μας, μια ανάλυση και των δύο είναι απαραίτητη, αλλά (υποστηρίζαν) και ότι η λογική του καπιταλισμού είναι από μόνη της τυφλή ως προς το κοινωνικό φύλο (Meiksins Wood). Το κοινωνικό φύλο, σε αυτές τις αναφορές, αναδεικνύεται ως τεχνική κοινωνικού ελέγχου στην υπηρεσία της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Με άλλα λόγια, αυτού του είδους η θεωρία είχε το πλεονέκτημα ότι μπορούσε να συζητήσει τους τρόπους με τους οποίους το κοινωνικό φύλο και η τάξη εμφανίστηκαν μαζί ως μορφές κοινωνικού ελέγχου που ενίσχυσαν η μία την άλλη. Ωστόσο, στις διαδοχικές προσεγγίσεις της Meiksins Wood, αυτή η θεωρία είχε επίσης ως αποτέλεσμα την αντιμετώπιση του κοινωνικού φύλου ως ενός είδους επιφαινομένου του πιο πρωταρχικού κοινωνικού διαχωρισμού της τάξης· οι ταξικές σχέσεις ήταν ο αληθινός λογικός πυρήνας του καπιταλισμού, ενώ οι έμφυλες σχέσεις ήταν ένα απλώς εμπειρικό γεγονός – απίστευτα σημαντικό για να αναλυθεί ως *εμπειρικό γεγονός*, αλλά τελικά διαφορετικής αναλυτικής τάξης και υπαρκτικής βαρύτητας. Ενώ το λογικό δεν αρθρώνεται ποτέ ρητά σε αυτές τις αναφορές ως ανώτερο ή πιο θεμελιώδες από το εμπειρικό, αυτός ο υπαινιγμός είναι σαφής.¹² Σε αυτή τη λογική, ορισμένες μορφές θεωρίας του ενός συστήματος έτειναν να ιεραρχούν τις καταπιέσεις, τοποθετώντας την τάξη ως τον πιο σημαντικό και πρωταρχικό κοινωνικό ανταγωνισμό.

Ενώ άλλες μορφές θεωρίας μεμονωμένων συστημάτων δεν επεσήμαναν αυτή τη διάκριση μεταξύ του λογικού και του εμπειρικού με αυτόν τον τρόπο, οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας εξακολουθούν ακόμα να υποβάλλουν τη μαρξιστική-φεμινιστική θεωρία των ενιαίων συστημάτων σε κριτική με δύο διαφορετικούς τρόπους. Καταρχάς, συχνά (αν και όχι αποκλειστικά) η μαρξιστική-φεμινιστική ενοποιητική θεωρία επικεντρώθηκε μόνο σε δύο πτυχές της ζωής – το κοινωνικό φύλο και την τάξη – με τρόπους που σιωπηρά ή από παράλειψη φαίνεται να υποδηλώνουν ότι η φυλή, η σεξουαλικότητα, η ικανότητα και η εθνικότητα είναι δευτερεύουσας ή παρεμπίπτουσας σημασίας. Αν μη τι άλλο, αυτοί έτειναν να μην αναφέρουν ή να μην αντιμετωπίζουν με μια σταθερή ανάλυση τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους το κοινωνικό φύλο ως δομή και ως έννοια μπολιάστηκε με τη φυλή και τη σεξουαλικότητα και ενσωματώθηκε βαθιά στις ιστορίες της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού. Σε άλλη περίπτωση, οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας υπέβαλαν σε κριτική τους θεωρητικούς της ενοποίησης για την επικέντρωσή τους στη νοικοκυρά ως τον πρωταρχικό τόπο για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ κοινωνικού φύλου και καπιταλισμού. Μεγάλο μέρος των αναφορών της θεωρίας του μονοσυστήματος επικεντρώθηκε στην οικιακή εργασία, ειδικά στο πρώτο κύμα του μαρξιστικού φεμινισμού από τη δεκαετία του 1960 μέχρι τη δεκαετία του 1980, έπαιρνε ως δεδομένο το ετεροφυλόφιλο, παντρεμένο ζευγάρι με ένα εισόδημα, συχνά με παιδιά, με τρόπους που δεν εξηγούσαν ή δεν λάμβαναν υπόψη αναλύσεις για

¹² Αυτή η έμμεση παραγνώριση του βιώματος επ' ωφελεία της λογικής είναι από μόνη της βαθιά ειρωνική, δεδομένης της περιγραφής του ίδιου του Μαρξ αναφορικά με τη σχέση μεταξύ αφηρημένου και συγκεκριμένου στα *Grundrisse*, όπου υποστηρίζει (Marx 1993, σελ. 101) ότι το άτομο πρέπει να «υψωθεί από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο», και προτείνει ότι το αφηρημένο ή το «λογικό» επίπεδο αυτής καθεαυτής της ανάλυσης αποτελεί ένα ευρετικό εργαλείο προκειμένου να κατανοήσουμε αποτελεσματικά το συγκεκριμένο, το βιωματικό, τον κόσμο.

queer ζευγάρια, νοικοκυριά με διπλό εισόδημα ή μονογονεϊκά νοικοκυριά. Ήταν ιδιαίτερα οι δύο τελευταίοι από αυτούς τους αποκλεισμούς που οδήγησαν ορισμένες εξέχουσες μορφές μαύρων φεμινιστριών, συμπεριλαμβανομένης της Angela Davis, να υποστηρίξουν ότι το μοντέλο της κυρίαρχης τάσης του μαρξιστικού φεμινισμού εκείνων των χρόνων υπόρρητα έπαιρνε ως δεδομένο ένα πλαίσιο ανάλυσης λευκό, ετεροφυλοφιλικό, μεσαίας τάξης.¹³

Ένα από τα κεντρικά επιχειρήματα της διαθεματικότητας ως πλαισίου είναι η αναγκαιότητα ενστερνισμού «της υπόθεσης εργασίας ότι οι καταπιέσεις είναι ισοδύναμες». ¹⁴ Όπως γράφει η ιστοριογράφος της διαθεματικότητας Vivian May, «[σ]τις κριτικές που θέτουν το κοινωνικό φύλο ή την τάξη ως πρώτιστες καταπιέσεις, η μομφή της διαθεματικότητας προς τις λογικές ιεράρχησης των καταπιέσεων δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη – τα μονοαξονικά, ιεραρχικά μοντέλα ταυτότητας και καταπίεσης παραμένουν ως μέτρα πολιτικής/θεωρητικής επάρκειας». ¹⁵ Με άλλα λόγια, μια από τις κεντρικές αντιλήψεις της θεωρίας της διαθεματικότητας είναι ακριβώς ότι η ιεράρχηση των καταπιέσεων καθ' εαυτή διαιωνίζει την περιθωριοποίηση εκείνων που συχνά τους έχει παραχωρηθεί λιγότερη κοινωνική δύναμη. Με αυτόν τον τρόπο, οι θεωρίες του μονοσυστήματος που συζητούν το κοινωνικό φύλο (και περιστασιακά τη φυλή) μόνο ως δευτερεύουσες επακόλουθες συνέπειες των κεφαλαιακών σχέσεων, δεν μπορούν να εξηγήσουν επαρκώς τις συγκεκριμένες μορφές καταπίεσης που αντιμετωπίζουν οι μη-λευκές γυναίκες, οι queers της εργατικής τάξης ή άτομα που δεν συμμορφώνονται με το φύλο. Αυτές οι θεωρίες φαίνεται να εξακολουθούν να παίρνουν τους λευκούς, παντρεμένους, ετεροφυλόφιλους άνδρες (και τις συζύγους τους) ως τα μόνα υποκείμενα της έρευνας.

Οι (λευκές) μαρξίστριες φεμινίστριες, τόσο του διπλού συστήματος όσο και του μονοσυστήματος, της δεκαετίας του 1970 και του 1980 έτειναν να ουσιαστικοποιήσουν και να ομογενοποιήσουν τις γυναίκες που συμπεριλάμβαναν στο αφήγημα τους. Αυτή η τάση, την οποία η Elizabeth Spelman αποκαλεί «ο Δούρειος ίππος του φεμινιστικού εθνοκεντρισμού», ¹⁶ ήταν πιο ορατή στη μεγαλύτερη μαρξιστική φεμινιστική θεωρητική και ακτιβιστική ομάδα της δεκαετίας του 1970, την καμπάνια Μισθός για την Οικιακή Εργασία, η οποία πήρε τη θέση της νοικοκυράς ως την καθολική θέση της γυναίκας. Αυτές οι αναφορές σχεδόν πάντα υπέθεταν ότι οι γυναίκες βρίσκονται σε ετεροφυλοφίλικους δεσμούς με έναν άνδρα που βγάζει το ψωμί του. Εξισώνουν την ικανότητα να μείνεις έγκυος με την ίδια τη γυναικεία ιδιότητα. Υποθέτουν ότι οι εμπειρίες των λευκών γυναικών της μεσαίας τάξης είναι καθοριστικές, καθώς και καθολικά προσδιοριστικοί παράγοντες της ίδιας της γυναικείας ιδιότητας. Η Audre Lorde κριτικάρει την υποτιθέμενη ομοιογένεια εμπειρίας στο *Sister/Outsider*:

¹³ Davis 1981, σσ. 222–44.

¹⁴ Collins 1977, σελ. 74.

¹⁵ May 2014, σελ. 102.

¹⁶ Spelman 1988, p.x.

Υπάρχει μια προσποίηση για την ομοιογένεια της εμπειρίας που καλύπτεται από τη λέξη αδελφότητα που στην πραγματικότητα δεν υπάρχει...Σίγουρα υπάρχουν πολύ πραγματικές διαφορές μεταξύ μας όσον αφορά τη φυλή, την ηλικία και το φύλο. Αλλά δεν είναι αυτές οι διαφορές μεταξύ μας που μας διαχωρίζουν. Είναι μάλλον η άρνησή μας να αναγνωρίσουμε αυτές τις διαφορές.¹⁷

Αντί να καλύπτουν τις διαφορές μεταξύ των γυναικών με το πρόσχημα της «οικουμενικής αδελφότητας», οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας¹⁸ υποστηρίζουν ότι οι διαφορές στις εμπειρίες προκαλούνται από διαφορετικές δομικές σχέσεις με τις μορφές θεσμοποιημένης εξουσίας, και ως εκ τούτου πρέπει να αναλυθούν, να περιγραφούν και να εξηγηθούν ως βασικά συστατικά στοιχεία της φεμινιστικής θεωρίας.

2. Ο μαρξισμός ασκεί κριτική στη διαθεματικότητα

Οι μαρξίστριες φεμινίστριες έχουν απαντήσει στις κριτικές που διατυπώθηκαν με ποικίλους τρόπους παραπάνω. Μερικές απλώς απέρριψαν τη διαθεματικότητα· άλλες επιχείρησαν να διαφοροποιήσουν ελαφρώς τις θέσεις τους και να υιοθετήσουν πιο εκλεπτυσμένες αντιλήψεις αναφορικά με τις δομές κυριαρχίας. Όπως έχω υποστηρίξει αλλού,¹⁹ ο μαρξιστικός φεμινισμός υπέστη μια ριζική αλλαγή στις παραδοχές του μετά το πέρας της εκστρατείας για Μισθό για την Οικιακή εργασία στη Βόρεια Αμερική και τη διάλυση κεντρικών μαρξιστικών φεμινιστικών οργανώσεων, όπως η Lotta Femminista στην Ιταλία, οι οποίες παρήγαγαν τις πιο εξελιγμένες μαρξιστικές-φεμινιστικές θεωρίες τη δεκαετία του 1970. Συγκεκριμένα, απαντώντας στις προαναφερθείσες κριτικές που ασκήθηκαν από μη-λευκές γυναίκες σε όλο τον κόσμο, πολλές μαρξίστριες-φεμινίστριες άλλαξαν ριζικά τις απόψεις τους για να εξηγήσουν τη φυλή ως πρωταρχική δομή καταπίεσης, και όχι ως δευτερεύουσα ή επιφαινόμενη της τάξης. Άρχισαν επίσης να αναπτύσσουν χωρικά εντοπισμένες αναφορές για τον ρόλο των γυναικών στην παγκόσμια γεωπολιτική οικονομία που αναγνώριζαν την ταυτόχρονη καταπίεση με βάση τη φυλή, το κοινωνικό φύλο, την τάξη και τη χώρα καταγωγής.²⁰

Οι μαρξίστριες φεμινίστριες θεωρητικοί δεν έχουν ασχοληθεί μόνο με τις δύο παραπάνω στρατηγικές – έχουν επίσης ασκήσει κριτική στη θεωρία της διαθεματικότητας. Όπως είναι ίσως αναμενόμενο, πολλές από αυτές τις κριτικές αναλύσεις ισχυρίζονται ότι η διαθεματικότητα έχει ανεπαρκώς ανεπτυγμένη ανάλυση της τάξης ως θεμελιακού άξονα καταπίεσης. Ο Jean Ait Belkhir υποστηρίζει ότι: «Παρά τη θέση της στη γνωστή πλέον

¹⁷ Lorde 1984, σελ. 11.

¹⁸ Για παράδειγμα, Aguilar 2012.

¹⁹ Βλ. της Bohrer 2015.

²⁰ Με βάση αυτή τη σειρά η Chandra Talpade Mohanty κατονομάζει τη Maria Mies, μία από τις μαρξίστριες φεμινίστριες θεωρητικούς που μετράει τους/τις περισσότερους/ες αναγνώστες/αναγνώστριες ακόμα και σήμερα, ως το βασικό παράδειγμα λευκής, δυτικής ακαδημαϊκού που είναι αφοσιωμένη σε ένα εμβριθές έργο που συνυπολογίζει τη φυλή, το κοινωνικό φύλο, την τάξη και την εθνική προέλευση με έναν πολυσχιδή, συνειδητό και ευαίσθητο τρόπο (Mohanty 1988).

λίστα – φυλή, κοινωνικό φύλο και τάξη– η τάξη είναι συχνά το τελευταίο, ανάμεσα σε αυτά, ζήτημα με το οποίο καταπιάνεται η σύγχρονη φεμινιστική θεωρία.²¹ Όπως εξηγεί η Susan Archer Mann,²² η σχετικά μικρή προσοχή που δίνεται στην τάξη είναι ένα συχνό μοτίβο στις επικρίσεις της διαθεματικότητας: «Άλλοι μελετητές επέκριναν τις ‘θεωρητικά φτωχές έννοιες της τάξης’ που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς που ισχυρίζονται ότι κάνουν αναλύσεις φυλής, κοινωνικού φύλου και τάξης».²³ Όπως εξηγεί η Martha Gimenez, ο φόβος του ταξικού ανταγωνισμού οδήγησε τις διαθεματικές αναλύσεις στην υπερδιόρθωση, σχεδόν αφήνοντας εξολοκλήρου απ’ έξω την τάξη:

η ισοπέδωση ή η διαγραφή της ποιοτικής διαφοράς μεταξύ τάξης, φυλής και κοινωνικού φύλου στην προοπτική του RGC [Φυλή, Φύλο και Τάξη] είναι το θεμέλιο για την αναγνώριση της σημαντικότητας ‘βασικών σχέσεων κυριαρχίας και υποταγής’ που τώρα φαίνονται ασώματες, εκτός ταξικών σχέσεων. Στην προσπάθεια απόρριψης του ‘ταξικού ανταγωνισμού’, θεωρώντας ισοδύναμες την ταξική και άλλες μορφές καταπίεσης, η προοπτική RGC και αναιρεί τη θεμελιώδη σημασία της τάξης και αναγκάζεται να αναγνωρίσει τη σημασία της διατυπώνοντας κάποιες άλλες ‘βασικές’ δομές κυριαρχίας.²⁴

Η κριτική της Gimenez πηγαινει πιο μακριά από την ανεπαρκώς ανεπτυγμένη ανάλυση της τάξης. Κατά βάση, η Gimenez υποστηρίζει ότι οι διαθεματικές αναλύσεις έχουν συχνά ως αποτέλεσμα την εσφαλμένη κατανόηση της φύσης της ίδιας της τάξης, υποθέτοντας μια ποιοτική ισοδυναμία μεταξύ αυτής και άλλων μορφών καταπίεσης εκεί όπου δεν υπάρχει καμία. Η Gimenez υποστηρίζει ότι υπάρχει κάτι το χαρακτηριστικό στην οργάνωση της ταξικής καταπίεσης που την κάνει να διαφέρει ποιοτικά είτε από τη φυλή είτε από το κοινωνικό φύλο. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι «διαφορετικά σε είδος» δεν σημαίνει πιο θεμελιώδες ή πρωταρχικό· μάλλον, σημαίνει ότι η ταξική καταπίεση είναι διακριτή και απαιτεί διαφορετικό είδος μεταχείρισης, πολιτικά και θεωρητικά, σε σχέση με τη φυλή και το κοινωνικό φύλο. Αυτή η διαφοροποιημένη αντιμετώπιση απαιτεί μια συνολική ανάλυση του καπιταλισμού ως συστήματος και δομής υλικών σχέσεων παραγωγής και αναπαραγωγής, συσσώρευσης και ιδιοποίησης, που έχει τις ρίζες του στην πολιτική οικονομία και τις επιπτώσεις στα πολύ-επίπεδα του πολιτισμού, της ιδεολογίας και της πολιτικής. Θα επιστρέψω σε αυτό το «διαφορετικό είδος μεταχείρισης» στην τρίτη ενότητα.

²¹ Belkhit 2001, σελ. 160.

²² Mann 2012, σελ.112.

²³ Kandal 1995, σελ. 143.

²⁴ Gimenez 2001.

Η έλλειψη εστιασμένης και συνεχούς ανάλυσης της πολιτικής οικονομίας έχει οδηγήσει ορισμένους μαρξιστές/τριες να καταλογίζουν στη διαθεματικότητα ότι ενισχύει ορισμένες αρχές του αστικού φιλελευθερισμού. Σε ένα ευρέως αναγνωσμένο και διανεμημένο φυλλάδιο, η Eve Mitchell ισχυρίζεται ότι η εστίαση της διαθεματικότητας στις πολιτικές ταυτότητας αποτελεί ενίσχυση των συγκεκριμένα καπιταλιστικών ιδεών της ατομικότητας. Απαντώντας συγκεκριμένα στην προσέγγιση της bell hooks στην κριτική της ομοιογένειας της εμπειρίας που είναι τόσο συχνή στις μη διαθεματικές αναλύσεις, η Mitchell γράφει,

η hooks έχει δίκιο όταν λέει ότι το να βασίζουμε μια ολόκληρη πολιτική σε μια συγκεκριμένη εμπειρία, ή ένα σύνολο ιδιαίτερων διαφορών, στο καπιταλιστικό πλαίσιο είναι προβληματικό. Ωστόσο, η θεωρία της διαθεματικότητας αναπαράγει αυτό το πρόβλημα απλώς προσθέτοντας συγκεκριμένες στιγμές ή καθοριστικά σημεία. Η hooks συνεχίζει επιχειρηματολογώντας για την ένταξη της φυλής και της τάξης σε μια φεμινιστική ανάλυση. Παρομοίως, οι θεωρίες του 'αλληλένδετου matrix καταπίεσεων' δημιουργούν απλώς μια λίστα φυσικοποιημένων ταυτοτήτων, αποκομμένων από το υλικό και το ιστορικό τους πλαίσιο. Αυτή η μεθοδολογία είναι εξίσου ανιστορική και αντικοινωνική με αυτή της Betty Friedan.²⁵

Αυτή η επιλογή υπογραμμίζει δύο συναφείς αλλά ελαφρώς διαφορετικές κριτικές. Καταρχάς, η κριτική της Mitchell είναι αντιπροσωπευτική μιας συχνής κριτικής για αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «μαθηματική» θεωρία διαθεματικότητας.²⁶ Αυτές είναι οι θεωρίες που αντιλαμβάνονται τους πολλαπλούς άξονες της καταπίεσης ως προσθετικούς ή πολλαπλασιαστικούς, χρησιμοποιώντας έννοιες όπως «τριπλή διακινδύνευση» για να εξηγήσουν τη θέση των μη-λευκών γυναικών της εργατικής τάξης

²⁵ Mitchell 2013.

²⁶ Ο περιγραφικός όρος «μαθηματικός» προκύπτει από την ανάλυση σχετικά με τη διαθεματικότητα της Deborah King. Γράφει, «οι περισσότερες εφαρμογές των κατασκευών του τριπλού κινδύνου υπήρξαν ολοκληρωτικά απλοϊκές στην υπόθεσή τους ότι οι συσχετίσεις μεταξύ διαφόρων διακρίσεων είναι απλώς συμπληρωματικές. Αυτές οι συσχετίσεις μεταφράζονται ως ισοδύναμες με μαθηματικές εξισώσεις, ρατσισμός συν σεξισμός συν ταξισμός ισούνται με τον τριπλό κίνδυνο. Σε αυτή την περίπτωση, κάθε διάκριση έχει ένα ενιαίο, άμεσο και ανεξάρτητο αποτέλεσμα στην κάθε κατάσταση, όπου η σχετική συμβολή του κάθε παράγοντα είναι ευκόλως εμφανής.» Σχολιάζοντας αυτές τις μαθηματικές θεωρίες των διαθεματικών καταπίεσεων, η Martha Gimenez (Gimenez 2001, σσ. 25ff) επεξηγεί τις ποικίλες διαθεματικές θεωρίες που αρνούνται αυτού του είδους την ανάλυση. Η ιστοριογραφία της είναι τόσο βοηθητική που την παραθέτω αυτούσια: «Οι συγγραφείς διαφοροποιούνται σε σχέση με τις μεταφορές που χρησιμοποιούν προκειμένου να περιγράψουν τη φύση αυτών των διαθεματικών συνενώσεων: π.χ. τριπλή καταπίεση, αλληλεπίδραση, συνάφεια, αθροιστικά αποτελέσματα, διασυνδέσεις [Belkhir 1994]· διαδραστική, τριαδική σχέση, αλληλεπικαλυπτόμενα, διαδραστικά συστήματα [Belkhir 1993, σελ. 4]· πολλαπλός κίνδυνος, εννοώντας «όχι μόνο κάποιες, παράλληλες καταπίεσεις, αλλά επίσης και τις πολύμορφες σχέσεις μεταξύ τους» [King, όπως παρατίθεται στο έργο των Barnett, Brewer και Kuumba 1999, σελ. 14]· πολύμορφα, παράλληλα, διασυνδεδεμένα συστήματα ενός συνόλου [Barnett, Brewer και Kuumba 1999, σελ. 15]. Η Collins, ωστόσο, φαίνεται να διαφωνεί με τις μαθηματικές επεξηγήσεις αυτών των σχέσεων, καθώς υποστηρίζει ότι αυτές (εννοώντας τη φυλή, το κοινωνικό φύλο και την τάξη) δεν μπορούν να προστεθούν η μία στην άλλη προκειμένου να οδηγήσουν στη λεγόμενη γενική καταπίεση [Collins, όπως παρατίθεται στο έργο των Barnett, Brewer και Kuumba 1999, σελ. 15]· ως εκ τούτου, οι παράγοντες αυτοί δεν μπορούν να πολλαπλασιαστούν.»

που βιώνουν καταπιέσεις που εδράζονται στην τάξη, το κοινωνικό φύλο και τη φυλή.²⁷

Ενώ σίγουρα υπάρχουν ορισμένες θεωρητικοί της διαθεματικότητας που χρησιμοποιούν αυτό το πλαίσιο, πολλές από αυτές έχουν επιχειρηματολογήσει κατά των προσθετικών και πολλαπλασιαστικών μοντέλων λόγω της αποτυχίας τους να αναδείξουν την αμοιβαία συγκρότηση των δομών κυριαρχίας. Σε ένα παράδειγμα διαθεματικής κριτικής αυτής της ρητορικής, το «Multiple Jeopardy: The Context of Black» της Deborah King αποδοκιμάζει αυτό που αποκαλεί «προσέγγιση των αρθρωμένων χαντρών (pop-bead)», όπου οι καταπιέσεις θεωρούνται ξεχωριστές και στη συνέχεια προστίθενται, υποστηρίζοντας ότι θεωρώντας αυτά τα συστήματα ως εντελώς διαφορετικά, αυτά τα πλαίσια αναβιώνουν την τάση για ιεράρχηση των καταπιέσεων.²⁸ Καθώς αυτή η ίδια παρέμβαση γίνεται από πολλές άλλες θεωρητικούς της διαθεματικότητας, η ταύτιση της Mitchell (και άλλων) με αυτά τα μαθηματικά μοντέλα αποτελεί ένα επιχείρημα-αχυράνθρωπο, ένα επιχείρημα, δηλαδή, που αρνείται να ασχοληθεί σοβαρά με την τεράστια βιβλιογραφία της διαθεματικότητας που κριτικάρει την ίδια τη θέση που η Mitchell αποδίδει σε αυτό το πλαίσιο.

Η δεύτερη, αλλά σχετική, κριτική που ασκεί η Mitchell αφορά τη φύση της ταυτότητας όπως συζητείται από τη διαθεματικότητα. Η Mitchell ανησυχεί ότι οι ταυτότητες θεωρούνται «φυσικές», «ανιστορικές» και όπως αναφέρεται αργότερα σε αυτό το δοκίμιο, «ιδεαλιστικές» και «αστικές». Αν και τελικά νομίζω ότι αυτή είναι μια ανώφελη κριτική, θα ήθελα να ανακατασκευάσω το επιχείρημα της Mitchell διεξοδικά, καθώς επισημαίνει κάποια πιο λεπτά και ενδιαφέροντα ερωτήματα σχετικά με τη φύση της φεμινιστικής θεωρίας, ακόμα κι αν αυτά τα ερωτήματα παρέμειναν σε πρώιμο στάδιο στο δοκίμιο της Mitchell.

Η ανησυχία της Mitchell για τις πολιτικές ταυτότητας έχει τις ρίζες της σε μια μακρά ιστορία της μαρξιστικής κριτικής. Ο μαρξισμός, ως προοπτική που βασίζεται στον ιστορικό υλισμό, θεωρεί γενικά τις ταυτότητες ως αποτελέσματα δομικών, υλικών και ιστορικών διαδικασιών. Ως εκ τούτου, οι αφηγήσεις ταυτότητας που είναι μόνο περιγραφικές και δεν μιλούν γι' αυτές τις δομές που πλαισιώνουν, δημιουργούν, επιτηρούν και διατηρούν αυτές τις ταυτότητες, στερούνται, από μαρξιστική προοπτική, το κρίσιμο και απαραίτητο επεξηγηματικό στοιχείο της θεωρίας που θα θεμελιωνόταν σε μια ιστορική προοπτική της εξουσίας των δομών και των θεσμών. Πολιτικές ταυτότητας που μένουν μόνο στο

²⁷ Είναι σημαντικό να σημειώσουμε εδώ ότι ενώ η Mitchell δεν ασκεί παράλληλα κριτική στις παραδόσεις του μαρξιστικού φεμινισμού, το μαθηματικό μοντέλο της καταπίεσης έχει επίσης συχνά χρησιμοποιηθεί σε αυτή την παράδοση. Πολλές μαρξιστριες φεμινίστριες χρησιμοποίησαν τη φρασεολογία του «διπλού κινδύνου» προκειμένου να περιγραφεί η δυαδικότητα των καταπιέσεων που σχετίζονται με την τάξη και το κοινωνικό φύλο. Η άρνηση της αναγνώρισης των βάσεων του μαθηματικού μοντέλου στην ίδια την παράδοση που η Mitchell υπερασπίζεται, είναι από μόνη της ένας τρόπος επιστημικής κυριαρχίας, μιας κυριαρχίας κατά την οποία οι γνώμες και οι θεωρίες των μη-λευκών γυναικών είναι οι μοναδικές γνώμες στις οποίες ασκείται κριτική σε σχέση με μια πιο γενική κατεύθυνση της θεωρίας. Ενώ συμφωνώ με τη Mitchell στο ότι τα μαθηματικά μοντέλα καταπίεσης δεν είναι και οι πιο βοηθητικές μεταφορές όσον αφορά την επεξήγηση των σχέσεων μεταξύ διαφόρων υλοποιήσεων της κοινωνικής κυριαρχίας, θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικές όσον αφορά τις δυναμικές εξουσίας που εξαντλούνται μόνο στο να ψέγουν τη διαθεματικότητα και όχι τις λοιπές πτυχές αυτού του προβλήματος.

²⁸ King 1998.

επίπεδο διεκδίκησης μιας κοινωνικής τοποθέτησης θεωρούνται άκρως αυτόρρες και, κατά κάποιο τρόπο, επιβεβαιωτικές των κοινωνικών διαχωρισμών που δημιουργούνται από κυρίαρχες δομές χωρίς απαραίτητα να αναφέρονται στη γένεση, τη λογική, την οργάνωση, την ιστορία ή τη δύναμη αυτών των δομών. Με αυτόν τον τρόπο, ορισμένες προσεγγίσεις των πολιτικών της ταυτότητας γειώνονται με καθαρά ατομικούς όρους και ανάγουν την πολιτική αποκλειστικά σε ένα ζήτημα διεκδίκησης μιας θέσης μέσα σε μια κοινωνική ολότητα. Και όταν κάποιος/α διεκδικεί αυτήν τη θέση, όταν εγώ, για παράδειγμα, ως λευκή queer Αμερικανοεβραία της εργατικής τάξης, διεκδικώ την κοινωνική μου θέση, οι μαρξιστές ανησυχούν ότι χωρίς μια ανάλυση των δομών της λευκότητας, του queerness κ.λπ., αντιμετωπίζω καθεμιά από αυτές ταυτότητες ως φυσικά γεγονότα, προϋπάρχοντα καλούπια, στα οποία απλώς προσαρμόζω το ατομικό μου σώμα και την ιστορία μου χωρίς να κρίνω την ιστορική εξάρτηση του καθενός από αυτά. Οι επικριτές της πολιτικής της ταυτότητας, ειδικά όσοι ασχολούνται όχι μόνο με τη θεωρία αλλά και με την κινηματική ακτιβιστική εργασία, ανησυχούν επίσης ότι το να βασίζουμε την πολιτική στην ταυτότητα μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των δυνατοτήτων για οικοδόμηση συνασπισμού και αλληλεγγύης μεταξύ ομάδων.

Είναι αυτή η ιστορία της κριτικής των πολιτικών ταυτότητας, που διατυπώθηκε για πρώτη φορά, οφείλουμε να το σημειώσουμε, από το κυρίαρχο ρεύμα μαρξιστών ενάντια στους μαρξιστικούς φεμινισμούς, που υπάρχει στο υπόβαθρο της ανάλυσης της Mitchell για τις πολιτικές ταυτότητας της διαθεματικότητας. Λόγω των ανησυχιών που απариθμήθηκαν ανωτέρω, η Mitchell κατηγορεί τη διαθεματικότητα ότι επιβεβαιώνει εκ νέου ένα συγκεκριμένο είδος αστικής πολιτικής: «Εφόσον οι πολιτικές ταυτότητας, και επομένως η θεωρία της διαθεματικότητας, είναι μια αστική πολιτική, οι δυνατότητες αγώνα είναι επίσης αστικές. Οι πολιτικές ταυτότητας αναπαράγουν την εμφάνιση ενός αλλοτριωμένου ατόμου υπό τον καπιταλισμό και έτσι ο αγώνας παίρνει, στην καλύτερη περίπτωση, τη μορφή της ισότητας μεταξύ ομάδων ή στη χειρότερη εξατομικευμένες μορφές.»²⁹

Αν και νομίζω ότι οι μαρξιστικές αναλύσεις που αναφέρονται παραπάνω συνιστούν απίστευτα σημαντικές επικρίσεις των επιπτώσεων ορισμένων πτυχών των πολιτικών της ταυτότητας, θεωρώ ότι υποβάλλουν σε κριτική μια θεμελιωδώς διαφορετική κατανόηση των «πολιτικών ταυτότητας» από αυτή που λαμβάνει υπόψη της η πλειοψηφία των εξελιγμένων θεωριών διαθεματικότητας. Ως παράδειγμα αναφέρεται η εξήγηση των πολιτικών ταυτότητας που κάνει η Combahee River Collective: «αυτή η εστίαση στη δική μας καταπίεση ενσωματώνεται στην έννοια των πολιτικών ταυτότητας. Πιστεύουμε ότι οι πιο ουσιαστικές και δυνητικά πιο ριζοσπαστικές πολιτικές προέρχονται απευθείας από τη δική μας ταυτότητα, σε αντίθεση με το να προσπαθούμε να τερματίσουμε την καταπίεση κάποιου άλλου.»³⁰ Αλλά τι ακριβώς εννοούν αυτές οι θεωρητικοί με τον όρο «πολιτικές ταυτότητας»; Τον χρησιμοποιούν για να δηλώσουν μια ατελείωτη, περιαντολογική σειρά μεμονωμένων ταυτοτήτων, αποσυνδεδεμένη από δομές και ιστορίες;

²⁹ Mitchell 2013.

³⁰ The Combahee River Collective 1977.

Πολύ απλά, δεν το κάνουν. Αντίθετα, οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας συχνά επικρίνουν αυτήν την τάση στους μεταστρουκτουραλιστικούς φεμινισμούς. Στο άρθρο της για τη σχέση μεταξύ διαθεματικότητας και μεταμοντερνισμού, η Susan Archer Mann³¹ βρίσκει έρεισμα στην τοποθέτηση της διαθεματικότητας από την Patricia Hill Collins μέσα σε μια επιστημολογία της θεσιακότητας [standpoint] βασισμένης στην ομάδα και ενάντια στη μεταμοντέρνα θέση της μη αναγώγιμης διαφοράς και μοναδικότητας κάθε ατόμου και, ως εκ τούτου, της απόλυτης αδυναμίας μετάφρασης μιας εμπειρίας σε οποιοδήποτε άλλη. Γράφει,

Εδώ [στις μεταμοντέρνες αφηγήσεις για τη διαφορετικότητα και την ταυτότητα] οι διαφορές είναι άπειρες και κάθε άτομο είναι δυνητικά μοναδικό. Αντίθετα, για την Collins, η έννοια της θεσιακότητας αναφέρεται σε ομάδες που έχουν κοινές ιστορίες λόγω της κοινής τους θέσης σε σχέσεις άνισης δύναμης και προνομίων. Δεν είναι ούτε ομάδες που βασίζονται απλώς σε ταυτότητες που επιλέγονται από άτομα, ούτε ομάδες που αποτελούν αναλυτικές κατηγορίες που δημιουργήθηκαν από δημογράφους, γραφειοκράτες ή μελετητές. Για αυτήν, το να καλούμε σε αποδόμηση όλων των ομαδικών κατηγοριών στο όνομα της κριτικής της ουσιοκρατίας είναι απλώς μια μετάβαση σε ένα 'γλωσσικό παιχνίδι πολιτικής'.³²

Δεν είναι μόνο η Patricia Hill Collins που αντιτάσσεται σε αυτήν την εκδοχή των πολιτικών ταυτότητας. Η Nikol Alexander-Floyd εξηγεί ότι «οι μη-λευκές φεμινίστριες υποστηρίζουν γενικά τις πολιτικές ταυτότητας που επικεντρώνονται σε σύνθετες κατανοήσεις ομαδικών συμφερόντων, προϊόντων διαπραγματεύσεων» και όχι σε μεμονωμένες ταυτότητες.³³ Αυτές οι αντιλήψεις που αποτέλεσαν «προϊόντα διαπραγματεύσεων» για τις πολιτικές ταυτότητας, οι οποίες βασίζονται σε ομάδες, υποδηλώνουν τη μεταβαλλόμενη, ιστορικά τοποθετημένη φύση των καταπιέσεων, ακριβώς το αντίθετο από την ανιστορικότητα και τη φυσικοποίηση για την οποία κατηγορούνται οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας. Όπως υποστηρίζει η Vivian May, αυτή η χονδροειδής παρερμηνεία της διαθεματικότητας εμπλέκεται η ίδια σε μια πολιτική παραγωγής γνώσης που αγνοεί τη θεωρητική ευαισθησία και την απόχρωση που επεξεργάζονται αυτές οι θεωρίες:

Το να αντιτάσσουμε το συγκείμενο έναντι της ταυτότητας, αγνοεί τον τρόπο με τον οποίο η διαθεματικότητα εκκινεί από τη θέση ότι η ταυτότητα εντοπίζεται εντός των κοινωνικών δομών, πλοηγείται κατά μήκος τους και διαμορφώνεται από αυτές. Μια πιο ενδελεχής ανάγνωση της βιβλιογραφίας, σε οποιαδήποτε περίοδο της γενεαλογίας της θεωρίας της διαθεματικότητας, τεκμηριώνει ότι μια προσέγγιση 'και οι δύο μαζί/ και η καθεμία ξεχωριστά στις (πολλαπλές) ταυτότητες που ενσωματώνονται σε μυριάδες κοινωνικές δομές και γνωρίζουν τις σχεσιακές δυναμικές ισχύος εντός και μεταξύ των ομάδων, είναι βασική αρχή της διαθεματικότητας.³⁴

³¹ Mann 2013, σσ. 64–5.

³² Εδώ το κείμενο αναφέρεται στην Collins 2004, σσ. 248 και 252–3.

³³ Alexander-Floyd 2012, σελ. 11.

³⁴ May 2014, σελ. 103.

Τι σημαίνει, λοιπόν, «πολιτικές ταυτότητας» στο πλαίσιο της διαθεματικότητας; «Η πιο γενική δήλωση της πολιτικής μας», λένε, «επί του παρόντος θα ήταν ότι δεσμευόμαστε ενεργά στον αγώνα ενάντια στη φυλετική, τη σεξουαλική, την ετεροφυλοφιλική και την ταξική καταπίεση και θεωρούμε ως ιδιαίτερο καθήκον μας την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης ανάλυσης και πρακτικής που βασίζεται στο γεγονός ότι τα κύρια συστήματα καταπίεσης αλληλοσυνδέονται. Η σύνθεση αυτών των καταπίεσεων δημιουργεί τις συνθήκες της ζωής μας.»³⁵ Η κατηγορία της Mitchell δεν μπορεί παρά να φαίνεται αστεία σε αυτό το πλαίσιο. Η Combahee River Collective και πολλές άλλες θεωρητικοί της διαθεματικότητας κινητοποιούν τις εμπειρίες ταυτόχρονης καταπίεσής τους περισσότερο ως αφετηρία – παρά ως τελικό στόχο – της θεωρίας και της πράξης, και ως ένα παράθυρο στις δομές κυριαρχίας από το οποίο μπορεί κάποια να μιλήσει, να αναρωτηθεί, να αναλύσει και να εξηγήσει. Και ενώ μπορεί να είναι αλήθεια ότι η εξάλειψη των δομών καταπίεσης δεν αφορά *per se* την εμπειρία αυτών των καταπίεσεων από κανένα άτομο, τελικά ο στόχος του ριζικού πολιτικού μετασχηματισμού μήπως δεν είναι η εξάλειψη της καταπίεσης ακριβώς λόγω των κακών της επιπτώσεων στη ζωή και τις εμπειρίες των πραγματικών ανθρώπων όντων;³⁶

Από αυτή τη θέση οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας αποκαθιστούν την έννοια των πολιτικών ταυτότητας στην υπηρεσία μιας ριζικά μετασχηματιστικής πολιτικής. Η Kimberlé Crenshaw υποστηρίζει ότι η υπεράσπιση των ομαδικών παρά των ατομικών πολιτικών ταυτότητας αποτελεί μια σημαντική πολιτική τακτική: «Σε αυτό το σημείο της ιστορίας, μπορεί να υποτεθεί σοβαρά ότι η πιο κρίσιμη στρατηγική αντίστασης για τις αποδυναμωμένες ομάδες είναι να καταλάβουν και να υπερασπιστούν μια πολιτική κοινωνικής θέσης αντί να την εγκαταλείπουν και να την καταστρέφουν».³⁷ Η Crenshaw εδώ επισημαίνει τη διάκριση μεταξύ της θεωρίας ως πολιτικής στρατηγικής και της θεωρίας ως αντικειμενικής διερεύνησης που στοχεύει να καθιερώσει μια μορφή αιώνιας ή παγκόσμιας αλήθειας. Το επιχείρημα δεν είναι ότι οι πολιτικές ταυτότητας που βασίζονται σε ομάδες διαμορφώνουν μια *καθαρή* πολιτική αλήθεια, αλλά μάλλον ότι *μέσα στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο*

³⁵ The Combahee River Collective 1977.

³⁶ Ίσως είναι βοηθητικό να επιστρέψουμε σε αυτό το σημείο στο Marx, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο ιστορικός υλισμός εμπεριέχει ακριβώς αυτή τη θεωρητική μετατόπιση – το να γειώσει τη φιλοσοφία σε πραγματικές, διαχρονικές ατομικότητες και στα βιώματα τους. Το να πράξουμε το αντίθετο είναι σαν να βυθίζομαστε στην ιδεαλιστική παγίδα της γερμανικής μεταφυσικής. Όπως γράφει στο έργο του *The German Ideology*: «Σε ευθεία αντίθεση με τη γερμανική φιλοσοφία, η οποία κατέρχεται από τον ουρανό στη γη, εδώ ανερχόμαστε από τη γη στον ουρανό. Αυτό σημαίνει ότι δεν εκκινούμε από αυτά που οι άνθρωποι υποστηρίζουν, φαντάζονται, αντιλαμβάνονται, όχι από τους ανθρώπους όπως αυτοί αποτελούν κομμάτια μιας αφήγησης, όπως τους σκεφτόμαστε, όπως τους φανταζόμαστε, τους αντιλαμβανόμαστε, αλλά στοχεύοντας στο να φτάσουμε σε ανθρώπους με σάρκα και οστά. Εκκινούμε από πραγματικούς, ζωντανούς ανθρώπους, και στη βάση της εξέλιξης της πραγματικής ζωής τους φανερώνουμε το γίνεσθαι των ιδεολογικών αντανάκλασεων και απηχήσεων αυτής της εξέλιξης της ζωής... Η σκέψη και τα παράγωγα της σκέψης τους. Η ζωή δεν καθορίζεται από τη συνείδηση, αλλά η συνείδηση από τη ζωή. Στην πρώτη μέθοδο προσέγγισης το εναρκτήριο σημείο είναι ότι η συνείδηση λαμβάνεται υπόψη ως το ζωντανό άτομο· με τη δεύτερο μέθοδο, η οποία προσαρμόζεται στην πραγματική ζωή, είναι τα ίδια τα πραγματικά ζώντα άτομα, και η συνείδηση λαμβάνεται υπόψη αποκλειστικά ως η συνείδηση αυτών.» (Marx και Engels 2004, σελ. 47.).

³⁷ Crenshaw 1995, σελ. 539.

του αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης των μη-λευκών γυναικών τόσο από την κυρίαρχη θεωρία όσο και από την πολιτική πρακτική, η ίδια η πράξη της επανεστίασης των αναλύσεών μας σε αυτές τις ομάδες συνιστά μια παρέμβαση σε αγιωμένες δομές κυριαρχίας.

Αυτή η αναβάθμιση της θεωρίας, όταν εξετάζεται από την οπτική γωνία των ταξικών σχέσεων, υπήρξε χαρακτηριστικό γνώρισμα των μαρξιστικών θεωριών στην πολιτική οικονομία, την ιστορία και την πολιτισμική κριτική. Οι μαρξιστικές θεωρίες αναγνωρίζουν πολύ καλά ότι η αλήθεια είναι μερική, παράγεται και βρίσκεται μέσα σε ιστορικές σχέσεις δύναμης και εξουσίας. Αυτός είναι ένας προφανώς αδιαμφισβήτητος ισχυρισμός, ακόμη και για τους mainstream, ορθόδοξους μαρξισμούς. Μεγάλο μέρος της μαρξιστικής θεωρίας τον εικοστό αιώνα πήρε τη μορφή της αποκάθαρσης από την αστική ιδεολογία θεμελιώνοντας την έρευνα σε ένα ενδιαφέρον για τις εμπειρίες, τις ιστορίες και τα φαινόμενα που σχετίζονται περισσότερο με την εργατική τάξη. Υπό αυτή την έννοια, αυτό που οι θεωρητικοί της διαθεματικότητας αποκαλούν «υποτελείς γνώσεις» που απαριθμούνται από μια «τοποθετημένη» σκοπιά είναι πολύ κρίσιμο για τον μαρξισμό· η διαφορά μεταξύ αυτών των προοπτικών είναι ότι πολλές αναφορές του ορθόδοξου μαρξισμού αναγνωρίζουν μόνο την τάξη ως τοποθετημένη προοπτική, ενώ οι θεωρητικοί της διασταύρωσης έχουν επανακτήσει τη φυλή, το κοινωνικό φύλο, τη σεξουαλικότητα και την ικανότητα ως θέσεις ενσωματωμένες σε ιστορικές προοπτικές που παράγουν τοποθεσίες γνώσης και πεδία αγώνα.

3. Διασυνδέοντας τη Διαθεματικότητα και τον Μαρξισμό

Όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, πολλές από τις αμοιβαίες κριτικές της διαθεματικότητας και του μαρξισμού είναι αποτέλεσμα πολλαπλών αστοχιών στη μεταξύ τους επικοινωνία. Οι αναλύσεις της διαθεματικότητας αναφορικά με μαρξιστικές θέσεις υποστηρίζονται εξίσου από μαρξίστριες φεμινίστριες και έχουν ήδη ενσωματωθεί στον σύγχρονο ακαδημαϊκό λόγο. Οι προβληματισμοί των μαρξιστριών φεμινιστριών αναφορικά με τις πολιτικές ταυτότητας φαίνεται ότι θα μπορούσαν να κατευθύνονται καλύτερα προς τις λοιπές παραδόσεις των φεμινιστικών θεωριών, οι οποίες ενώ εντάσσουν στη συζήτηση πολλαπλές μορφές καταπίεσης, δε μοιράζονται ένα κοινό πλαίσιο με την πλειονότητα των πιο χαρακτηριστικών αναλύσεων των θεωριών της διαθεματικότητας. Οι υπόλοιπες διαφωνίες, ωστόσο, παραμένουν προς επεξεργασία. Ταυτόχρονα με πολλούς θεωρητικούς του μαρξισμού, μοιράζομαι την ίδια δυσαρέσκεια αναφορικά με την αντιμετώπιση του καπιταλισμού σε πολλές διαθεματικές θεωρίες, ενώ συνάμα υποστηρίζω ότι ο καπιταλισμός διαμορφώνει στο σύγχρονο κόσμο μία από τις βαθύτερες αιτίες δημιουργίας ενός δικτύου σχέσεων καταπίεσης σε κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο, πράγμα το οποίο χρειάζεται αυτήν ακριβώς τη λεπτομερή ανάλυση που ο μαρξισμός εδώ και καιρό επιδιώκει να εξελίξει. Είμαι επιπλέον σύμφωνη με τις θεωρητικούς της διαθεματικότητας, κατά τη γνώμη των οποίων πολλοί τρόποι προσέγγισης του καπιταλισμού έχουν ως αποτέλεσμα στη χειρότερη περίπτωση τον ακατέργαστο ταξικό αναγωγισμό, και στην καλύτερη την απλοϊκή υποθεωρητικοποίηση των πολύπλοκων δυναμικών που αναπτύσσονται βάσει της φυλής, του κοινωνικού φύλου και της σεξουαλικότητας σε αναφορά με τους μηχανισμούς εξουσίας στον κόσμο που ζούμε.

Επιθυμώ, συνεπώς, συνεχίζοντας, να αντιμετωπίσω αυτό το άρθρο ως το προοίμιο της διαμόρφωσης μιας διαθεματικής θεωρίας του καπιταλισμού. Θεωρώντας το συγκεκριμένο άρθρο προλεγόμενο, αντιμετωπίζω την παρούσα ανάλυση ως εισαγωγική, στοχεύοντας σε μια μακροσκελή και πολύπλοκη μελέτη, την οποία δεν επιδιώκω να εξαντλήσω εδώ. Η ενότητα αυτή ακολουθεί δύο προσεγγίσεις. Από τη μία, επιχειρηματολογώ σχετικά με το ότι προκειμένου να θεμελιωθεί μια διαθεματική θεωρία του καπιταλισμού, είναι πρωτίστως απαραίτητο να τεθούν υπό αμφισβήτηση μερικές από τις επικρατούσες ιστοριογραφίες και των δύο παραδόσεων, οι οποίες συνέβαλαν στην αποκλίνουσα διαμόρφωση των εν λόγω θεωρητικών πλαισίων. Επανεξετάζοντας το έργο πολλών πρωταγωνιστικών μορφών των δύο παραδόσεων, τόσο ακτιβιστών όσο και ακαδημαϊκών, τοποθετώ στο προσκήνιο τις ζωτικής μεν σημασίας, αλλά υπό συζήτηση, αρχές μη-λευκών γυναικών και αντικαπιταλιστριών, οι οποίες έχουν γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ μαρξισμού και διαθεματικότητας. Οι αναλύσεις αυτές παρέχουν μια βάση στο εγχείρημα της σύνδεσης των δύο αυτών αναλύσεων. Από την άλλη, στρέφομαι με κριτικό βλέμμα προς μια ανάγνωση του καπιταλισμού ως οικοδομήματος, προβάλλοντας ως επιχείρημα το ότι ο καπιταλισμός αποτελεί ένα γενικευμένο σύστημα το οποίο έχει οδηγήσει³⁸ στην πατριαρχία, στον ρατσισμό, στην αποικιοκρατία και στον ιμπεριαλισμό, καθώς επίσης και στην ανάπτυξη της όλο και συχνότερα αναφερόμενης εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης. Οριοθετώντας όλα αυτά τα συστήματα ως ισότιμα κομμάτια του καπιταλισμού, στοχεύω να τοποθετήσω τον καπιταλισμό στο κέντρο της διαθεματικής θεωρίας, μιας θεωρίας, όμως, που δε θα λαμβάνει υπόψη της την τάξη ως μια μορφή προνομιούχου ή πρωτογενούς ανταγωνισμού.

³⁸ Το συγκεκριμένο επιχείρημα χρίζει περαιτέρω ανάλυσης. Υποστηρίζοντας ότι ο καπιταλισμός «οδήγησε» στην πατριαρχία ή στο ρατσισμό, δεν υπονοώ ότι δεν υπήρχαν, ή ότι ακόμα δεν υπάρχουν, μορφές ανισότητας, προκατάληψης ή υποδούλωσης βασισμένες στο φύλο ή στη φυλή, πριν την άνοδο του καπιταλισμού το δέκατο πέμπτο αιώνα. Ακόμα καλύτερα, θέλω να πω ότι οι σύγχρονες μορφές πατριαρχίας και ρατσισμού έχουν σημεία επαφής με τον καπιταλισμό, ούτως ώστε ο τρόπος που λειτουργεί η ίδια η έκφραση και η κατασκευή της φυλής και του φύλου στον κόσμο μας να μη μπορεί να διαχωριστεί από τον καπιταλισμό. Αυτό που εννοούμε όταν αναφερόμαστε στη «φυλή» είναι ένα φαινόμενο αδιαχώριστο, παραδείγματος χάριν, από τα συστήματα υποδούλωσης, αποικιοκρατίας και ιμπεριαλισμού τα οποία διαμόρφωσαν απαραίτητα, δομικά στοιχεία του καπιταλισμού. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του φύλου. Στο βαθμό που η φυλή, το φύλο και η σεξουαλικότητα είναι πραγματικά υφιστάμενες κατηγορίες οι οποίες εμπλέκονται σε συστήματα εκμετάλλευσης και καταπίεσης, τα οποία με τη σειρά τους οικοδομούν τη σύγχρονη εποχή, αυτές οι κατηγορίες κατασκευάστηκαν δυναμικά, μεταβλήθηκαν, μεταμορφώθηκαν – στην κυριολεξία, δημιουργήθηκαν – μέσω του καπιταλισμού και προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι σκοποί του. Αυτό δε σημαίνει ότι η φεουδαρχία δεν εμπειρίεε ορισμένες μορφές βασιζόμενης στο φύλο ιεραρχίας, αλλά μάλλον ότι η αναφορά του σύγχρονου όρου «πατριαρχία» και όλων των καθοριστικών παραγόντων του αντιστοιχούν σε μια σειρά προσδοκιών, σχέσεων, κανόνων, στερεοτύπων και δυναμικών, οι οποίες δεν είναι δυνατόν να διαχωριστούν από την ταυτόχρονη με τον καπιταλισμό και τη μέσω αυτού διαμόρφωση τους.

3.1. Προς μια Νέα Ιστοριογραφία

Ενώ ο μαρξιστικός φεμινισμός και οι θεωρίες διαθεματικότητας συνήθως συζητούνται ξεχωριστά, κάποια από τα χαρακτηριστικά έργα των φεμινισμών των μη-λευκών γυναικών του εικοστού και του εικοστού πρώτου αιώνα έχουν χαρακτήρα τόσο διαθεματικό όσο και μαρξιστικό, γεγονός που πολύ συχνά υποβαθμίζεται από την ιστοριογραφία και των δύο θεωριών.

Το παρακάτω εκτενές απόσπασμα της διακήρυξης της συλλογικότητας Combahee River θεωρείται ένα από τα βασικά κείμενα που πλαισιώνουν τη διαθεματικότητα:

Αντιλαμβανόμαστε ότι η απελευθέρωση όλων των καταπιεσμένων λαών απαιτεί την καταστροφή του πολιτικοοικονομικού συστήματος του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού, όπως και της πατριαρχίας. Είμαστε σοσιαλίστριες επειδή πιστεύουμε ότι η εργασία πρέπει να οργανώνεται με βάση το κοινό όφελος εκείνων που εργάζονται και παράγουν τα προϊόντα και όχι με στόχο το κέρδος των αφεντικών. Οι υλικοί πόροι πρέπει να διανέμονται ισότιμα μεταξύ εκείνων που τους παράγουν... Το ζήτημα της τάξης χρειάζεται να αρθρωθεί με τρόπο ώστε τα άτομα να μην λαμβάνονται υπόψη ως εργάτριες δίχως φυλή και φύλο, αλλά ως άτομα για τα οποία η φυλετική και η έμφυλη καταπίεση είναι σημαντικοί καθοριστικοί παράγοντες της εργασιακής και της οικονομικής τους καθημερινότητας. Παρότι βρισκόμαστε σε ουσιαστική συμφωνία με τη θεωρία του Marx όπως αυτή εφαρμόζεται στις πολύ συγκεκριμένες οικονομικές αλληλεπιδράσεις που ανέλυσε, γνωρίζουμε ότι η ανάλυση του πρέπει να διευρυνθεί προκειμένου να κατανοήσουμε τη δική μας ιδιαίτερη οικονομική κατάσταση ως μαύρες γυναίκες.³⁹

Η συλλογικότητα Combahee River εντοπίζει τον εαυτό της ξεκάθαρα μέσα στην παράδοση του Marx και του μαρξισμού και θεωρεί θεμελιώδη την ανάλυση του σχετικά με τον καπιταλισμό. Η έκκλησή της για διεύρυνση της ανάλυσης του Marx πέραν του αρχικού πεδίου εφαρμογής της αποτυπώνει ακριβώς το εγχείρημα το οποίο έχει ξεκινήσει συνολικά ο μαρξισμός από το δέκατο ένατο αιώνα. Το να είναι κάποιος/α μαρξιστής/μαρξίστρια σηματοδοτεί ακριβώς την εμπλοκή σε αυτού του είδους την ανάλυση, στη «διεύρυνση» της ανάλυσης του Marx, για να δανειστώ μια έκφραση του αντιαποικιακού στοχαστή Frantz Fanon, ο οποίος περιγράφει τις υλικές σχέσεις κυριαρχίας καλύτερα από ό,τι αναμενόταν από οποιονδήποτε διανοούμενο. Αν και η συλλογικότητα Combahee River αναγνωρίζει περιορισμούς στο συνολικό έργο του Marx, τοποθετεί το όλο της εγχείρημα στην επέκταση και όχι στην απόρριψη αυτής της

³⁹ The Combahee River Collective, 1977.

θεμελιώδους προβληματικής – αρθρώνοντας μια αδιάλειπτη κριτική στον καπιταλισμό.⁴⁰

Πολλές μη-λευκές γυναίκες φεμινίστριες που ασχολούνται με ζητήματα φυλής, τάξης, κοινωνικού φύλου και σεξουαλικότητας, την ίδια στιγμή ορίζουν το χαρακτήρα της πολιτικής τους κατεύθυνσης ως θεμελιωδώς μαρξιστικό. Η Angela Davis, η Assata Shakur, η Claudia Jones, η Lucy Parsons, πολλές ακόμα μαύρες γυναίκες αυτής της παράδοσης όριζαν τον καπιταλισμό ως μία από τις βασικές αιτίες του παγκόσμιου συστήματος εκμετάλλευσης και κυριαρχίας. Αρκετές μαύρες γυναίκες που δραστηριοποιούνταν σε οργανώσεις όπως το Κομμουνιστικό Κόμμα των Ηνωμένων Πολιτειών, τους Μαύρους Πάνθηρες και τη Συντονιστική Επιτροπή Φοιτητών για τη Μη Βία αυτοπροσδιορίζονταν ως μαρξίστριες, σοσιαλίστριες ή αναρχικές αντικαπιταλίστριες. Πολλές Λατίνες, *hispana*, *chicana* και *xicana* φεμινίστριες χρησιμοποίησαν τον όρο μαρξισμός αναφερόμενες στους αγώνες τους τόσο στα μέσα του αιώνα όσο και σε πιο σύγχρονους αγώνες απελευθέρωσης, όπως ο EZLN. Η Martha Gimenez, που αναφέρεται παραπάνω, και η Maria Lugones έχουν συμβάλει με μοναδικό τρόπο και στις μαρξιστικές θεωρίες περί καπιταλισμού, και στις διαθεματικές θεωρίες καταπίεσης. Γυρνώντας το βλέμμα πίσω στις αρχές του εικοστού αιώνα, η Mother Jones, μια Ιρλανδή μετανάστρια, και η Emma Goldman, μια Εβραία θεωρητικός και ακτιβίστρια, ήταν υπέρμαχες και του φεμινισμού και του αντιρατσισμού σε μια εποχή που οι Ιρλανδές και οι Εβραίες δεν θεωρούνταν λευκές.⁴¹ Ο διεθνικός φεμινισμός εδώ και καιρό χρησιμοποιεί τις μαρξιστικές αναλύσεις για τον καπιταλισμό προκειμένου να ερμηνεύσει φυλετικά και έμφυλα συστήματα αποδυνάμωσης, τα οποία χαρακτηρίζουν τον ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία στο Νότιο Ημισφαίριο.

⁴⁰ Στο *Doing Feminist Theory* της Susan Archer Mann, το οποίο αποτελεί μια εξαντλητική περιγραφή της ιστορίας των φεμινιστικών σπουδών, ο μαρξιστικός φεμινισμός και οι θεωρίες διαθεματικότητας αντιμετωπίζονται ως απολύτως διακριτές, με ξεχωριστά κεφάλαια για την καθεμία. Η Mann κατά κάποιον τρόπο συμβάλλει στον εσφαλμένο διαχωρισμό μεταξύ διαθεματικότητας και μαρξιστικού/υλιστικού/σοσιαλιστικού φεμινισμού επιλέγοντας την ξεχωριστή τους αντιμετώπιση. Μολονότι αναφέρει συνοπτικά στο τέλος του αφηγήματος της για τους μαρξιστικούς φεμινισμούς ότι οι ιδρύτριες της συλλογικότητας Combahee River αυτοπροσδιορίζονταν ως σοσιαλίστριες, η επήγνωση αυτή μοιάζει με εκ των υστέρων προσθήκη, θαμμένη στο συμπέρασμα ενός κεφαλαίου 40 σελίδων που αποκλείει τη ζωντανή ιστορία των μη-λευκών γυναικών μαρξιστριών φεμινιστριών. Στο ίδιο αυτό συμπέρασμα, αναφέρει επίσης την Angela Davis, αλλά αντί το έργο της να ιδωθεί υπό το πρίσμα του μαρξισμού, η μόνη ουσιαστική αντιμετώπιση εμφανίζεται στο κεφάλαιο της διαθεματικής θεωρίας. Δε στοχεύω να εκκινήσω μια εκτεταμένη κριτική στο εν λόγω κείμενο, θεωρώ, ωστόσο, απαραίτητο να αναφέρω ρητά ότι η διαθεματικότητα υπήρξε ένα μαρξιστικό έργο, έργο το οποίο χρησιμοποίησε τις διαπιστώσεις του μαρξιστικού φεμινισμού προκειμένου να δημιουργήσει μια νέα και εξαιρετικής σημασίας προοπτική πάνω στην καταπίεση και την κυριαρχία. Τονίζω σε αυτό το σημείο την άποψη μου προκειμένου να υπογραμμίσω το γεγονός ότι αν και αποτελεί κοινό τόπο στη βιβλιογραφία η αντιδιαστολή διαθεματικότητας και μαρξισμού, τα ιδρυτικά κείμενα της διαθεματικότητας απορρίπτουν αυτού του είδους τη διχοτόμηση.

⁴¹ Παρόλο που βάσει του σύγχρονου συστήματος φυλετικοποίησης ούτε η Jones, ούτε η Goldman δεν θα συγκαταλέγονταν μεταξύ των μη-λευκών γυναικών, είναι σημαντικό να τις αναγνώσουμε με βάση το ιστορικό περιεχόμενο του έργου τους, αρνούμενες να εξωραϊσουμε περιπτώσεις γυναικών που αντιμετώπισαν σημαντικά εμπόδια ως σώματα προσδιοριζόμενα από τη φυλή τους κατά την εποχή τους.

Οι λευκοί/ες μαρξιστές/μαρξίστριες, επιπλέον, είχαν σημαντικά πράγματα να συνεισφέρουν στο διάλογο αναφορικά με τις σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ καπιταλισμού, φυλής και κοινωνικού φύλου, τα οποία συχνά λησμονούνται ή υποβαθμίζονται ως προς τη σπουδαιότητά τους στο σύγχρονο ιστορικό αφήγημα. Στο έργο-σημείο αναφοράς της Rosa Luxemburg *Η Συνσώρευση του Κεφαλαίου* υποστηρίζεται ότι ο ιμπεριαλισμός και η αποικιοκρατία ήταν λογικά και ιστορικά απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε να λειτουργεί το καπιταλιστικό σύστημα. Ο V.I. Lenin, επίσης, ορίζει τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό των λευκών ως αναπόσπαστο κομμάτι του καπιταλισμού. Ακόμα και ο ίδιος ο Marx έγραψε για τα δεινά της δουλείας στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως και στις αποικίες της Βόρειας Αμερικής, της Κίνας, της Ινδίας και της Ιρλανδίας. Ενώ κανένας και καμία από αυτούς και αυτές τους/τις συγγραφείς δεν έχει μια σαφή θεωρία για τη φυλή που να αντιπροσωπεύει όλες τις πολυπλοκότητες και τις πολλαπλότητες της, ξεκάθαρα υποστήριξαν μια ανάλυση σχετική με την παγκόσμια εκμετάλλευση, την εκδίωξη και τις σχέσεις εξουσίας που εντοπίζονται στις συναρθρώσεις των φυλετικών συστημάτων της βίας και του καπιταλισμού. Άλλοι/ες λευκοί/ες θεωρητικοί του μαρξισμού έχουν εισάγει λεπτομερείς θεωρίες αναφερόμενες στη φυλή συγκεκριμένα· το δίτομο έργο του Theodore Allen *The Invention of the White Race*, το *The Production of Difference* του David Roediger και της Elizabeth Esch και το έργο *Represent and Destroy* της Jodi Melamed αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της προσέγγισης.

Με τα παραπάνω δεν υπονοείται ότι ο μαρξισμός και η διαθεματικότητα μοιράζονται μόνο σε αυτό το επίπεδο την ιστορία τους, ή ότι καθεμία από αυτές τις θεωρητικές προσεγγίσεις ή καθένα από αυτά τα έργα έχουν προσφέρει εξαντλητικές και τελειωτικές αναλύσεις στις υπό ερώτηση δομές. Προτιμότερο είναι να πούμε ότι αυτό το εναλλακτικό ιστορικό αφήγημα υποδεικνύει ότι οι σχετικές με τον καπιταλισμό αναλύσεις ούτε είναι αποξενωμένες από τη διαθεματικότητα, ούτε και ότι οι εκτεταμένες αναλύσεις αναφορικά με τη φυλή, το κοινωνικό φύλο, την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό απουσιάζουν ολοκληρωτικά από τον μαρξισμό. Αντιθέτως, επιλέγω να επιστρέψω σε αυτές τις μορφές προκειμένου να δώσω έμφαση στο ότι υπάρχει ήδη, τόσο σε επίπεδο ακτιβισμού όσο και στον ακαδημαϊκό χώρο, μια σημαντική ιστορική συνδιαλλαγή μεταξύ των δύο θεωρητικών πλαισίων, η οποία εντοπίζεται σε κοινούς τόπους και έχει προσφέρει παρεμφερή έργα, μια συνδιαλλαγή που θα μπορούσε να διαμορφώσει τη βάση για μια περισσότερο διασυνδεδεμένη θεωρία του διαθεματικού καπιταλισμού.

3.2. Η Αποικιοκρατική Ετεροφυλοφιλία και η Κατασκευή του Καπιταλισμού

Θέτοντας στο προσκήνιο το κοινό θεωρητικό και πολιτικό υπόβαθρο μεταξύ μαρξισμού και διαθεματικότητας, ξεκινάμε να διακρίνουμε ότι σχηματίζεται ένα μονοπάτι που οδηγεί σε μια διαθεματική θεωρία του καπιταλισμού, μια οπτική που θα προσέφερε μια διαρκή, ευαίσθητη στις λεπτές αποχρώσεις κριτική στη λογική και στο οικοδόμημα του καπιταλισμού μέσω μιας ανάλυσης αναφορικά με τη φυλή, το κοινωνικό φύλο, την τάξη, τη σεξουαλικότητα, τον ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία. Η ανάγνωση που προτείνω σε αυτό το σημείο αναφέρεται στο ότι ο καπιταλισμός αποτελεί ακριβώς τον συνδυασμό όλων αυτών των δομών υφαρπαγής. Σε συνάφεια με το σημαντικό έργο της Silvia Federici,

της Anne McClintock, της Maria Lugones και λοιπών, υποστηρίζω ότι ο καπιταλισμός δε μπορεί να οριστεί επαρκώς μονάχα βάσει αποκλειστικά ταξικών ή πρωταρχικά ταξικών νοηματοδοτήσεων, καθώς αυτό το οικονομικό ταξικό οικοδόμημα συνιστά κατά κύριο λόγο κομμάτι ενός περίπλοκου και πολυπρόσωπου συστήματος κυριαρχίας, στο οποίο η πατριαρχία, η λευκή υπεροχή, η αποικιοκρατία (τόσο η άμεση όσο και η έμμεση) και η ετεροφυλοφιλία αποτελούν θεμελιώδη, ουσιωδώς μη εξαλείψιμα, ισοπρωταρχικά στοιχεία. Η προσέγγιση αυτή δεν καταργεί την έμφαση σε πιο παραδοσιακές ταξικές αναλύσεις, αλλά ακολουθεί τα βασικά συμπεράσματα της διαθεματικότητας επιχειρηματολογώντας υπέρ του ότι η τάξη, η φυλή, το κοινωνικό φύλο, η σεξουαλικότητα, η αποικιοκρατία και ο ιμπεριαλισμός συγκροτούνται σαν έννοιες η καθεμία μέσα από την άλλη, αλλά και μέσω της άλλης κατά τέτοιο τρόπο ώστε η τάξη δε δύναται να ιδωθεί ως ο μοναδικός κυρίαρχος παράγοντας της καπιταλιστικής συσσώρευσης και του ανταγωνισμού. Μια πραγματικά επαρκής ανάλυση του καπιταλισμού, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε ιστορικό επίπεδο, υποστηρίζω ότι αντιμετωπίζει τον καπιταλισμό ως την αυθεντική συνύφανση αυτών των συστημάτων υφαρπαγής.

Η έμμισθη σχέση έχει συχνά θεωρηθεί το σημείο έναρξης της ανάλυσης σχετικά με τον καπιταλισμό. Πολλές από τις αναφορές του Marx στο *Κεφάλαιο* παρουσιάζουν την ιστορικά συγκεκριμένη εμφάνιση της οργάνωσης της εργασίας σε συνάφεια με την έννοια του μισθού ως του βασικού παράγοντα που διαφοροποιεί τον καπιταλισμό από την προηγούμενη φεουδαρχική οργάνωση της οικονομίας. Όπως έχει παρατηρήσει τόσο ο Marx όσο και άλλοι, η κατασκευή της μισθωτής εργασίας ως μηχανισμού καταναγκασμού της αγοράς, είναι μία από τις πιο καίριες αλλαγές στα μέσα παραγωγής. Επομένως, δεν συνιστά έκπληξη το ότι από τα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα οι περισσότερες αναλύσεις για τον καπιταλισμό ξεκινούσαν με μια ανάλυση σχετική με τη μισθωτή εργασία ή εξέταζαν μόνο τη μισθωτή εργασία.

Ωστόσο, σχετικά πρόσφατα, οι θεωρητικοί έφτασαν στο να κατανοήσουν ότι η έμμισθη σχέση, ενώ αποτελεί κάτι βέβαιο για του λευκούς Ευρωπαίους άνδρες, συνιστά μόνο ένα κομμάτι της ιστορίας του καπιταλισμού. Όπως έχει υποστηριχθεί από τις μαρξίστριες φεμινίστριες από τα μέσα του εικοστού αιώνα, η άμισθη εργασία διαμορφώνει εξίσου ένα συστατικό στοιχείο του καπιταλισμού. Πολλές μαρξίστριες φεμινίστριες επικεντρώνονται σε αυτό που ονομάζουν «κοινωνική αναπαραγωγή» - στην άμισθη εργασία της μαγειρικής, της καθαριότητας, της γεωργίας αυτοσυντήρησης, της γέννησης και της ανατροφής των παιδιών, και σε πολλές άλλες εργασίες στοργής και φροντίδας, οι οποίες είναι δομικά απαραίτητες προκειμένου η καπιταλιστική κοινωνία να συνεχίσει να υπάρχει και που, ωστόσο, παραμένουν άμισθες. Οι θεωρητικοί της κοινωνικής αναπαραγωγής υποστηρίζουν ότι το γεγονός ότι αυτή η εργασία, που ως επί το πλείστον αναλαμβάνεται από τις γυναίκες, παραμένει άμισθη, διαμορφώνει μία δομική αναγκαιότητα στο πλαίσιο του καπιταλισμού, καθώς επιτρέπει στον καπιταλιστή να απολαμβάνει χωρίς

⁴² Τα βασικά στοιχεία αυτού του επιχειρήματος έχουν τεθεί από μια πληθώρα φεμινιστριών θεωρητικών, συμπεριλαμβανομένων των Silvia Federici, Maria Mies, Giovanna France Dalla Costa (Dalla Costa 2008), Selma James και Mariarosa Dalla Costa (James και Dalla Costa 1973), Kathi Weeks (Weeks 2011), Nancy Fraser (Fraser 2013), Lise Vogel (Vogel 1983) και πάρα πολλές ακόμα.

⁴³ Mies 1986.

να πληρώσει τα οφέλη της αναπαραγωγικής εργασίας, τα οποία είναι απαραίτητα για την είσοδο του έμμισθου εργάτη στην επίσημη οικονομία· υποστηρίζουν ότι αν καταβαλλόταν μισθός για όλη αυτή την εργασία, το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα θα χρεοκοπούσε.⁴² Αυτή η δομική εξάρτηση της άμισθης εργασίας των γυναικών οδηγεί τη Maria Mies να προσδώσει στην κοινωνική αναπαραγωγή το ρόλο της «δομικά απαραίτητης υπέρ-εκμετάλλευσης», στην οποία οι γυναίκες υπόκεινται γενικά και η οποία επηρεάζει τις μη-λευκές γυναίκες και τις γυναίκες του Νότιου Ημισφαιρίου με ιδιαίτερα βίαιους τρόπους.⁴³

Η εργασία των γυναικών στο σπίτι, όμως, δεν αποτελεί τη μόνη μορφή άμισθης εργασίας στην οποία βασίζεται ο καπιταλισμός. Όπως έχουν χαρακτηριστικά υποστηρίξει ο Domenico Losurdo,⁴⁴ ο Sidney Mintz⁴⁵ και ο Eric Williams⁴⁶, ο καπιταλισμός δεν θα αποτελούσε ούτε καν πιθανότητα χωρίς τη δημιουργία του διακριτού είδους της υπερατλαντικής δουλείας, η οποία διαμόρφωσε τη βάση των ευρωπαϊκών οικονομιών κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα. Η Dorothy Roberts⁴⁷, η Jennifer Morgan⁴⁸, η Amy Dru Stanley⁴⁹ και η bell hooks⁵⁰ έχουν περαιτέρω επεξηγήσει το συγκεκριμένο ρόλο των υποδουλωμένων γυναικών στο καθεστώς συσσώρευσης του καπιταλισμού, καθώς τα σώματα τους είχαν χρησιμοποιηθεί με βίαιο τρόπο ως μέσα αναπαραγωγής καινούργιων σκλάβων, διαιωνίζοντας με τον τρόπο αυτό το καθεστώς του βασιζόμενου στη δουλεία καπιταλισμού. Πολλά διαχρονικά ρατσιστικά και έμφυλα στερεότυπα που διατηρούν την ισχύ τους στο σύγχρονο κόσμο δημιουργήθηκαν προκειμένου να διασφαλιστούν τα μέσα αναπαραγωγής του θεσμού της δουλείας· η υπερσεξουαλικοποίηση των φυλετικοποιημένων σωμάτων εξυπηρετούσε τη νομιμοποίηση του μαζικού βιασμού των υποδουλωμένων γυναικών και μετέπειτα τη διασπορά του τρόμου της εξόντωσης, όταν πλέον η δουλεία δεν ήταν μια βιώσιμη κοινωνική κατάσταση. Όλες αυτές οι θεωρητικοί κατανόησαν την εμφάνιση της φυλής κατά το δέκατο όγδοο αιώνα και την επιμονή του ρατσισμού κατά των μαύρων ως άμεσα επακόλουθα της δουλείας.

Ο καπιταλισμός επίσης, δε θα αποτελούσε πιθανό ή επιτυχημένο εγχείρημα χωρίς το διαρκές καθεστώς της αποικιοκρατίας. Η Andrea Smith⁵¹, η Anne McClintock⁵²

⁴⁴ Losurdo 2011.

⁴⁵ Mintz 1985.

⁴⁶ Williams 1994.

⁴⁷ Roberts 1997.

⁴⁸ Morgan 2004.

⁴⁹ Stanley 1998.

⁵⁰ hooks 1981.

⁵¹ Smith 2005.

⁵² McClintock 1995.

και ο Domenico Losurdo⁵³ αναφέρουν ότι η εκδίωξη των ιθαγενών από τη γη τους στη Βόρεια Αμερική διαμόρφωσε μια αναγκαία ιστορική συνθήκη για τη σταθεροποίηση του καπιταλισμού. Όπως εξηγεί ο Quijano, «Η ανυπολόγιστη γενοκτονία των Ινδιάνων κατά τις πρώτες δεκαετίες της αποικιοκρατίας πρωταρχικά δεν προκλήθηκε ούτε από τις βιαιοπραγίες των κατακτητών ούτε από τις ασθένειες που οι κονκισταδόρες μετέφεραν, αλλά ήταν συνέπεια του ότι πολλοί/ες Ινδιάνοι/ες της Αμερικής χρησιμοποιήθηκαν ως χειρώνακτες μιας χρήσης και εξαναγκάστηκαν να δουλεύουν μέχρι θανάτου.»⁵⁴

Και ο ίδιος ο Marx στρέφεται προς τις άμισθες πτυχές του καπιταλισμού θεωρώντας τες δομικά απαραίτητες. Στο Κεφάλαιο 26 του *Κεφαλαίου, Τόμος I*, ο Marx υποβάλλει σε κριτική τη θεώρηση του Adam Smith για την πρωταρχική συσσώρευση ισχυριζόμενος ότι η πρωτογενής αιτία του καπιταλισμού δεν ήταν η οικονομική επινοητικότητα των πλούσιων Ευρωπαίων, αλλά οι συνεχείς εκστρατείες σφαγής, υποδούλωσης, γενοκτονίας και υφαρπαγής. Οι σύγχρονοι θεωρητικοί έχουν επεκτείνει την αρκετά συνοπτική ανάλυση πάνω στην πρωταρχική συσσώρευση, τοποθετώντας την στο επίκεντρο των ιστορικών και των θεωρητικών δομών του καπιταλισμού.⁵⁵

Επιχειρώντας να συνθέσει αυτές τις διαφορετικές πτυχές της άμισθης εργασίας υπό το πρίσμα του καπιταλισμού, ο Quijano αναπτύσσει μια ανάλυση αυτού που αποκαλεί αποικιακότητα της εξουσίας. Η Maria Lugones ανασχηματίζει αυτή την έννοια:

Στο μοντέλο της παγκόσμιας καπιταλιστικής και ευρωκεντρικής εξουσίας του Quijano, ο 'καπιταλισμός' αναφέρεται στη δομική διάρθρωση όλων των ιστορικά γνωστών μορφών ελέγχου εργασίας ή εκμετάλλευσης, δουλείας, υποτέλειας, μικρής ανεξάρτητης εμπορικής παραγωγής, μισθωτής εργασίας, και ανταλλαγής υπό την ηγεμονία της σχέσης κεφαλαίου-μισθωτής εργασίας. Υπό αυτή την έννοια, η κατασκευή των αντιπαραθέσεων επί του ελέγχου της εργασίας είναι ασυνεχής: στο πλαίσιο του παγκόσμιου, ευρωκεντρικού καπιταλισμού δεν εμπίπτουν όλες οι σχέσεις εργασίας στο μοντέλο αλληλεπίδρασης κεφαλαίου/μισθού, παρότι αυτό αποτελεί το κυρίαρχο μοντέλο. Είναι σημαντικό να ξεκινήσουμε να διακρίνουμε το εύρος της αποικιακότητας της εξουσίας υπό το πρίσμα του ότι η έμμιση εργασία προοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά για τους λευκούς Ευρωπαίους. Ο διαχωρισμός της εργασίας έχει εγγενή φυλετικά χαρακτηριστικά, καθώς επίσης παρουσιάζει και γεωγραφικές διαφοροποιήσεις. Εν προκειμένω, μπορούμε να αναγνωρίσουμε την αποικιακότητα της εργασίας ως μια ολοκληρωτική συνάρμωση εργασίας και 'φυλής'.⁵⁶

⁵³ Losurdo 2011.

⁵⁴ Quijano 2000, σελ. 538

⁵⁵ Miles 1986 · Perelmann 2000 · Federici 2004.

⁵⁶ Lugones 2007, σελ. 20.

Ενώ η αποικιακότητα της εξουσίας παρέχει μια εξαιρετικά δυναμική ανάλυση των υπό συζήτηση φαινομένων, η Lugones υποβάλλει το μοντέλο του Quijano σε κριτική για το ότι εξάλειψε τις δυναμικές φύλου και σεξουαλικότητας του αποικιοκρατικού κεφαλαίου. Περιπλέκει και επεκτείνει την έννοια της αποικιακότητας της εξουσίας προκειμένου να ενσωματώσει αυτό που αποκαλεί «ετεροφυλοφιλία» ως ένα θεμελιώδες και συστατικό στοιχείο της επικρατούσας αποικιοκρατικής καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων:

το να λάβουμε κριτικά υπόψη τόσο το βιολογικό διμορφισμό όσο και την άποψη ότι το κοινωνικό φύλο κατασκευάζει κοινωνικά το βιολογικό φύλο, είναι καίριας σημασίας για να κατανοήσουμε την εμβέλεια, το βάθος και τα χαρακτηριστικά του αποικιοκρατικού/νεωτερικού συστήματος κοινωνικών φύλων. Βάσει αυτής της λογικής συνάγεται ότι η αναγωγή του κοινωνικού φύλου στη σφαίρα του ιδιωτικού, στον έλεγχο επί του βιολογικού φύλου και στις πηγές και στα παράγωγα του, είναι ζήτημα ιδεολογίας, γνωσιακής παραγωγής της νεωτερικότητας που ερμηνεύει τη φυλή με βάση το κοινωνικό φύλο και το κοινωνικό φύλο με βάση τη φυλή, ακολουθώντας εντελώς διαφορετικές διαδρομές όταν αναφέρεται στους/τις Ευρωπαίους/ες 'λευκούς/ές', από όταν γίνεται λόγος για τους αποικιοποιημένους και 'μη-λευκούς' πληθυσμούς. Η φυλή δεν είναι πιο μυθική ή πλασματική από το κοινωνικό φύλο, και οι δύο έννοιες είναι ισχυρά επινοήματα.⁵⁷

Η ανάλυση της Lugones για τη δημιουργία νεωτερικών καθεστώτων φυλής, κοινωνικού φύλου και ετεροφυλοφιλίας μέσω του συστήματος του αποικιοκρατικού κεφαλαίου, παρέχει μία από τις πιο λεπτές περιγραφές των άρρηκτα συνυφασμένων συστημάτων κυριαρχίας. Η ανάλυσή της, η οποία βασίζεται στους τρόπους που οι λευκοί αποικιοκράτες επέβαλαν καθεστώτα ορθολογισμού, φυλής, κοινωνικού φύλου, βιολογικού φύλου και σεξουαλικότητας, γίνεται ακόμα πιο ισχυρή όταν συνδυάζεται με την ανάλυση της Anne McClintock, η οποία υποστηρίζει ότι οι σχέσεις εξουσίας που προκύπτουν από την αποικιοκρατία δεν ήταν απλώς μονοκατευθυντήριες, αλλά ακόμα περισσότερο κυοφορούσαν απίστευτα σημαντικά επακόλουθα για την κατασκευή της φυλής, του κοινωνικού και του βιολογικού φύλου και της σεξουαλικότητας εντός της λευκής κοινωνίας της Ευρώπης. Στο κείμενο ορόσημο της *Imperial Leather*, η McClintock εξηγεί ότι κατά το δέκατο ένατο αιώνα «η σεξουαλική αγνότητα αναδύθηκε ως ένα σύμβολο ελέγχου της φυλετικής, της οικονομικής και της πολιτικής εξουσίας», ένα σύμβολο που ενώ αξιοποιήθηκε με διαφορετικό τρόπο στους άντρες και στις γυναίκες, για τους/τις λευκούς/ές και τους/τις μαύρους/ες, είχε βαθιά επίδραση στις κοινωνικές σχέσεις εντός των αποικιοκρατικών κοινωνιών.⁵⁸ Ένα από τα αποτελέσματα της ετεροφυλοφιλικής αποικιακότητας της εξουσίας που παραμένει ανεξίτηλο είναι ένα είδος ιεραρχικής απογραφής των ανθρώπινων όντων, ένα είδος απογραφής που να δικαιολογεί όχι μόνο την καθυπόταξη των μη-λευκών και αποικιοκρατούμενων ατόμων, αλλά και αυτή των γυναικών και των εργατών/εργατριών εν γένει. Υπό αυτό το καθεστώς, «ο μεσαίος τάξης Άγγλος άνδρας έλαβε θέση στην κορυφή της εξελικτικής ιεραρχίας. Οι μεσαίος τάξης Αγγλίδες

⁵⁷ Lugones 2007, σελ. 12.

⁵⁸ McClintock 1995, σελ. 47.

γυναίκες ακολούθησαν. Υπηρετίες, γυναίκες ανθρακωρύχοι και πόρνες της εργατικής τάξης τοποθετήθηκαν στο κατώφλι μεταξύ λευκών και μαύρων φυλών». ⁵⁹ Αυτό που είναι κρίσιμο στην ανάλυση της McClintock είναι το να γίνει αντιληπτό ότι το είδος της κυριαρχίας που εφαρμόστηκε στις αποικίες περιλάμβανε πολύ συγκεκριμένα επακόλουθα για τις ατομικότητες σε όποια πλευρά των σχέσεων εξουσίας και να βρίσκονταν. Με αυτό δεν υπονοείται ότι τα επακόλουθα ήταν όμοιας βαρύτητας σε καμία περίπτωση. Ο λόγος της αγνότητας, παραδείγματος χάριν, τότε δεν είχε τα ίδια αποτελέσματα στις λευκές γυναίκες όπως είχε στις μαύρες γυναίκες, παρότι χρησιμοποιήθηκε ως μηχανισμός κυριαρχίας και στις δύο περιπτώσεις. Η κεντρική επισήμανση, ωστόσο, είναι ότι οι μέθοδοι και οι λόγοι της εξουσίας είναι *σχεσιακές*· έχουν αντανakλαστικές επιδράσεις στην κατασκευή τις υποκειμενικότητας τόσο για τον/την καταπιεζόμενο/η και για τον καταπιεστή όσο και για εκείνους/ες που επωφελούνται υλικά από την καταπίεση, έχουν, ωστόσο, ελάχιστο άμεσο έλεγχο πάνω στις διαδικασίες συγκεκριμενοποίησης και διατήρησής της (ως παράδειγμα αναφέρεται η περίπτωση των λευκών γυναικών που επωφελούνται υλικά από τα συστήματα της λευκής υπεροχής, αλλά ασκούν συνάμα ελάχιστη πολιτική, οικονομική ή κοινωνική επιρροή στην άμεση οργάνωση των θεσμών που τις δημιουργήσε).

Η ανάλυση αναφορικά με τη σχεσιακότητα της εξουσίας αποτελεί την κεντρική ιδέα μιας διαθεματικής κριτικής του καπιταλισμού. Βάσει των ανωτέρω αναλύσεων φανερώνεται ότι ο καπιταλισμός *είχε ανάγκη* την αποικιοκρατία και τα επακόλουθα συστήματα ελέγχου του επί της φυλής, του κοινωνικού φύλου και της σεξουαλικότητας. Αυτό όμως που το τελευταίο σημείο του έργου της McClintock μπορεί να εισάγει στη θεματολογία, είναι ο τρόπος με τον οποίο η κεντρική έμμισθη σχέση που βρίσκεται στον πυρήνα της διάσπασης μεταξύ μπουρζουαζίας και προλεταριάτου στην Ευρώπη, αποτελεί ταυτόχρονα η ίδια την αιτία και το επακόλουθο του καθεστώτος της αποικιοκρατικής ετεροφυλοφιλίας. Ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, το ευρωπαϊκό ταξικό σύστημα αναπτύχθηκε εντός και μέσω των συστημάτων φυλετικής, έμφυλης και σεξουαλικής εξουσίας του αποικιοκρατικού καπιταλισμού. Για ακόμη μια φορά, αυτό δε σημαίνει ότι η φυλετικοποίηση, η σεξουαλικοποίηση και η κατασκευή του κοινωνικού φύλου συνέβη με τον ίδιο τρόπο στα σοκάκια του Παρισιού και στις φυτείες της Αϊτής, αλλά μάλλον ότι η μοίρα της εργατικής τάξης της Ευρώπης και των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών δεν μπορούν να μην ιδωθούν υπό το πρίσμα του καπιταλισμού. Η λογική του κέρδους του καπιταλισμού, με τις αναγκαία επακόλουθες αντιλήψεις αναφορικά με τον λόγο, την εργασία, τη φυλή, το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα δημιούργησαν την ίδια στιγμή τόσο τις μητροπόλεις όσο και τις αποικίες, κατασκευάζοντας υποκείμενα και στις δύο πλευρές αυτού του διαχωρισμού μέσω συστημάτων κυριαρχίας και εκμετάλλευσης με τρόπο που να σκιαγραφούνται όσα ο καπιταλισμός χρειάζεται για να επιβιώσει. Το γεγονός ότι ο καπιταλισμός έχει ανάγκη διαφορετικούς τρόπους εκμετάλλευσης, διαφορετικές μορφές υφαρπαγής, και διαφορετικά είδη υποκειμένων προκειμένου να εξασφαλίσει ηγεμονία παγκόσμιας εμβέλειας, συνιστά ενισχυτική απόδειξη της θεμελιώδους διάγνωσης του Marx σχετικά με την ταυτόχρονη ανθεκτικότητα και την τελική ευθραυστότητα του συστήματος.

⁵⁹ McClintock 1995 σελ. 56.

4. Συμπέρασμα: Προς μια Διαθεματική Κριτική του Καπιταλισμού

Η διαθεματική κριτική του καπιταλισμού που προσπάθησα να αναπτύξω ξεφεύγει ριζικά από τα κυρίαρχα μαρξιστικά επιχειρήματα για τη φύση των τάξεων. Τα επιχειρήματά μου βασίζονται στο ότι το να ισχυριστεί κάποιος/α ότι ο καπιταλισμός είναι η ρίζα των σύγχρονων ταξικών, έμφυλων, σεξουαλικών και φυλετικών συστημάτων καταπίεσης δε σημαίνει ότι η τάξη είναι ο πρωταρχικός ή ο αποκλειστικός άξονας καταπίεσης. Αντιθέτως, βάσει των αναλύσεων του Marx παρέχεται μια σαφέστερη ανάλυση συγκεκριμένων πτυχών των τάξεων και, επιπρόσθετα, περισσότερο από άλλες θεωρίες, οι ίδιες έχουν αφιερώσει πολύ χρόνο, προσπάθεια και ενέργεια στη λεπτομερή περιγραφή των ιστορικών και των σύγχρονων λειτουργιών του καπιταλισμού. Επομένως, επιχειρώντας αυτή την ανάλυση, να μεν έδωσα προτεραιότητα στον καπιταλισμό τοποθετώντας τον στη θέση του κυρίαρχου συστήματος που μας καταπιέζει όλους και όλες, αλλά δεν εμμένω στο ότι η τάξη, ως απομονωμένος οικονομικός ή κοινωνικός προσδιορισμός δύναται να μας παράσχει μια προνομιακή κατανόηση του καπιταλισμού, ή τουλάχιστον δεν το κάνει περισσότερο από τη φυλή, το κοινωνικό φύλο, ή τη σεξουαλικότητα. Δουλεία, αποικιοκρατία, πατριαρχία, λευκή υπεροχή – στο σύνολό τους αναπτύχθηκαν εντός και μέσω του καπιταλισμού, τουλάχιστον στις μετανεωτερικές και σύγχρονες μορφές τους. Συνεπώς, όταν αποκαλώ τον καπιταλισμό «μήτρα [matrix] της κυριαρχίας», αυτό δεν πρέπει να σημαίνει ότι οι οικονομικοί προσδιορισμοί κατέχουν προνομιακή θέση σε αυτή την ανάλυση.

Προσδίδω ένα και μόνο όνομα σε αυτό το σύστημα επειδή πιστεύω ότι είναι ένα συνεκτικό σύστημα. Αυτό που οι πολύ βοηθητικές, απίστευτα γόνιμες αναλύσεις σχετικά με τις «διαθεματικές καταπίεσεις», τη «μήτρα της κυριαρχίας» και τις «ταυτόχρονες καταπίεσεις» δεν αποδίδουν επαρκώς είναι η ενότητα αυτών των καταπίεσεων· το να υποστηρίζουμε ότι οι καταπίεσεις διασταυρώνονται, αλληλεπιδρούν η μία με την άλλη και αλληλοενισχύονται, σημαίνει ότι εξακολουθούμε να τις παρουσιάζουμε ως ξεχωριστές. Στο έργο των θεωρητικών της διαθεματικότητας που επινόησαν αυτούς τους όρους έχουν χρησιμοποιηθεί πειστικά επιχειρήματα σε σχέση με το ότι στην πραγματικότητα η φυλή, η τάξη, το κοινωνικό φύλο και η σεξουαλικότητα δεν είναι εφικτό να διαχωριστούν, καθώς και ότι σμιλεύτηκαν ιστορικά σαν έννοιες η μία εντός και μέσω της άλλης. Από αυτή την άποψη οι αναλύσεις τους ξεπερνούν κατά πολύ τη γλώσσα που χρησιμοποιούν για να περιγράψουν τα φαινόμενα που εξηγούν. Όταν οι ακαδημαϊκοί της διαθεματικότητας υποστηρίζουν την κεντρική θέση που (πρέπει να) έχουν οι πολιτικές ταυτότητας, επιχειρηματολογούν υπέρ της θεμελιώδους αλήθειας ότι οι καταπίεσεις που έχουν θεωρητικοποιηθεί με μεγαλύτερη λεπτομέρεια σε σχέση με τις ατομικές ταυτότητες είναι ακριβώς οι καταπίεσεις που πρέπει να τεθούν υπό διερώτηση ως το βασικό στοιχείο κάθε δομικής ανάλυσης της κυριαρχίας στο σύγχρονο κόσμο. Υπό αυτή την έννοια, οι πολιτικές ταυτότητας που έχει ενστερνιστεί η διαθεματικότητα, ως ομαδοποιημένες, ιστορικά συγκεκριμένες καταπίεσεις, υπερβαίνουν κατά πολύ την εμπειρία της ατομικής ταυτότητας, την ίδια στιγμή που επιμένουν ότι τα άτομα και τα βιώματα τους πρέπει να αποτελούν ένα αναπόσπαστο κομμάτι στις θεωρητικοποιήσεις μας. Όπως ο Marx κάποτε άσκησε κριτική στον Feuerbach όταν μίλησε για τον Άνθρωπο, ενώ θα έπρεπε να είχε

μιλήσει για «πραγματικούς ιστορικούς άνδρες»,⁶⁰ έτσι και στην ανάλυσή μας για τον καπιταλισμό πρέπει να μιλάμε για πραγματικούς ιστορικούς ανθρώπους – άνδρες, γυναίκες, και άτομα που δε συμμορφώνονται με το φύλο – που σημαίνει να μιλάμε για τις πραγματικές ταυτότητες και τις κοινωνικές θέσεις που αυτές οι ταυτότητες δημιουργούν.

Επιστρέφω για μια ακόμη φορά στη Lugones για να διατυπώσω αυτό το πλαίσιο. Γράφει,

η εικόνα των αλληλοσυνδεόμενων [καταπιέσεων] αποτελείται από δύο εντελώς διακριτά τμήματα, όπως δύο κομμάτια ενός πάζλ. Δεν είμαι έτοιμη να εγκαταλείψω τον όρο επειδή χρησιμοποιείται από άλλες μη-λευκές γυναίκες θεωρητικούς, οι οποίες γράφουν με απελευθερωτική διάθεση για τις διαπλεκόμενες καταπιέσεις. Νομίζω ότι είτε συνυφασμένες είτε συμπλεγμένες είτε εμπλεκόμενες ίσως προσφέρουν καλύτερες απεικονίσεις.⁶¹

Σε αυτό το σημείο επιθυμώ να συμβαδίσω με τη Lugones στο ότι δεν εγκαταλείπω τον όρο «διαθεματικότητα», καθώς είναι αυτό το ρεύμα και η παράδοση σκέψης από όπου προέρχεται αυτό το έργο και είναι σε εκείνη που θέλω να ομολογήσω ρητά το διανοητικό χρέος μου. Είμαι σύμφωνη με τη Lugones στο ότι οι συνυφασμένες καταπιέσεις είναι ο καλύτερος τρόπος να απεικονιστούν ο ρατσισμός, η εκμετάλλευση, η λευκή υπεροχή, η αποικιοκρατία, ο ετεροσεξισμός, ο cis-σεξισμός. Αυτό που επιθυμώ να προτείνω είναι ότι αν αυτές οι καταπιέσεις είναι συνυφασμένες, τότε ο καμβάς είναι ο καπιταλισμός.⁶²

⁶⁰ Marx 1994, σελ. 113.

⁶¹ Lugones 2007, σελ. 146.

⁶² Ευχαριστώ τον Gil Morejón για τον απίστευτα διορατικό τρόπο πλαισίωσης αυτής της παρέμβασης.

Βιβλιογραφία

- Aguilar, Delia 2012, «From Triple Jeopardy to Intersectionality: A Feminist Perplex», *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 32, 2: 415–28.
- Alcoff, Linda Martín 2011, «An Epistemology for the Next Revolution», *Transmodernity: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World*, 1, 2: 67–78.
- Alexander-Floyd, Nikol G. 2012, «Disappearing Acts: Reclaiming Intersectionality in the Social Sciences in a Post-Black Feminist Era», *Feminist Formations*, 24, 1: 1–25.
- Allen, Theodore W. 2012, *The Invention of the White Race*, two volumes, London: Verso.
- Anderson, Kevin B. 2010, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, Chicago: University of Chicago Press.
- Barnett, Bernice McNair, Rose M. Brewer και M. Bahati Kuumba 1999, «New Directions in Race, Gender & Class Studies: African American Experiences», *Race, Gender & Class*, 6, 2, 7–28.
- Barrett, Michèle 1988 [1980], *Women's Oppression Today: The Marxist/Feminist Encounter*, London: Verso.
- Belkhir, Jean 1993, «Editor's Introduction: Integrating Race, Sex, & Class in Our Disciplines», *Race, Sex & Class*, 1, 1: 3–11.
- Belkhir, Jean 1994, «The 'Failure' and Revival of Marxism on Race, Gender, & Class Issues», *Race, Sex & Class*, 2, 1: 79–107.
- Belkhir, Jean Ait 2001, «Marxism Without Apologies: Integrating Race, Gender, Class; A Working Class Approach», *Race, Gender & Class*, 8, 2: 142–71, <<https://www.jstor.org/stable/41674975>>.
- Benn Michaels, Walter 2006, *The Trouble with Diversity: How We Learned to Love Identity and Ignore Inequality*, New York: Holt Books.
- Bohrer, Ashley 2015, «Fanon and Feminism: The Discourse of Colonization in Italian Feminism», *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 17, 3: 378–93, <<https://doi.org/10.1080/1369801X.2014.996180>>.
- Brown, Heather A. 2012, *Marx on Gender and the Family: A Critical Study*, *Historical Materialism Book Series*, Leiden: Brill.
- Collins, Patricia Hill 1997, «On Wes and Fenstermaker's Doing Difference», στο *Men, Women, and Gender: Ongoing Debates*, επιμ. Mary Roth Walsh, New Haven, CT: Yale University Press.
- Collins, Patricia Hill 2000, *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*, New York: Routledge.
- Collins, Patricia Hill 2004, «Comment on Hekman's 'Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited': Where's The Power?», στο *The Feminist Standpoint Reader: Intellectual and Political Controversies*, επιμ. Sandra Harding, New York: Routledge.
- Cox, Nicole και Silvia Federici 1976, *Counter-planning from the Kitchen. Wages for Housework: A Perspective on Capital and the Left*, New York: New York Wages for Housework Committee.
- Crenshaw, Kimberlé 1995, *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*, New York: The New Press.
- Dalla Costa, Giovanna Franca 2008, *The Work of Love: The Role of Unpaid Housework as a Condition of Poverty and Violence at the Dawn of the 21st Century*, New York: Autonomedia.
- Davis, Angela Y. 1981, *Women, Race, and Class*, New York: Random House.
- Engels, Friedrich 1942 [1888], *The Origin of the Family, Private Property and the State, in the Light of the Researches of Lewis H. Morgan*, New York: International Publishers.
- Federici, Silvia 2004, *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*, New York: Autonomedia.
- Fraser, Nancy 2013, *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*, London: Verso.
- Gedalof, Irene 2013, «Sameness and Difference in Government Equality Talk», *Ethnic and Racial Studies*, 36, 1: 117–35.
- Gimenez, Martha E. 2001, «Marxism and Class, Gender and Race: Rethinking the Trilogy», *Race, Gender & Class*, 8, 2: 23–33.
- Hartmann, Heidi 1981, «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism», στο *Sargent* (επιμ.) 1981.
- hooks, bell 1981, «Sexism and the Black Female Slave Experience», στο *Ain't I a Woman Black Women and Feminism*, Boston, MA: South End Press.
- James, Selma και Mariarosa Dalla Costa 1973, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol: Falling Wall Press.
- Kandal, Terry R. 1995, *The Woman Question in Classical Sociological Theory*, Miami: Universi-

- ty Press of Florida.
- King, Deborah K. 1988, «Multiple Jeopardy, Multiple Consciousness: The Context of a Black Feminist Ideology», *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14, 1: 42–72.
- Lorde, Audre 1984, *Sister Outsider: Essays and Speeches*, Trumansburg, NY: Crossing Press.
- Losurdo, Domenico 2011, *Liberalism: A Counter-History*, translated by Gregory Elliott, London: Verso.
- Lugones, Maria 2003, *Pilgrimages/Peregrinajes: Theorizing Coalition against Multiple Oppressions*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Lugones, Maria 2007, «Heterosexualism and the Colonial/Modern Gender System», *Hypatia*, 22, 1: 186–209.
- Mann, Susan Archer 2012, *Doing Feminist Theory: From Modernity to Postmodernity*, Oxford: Oxford University Press.
- Mann, Susan Archer 2013, «Third Wave Feminism's Unhappy Marriage of Poststructuralism and Intersectionality Theory», *Journal of Feminist Scholarship*, 4: 54–73.
- Marx, Karl 1967 [1876], *Capital: A Critique of Political Economy*, επιμ. Friedrich Engels, New York: International Publishers.
- Marx, Karl 1993 [1857–8/1939], *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*, επιμ. Martin Nicolaus, Harmondsworth: Penguin.
- Marx, Karl 1994, *Selected Writings*, επιμ. Lawrence H. Simon, Indianapolis, IN: Hackett Publishing.
- Marx, Karl και Frederick Engels 2004 [1846/1932], *The German Ideology. Part One, with Selections from Parts Two and Three and Supplementary Texts*, επιμ. C.J. Arthur, New York: International Publishers.
- May, Vivian M. 2014, «Speaking into the Void?: Intersectionality Critiques and Epistemic Backlash», *Hypatia*, 29, 1: 94–112.
- McClintock, Anne 1995, *Imperial Leather: Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Contest*, New York: Routledge.
- Melamed, Jodi 2011, *Represent and Destroy: Rationalizing Violence in the New Racial Capitalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mies, Maria 1986, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*, First Edition, London: Zed Books.
- Mintz, Sidney Wilfred 1985, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*, New York: Viking.
- Mitchell, Eve 2013, «I Am a Woman and a Human: A Marxist Feminist Critique of Intersectionality Theory», *Libcom.org*, 12 September, available at: <<https://libcom.org/library/i-am-woman-human-marxist-feminist-critique-intersectionality-theory-eve-mitchell>>, accessed 26 November 2014.
- Mohanty, Chandra Talpade 1988, «Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses», *Feminist Review*, 30: 61–88.
- Morgan, Jennifer L. 2004, *Laboring Women: Reproduction and Gender in New World Slavery*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Perelman, Michael 2000, *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Durham, NC: Duke University Press.
- Quijano, Anibal 2000, «Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America», *Nepantla: Views from South*, 1, 3: 533–80.
- Roberts, Dorothy E. 1997, *Killing the Black Body: Race, Reproduction, and the Meaning of Liberty*, New York: Pantheon Books.
- Roediger, David R. και Elizabeth D. Esch 2014, *The Production of Difference: Race and the Management of Labor in U.S. History*, New York: Oxford University Press.
- Sargent, Lydia (επιμ.) 1981, *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, Boston, MA: South End Press.
- Smith, Andrea 2005, *Conquest: Sexual Violence and American Indian Genocide*, Cambridge, MA: South End Press.
- Smith, Barbara 1998, *The Truth That Never Hurts: Writings on Race, Gender, and Freedom*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Smith, Beverly και Barbara Smith 1983, «Across the Kitchen Table: A Sister-to-Sister Dialogue», στο *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Color*, επιμ. Cherrie Moraga και Gloria Anzaldúa, Second Edition, New York: Kitchen Table Press.
- Spelman, Elizabeth V. 1988, *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*, Boston, MA: Beacon Press.
- Stanley, Amy Dru 1998, *From Bondage to Contract: Wage Labor, Marriage, and the Market in the Age of Slave Emancipation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- The Combahee River Collective 1977, *The Combahee River Collective Statement*, April, διαθέσιμο

στο: <<http://circuitous.org/scraps/combahee.html>>.

Vogel, Lise 1983, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Walby, Sylvia 1988, *Gender Segregation at Work*, Milton Keynes: Open University Press.

Weeks, Kathi 2011, *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*, Durham, NC: Duke University Press.

Williams, Eric Eustace 1994, *Capitalism & Slavery*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Yong, Iris Marion 1981, «Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of Dual Systems Theory», στο *Sargent* (επιμ.) 1981.



Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπυκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η «κρίση» μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από «κρίση». Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για «κρίση» άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική «κρίση» όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει –σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους– ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η «κρίση» έγινε *crisis* (λατ., αγγλ. & ισπ.), *crise* (γαλλ.) και *crisi* (ιταλ.) και κατόπιν «κρίση». Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (*iudicium*, *judgement*, *jugement*, *juicio*, *giudizio* για την «κρίση» και *crisis*, *crise*, *crisi* για την «κρίση»), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπυκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου “αποφασίζεται” η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπυκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδαιοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η “κρίση” επισύρει ‘κρίση’. *Κρίση* λοιπόν...